SİVİL TOPLUM VE DEVLET

Kurumlar, Deneyler, Arayışlar

KURŞAT BUMİN

Yazko 1982
İnceleme Özendirme Ödülü

SİVİL TOPLUM VE DEVLET

KURAMLAR - DENEYLER ARAYIŞLAR

KÜRŞAT BUMİN

Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi

ÖNSÖZ

Sivil toplum-politik toplum çifti, üzerine toplum, iktidar, devrim modellerinin oturtulduğu bir temeldir. Kapitalizmin gelişmeye başlamasıyla, sivil toplum-politik ilişkisi politika düşüncesinin asıl sorunu oluyor. Ortaçağ'da rastlamadığımız bu kavram çifti, batı Avrupa toplumlarında beliren yeni toplumsal ilişkileri, yeni iktidar ilişkilerini anlamak için vazgeçilmez hale geliyor. Sivil toplum kavramı ekonomik ve toplumsal ilişkileri belirtirken, politik toplum kavramı devlet ve politik kurumlar alanını karşılıyor. Bu dönem için sivil toplum kavramı, sivil burjuva toplumu anlamındadır. Giderek kültürel ve ekonomik birliğini kazanan burjuva toplumu, politik toplum karşısında gittikçe otonomisini istiyor, daha doğrusu sivil burjuva toplumunun üstünlüğünün tanınacağı bir politik rejim oluşturmak peşinde koşuyor. İngiltere'de 1689'da doğan rejim, bu hareketin, liberalizmin bir ürünüdür. Sivil toplumun politik topluma kıyasla üstünlüğünü vurgulayan (ve en iyi ifadesini Locke'un kuramında bulan) bu hareketin tam karşısında, en olgun şeklini Hegel'de bulduğumuz, sivil toplumu devlet içinde eritmeye götüren anlayışı görüyoruz. Hegel'in kuramında, liberalizmin tersine, üstünlüğü vurgulanan kat, politik toplum katıdır, «ulus»u kuracak, genel ve özel iradenin birliğini sağlayacak olan devlettir. Sivil toplum, Locke ve Hegel'in her ikisinde de sivil burjuva toplumu olarak anlaşılmaktadır. Locke sivil burjuva toplumunun gelişimi için gerekli koşulları toplumda temel yasa *kılmak isterken, Hegel Sivil burjuva toplumunun ortaya çıkardığı çelişkileri, bu toplumu ortadan kaldırmaksızın devletle aşmaya çalışmaktadır. Marks, sivil toplumu daha değişik anlamaktadır. Proletar-*

yadan söz ederken, «sivil burjuva toplumunun bir sınıfı olmayan, sivil toplumun bir sınıfı» demektedir. Ve Marks'la gelen asıl yenilik, sivil toplum-politik toplum ilişkisi sorununun değişik bir plânda aşılması girişimidir. Bu sorun, ne Locke'da gördüğümüz gibi politik toplumu sivil topluma bağımlı kılarak, ne de Hegel'de gördüğümüz gibi sivil toplumu devletle bütünleştirerek aşılacaktır. Marks, sivil toplum-politik toplum ayrımına «radikal bir devrim»le son vermek, bu kavram çiftine yer vermeyen bir toplumsal örgütlenmeyi sağlamak istemektedir.

Marks, sivil toplum tarihin «asıl sahnesi, asıl merkezi» derken, son şeklini Hegel'de bulduğu bir devrim anlayışını, «politik devrim» anlayışını eleştiriyordu. «Evrensel özgürleşmeyi» sağlayacak olan hareket, politik devrim değil, sivil toplumun bir sınıfı olan proletaryanın gerçekleştireceği toplumsal devrimdi. Marks, Fransız Devrimi'ne ilişkin olarak kullandığı «politik illüzyon» deyimiyle, sivil toplumu görmezlikten gelerek, devletten kalkıp toplumun değiştirilebileceğini ileri süren bir anlayışı eleştiriyordu. Rousseau-Fransız Devrimi-Hegel çizgisinde gelişen bu politik devrim anlayışı, iradeden kalkarak yeni bir dünyanın kurulabileceği postulasına dayanmaktaydı. Jakobenler sivil toplumu görmezlikten gelerek, antik tarzda «erdemli» bir devlet peşinde koşuyorlar, Hegel, Devrim'in tam gerçekleştiremediği «Akıl»ı, saf bir «entellektüel ilke» üzerine kurulu devletiyle gerçekleştirmek istiyordu. Bu devrim anlayışı, sonuçta dünya ve iradeyi özdeş kılmaktaydı. Tarihsel gelişim içinde devrimci iktidara (irade) karşı direnen Gerçek'in devrimsel açıklaması «dış düşmanlar ve içerdeki hainler», direnişin kırılmasının yolları da «savaş ve Terör» olacaktı.

Amerika ve İngiltere'de gerçekleşen devrimlerden farklı olarak, ilk kez jakobenler devlet ve toplumu aynı bir hareket içinde toplamak, her ikisini özdeş kılmak istediler. Devlet ve toplumu birleştirip, halk ve iktidar arasına bir saydamlık yerleştirmeye yöneldiler. Rousseau'nun «egemenlik temsil edilemez» ilkesinden kalkarak, «dolaysız demokrasi» ya da «katıksız demokrasi» uygulamak yolunda, halk ve iktidar, toplum ve devlet özdeşliği üzerine kurulu bir

ideolojiyi geliştirdiler. Bu yeni söylem içinde artık iktidarın, yasaların, devrimin meşruiyetinin kaynağı «Halk»dı. Artık yönetenleri ve yönetilenleri aynı «Halk» oluşturuyordu. Artık iktidar «Halk», halk da «İktidar»dı. Ama gerçekte, iktidar olanlar yalnızca jakobenlerdi.

Marks, Gotha Programı'nı eleştirirken, «devlet» ve «halk» sözcükleriyle oynanarak sorunun bir parmak bile ileri götürülemeyeceğini söylüyordu. «Politik devrim»e getirdiği eleştirilerle, sivil toplumu görmezlikten gelen, devlet-toplum özdeşliği üzerine kurulu ideolojiler mitini yıkıyordu. Fakat Marcel Gauchet'nin belirttiği gibi, Marks bize bir yandan toplumun ancak yaşadığı çelişkiler ve çatışmalardan kalkarak anlaşılabileceğini açıklarken, öte yandan kendisi de, (tarih felsefesinin bir sonucu olarak) çelişkilerin ve çatışmaların ötesinde saydam bir toplumu (komünizm) erişilecek bir «son» olarak görmektedir..' Klasikleşmiş bir devrim modeli için jakobenizmde, iktidar-halk ya da devlet-toplum arasında kurulan özdeşlikten gelen bir toplumsal saydamlık savunulurken, Marks'ın kuramında, büyük endüstrinin, dolayısıyla sürekli gelişen bir üretkenliğin doğurduğu «bolluk» üzerinde kurulu bir «saydam toplum» beklentisi sözkonusudur. Marks'ın bize çizdiği gerçekleşmesi olanaksız — Castoriadis'in ifadesiyle, «bir toplum hiçbir zaman tamamen saydam olmayacaktır. Çünkü herşeyden önce, bilinçaltını ortadan kaldırmak sözkonusu edilemeyeceği için, toplumu oluşturan bireyler kendileri için saydam olmayacaklardır.»" — toplum modelinde sömürü kalkacak, dolayısıyla iktidar boyutu da silinecekti. Böyle bir toplumda sivil burjuva toplumunun kurumlarına, dolayısıyla hukuka da yer yoktu. Çünkü Marks'ın düşüncesinde, insan hakları bildirilerinde ve anayasalarda yeralan temel hak ve özgürlükler, sivil burjuva toplumunun bir «monad» haline gelmiş insanının haklarına indirgeniyor ve sonuçta hepsi «özel mülki-

(') Marcel Gauchet, L'expérience totalitaire et la peusée politique, ESPRIT/7-8

(") C. Castoriadis, L'institution imaginaire de la société, Ed. Sevil, s. 153

yet»e bağlanıyordu. Diyebiliriz ki, Marks'ın büyük endüstriye olan hayranlığından kaynaklanan «üretimci» tarih anlayışının ürünü bu düşünceler, sonraki jakoben-leninist iktidarların işini çok kolaylaştırmıştır.

Günümüzde, sivil toplum kavramı, totaliter devleti açıklayabilmenin ve demokrasi sorununu geliştirebilmenin «anahtar kavram»ı olmak durumundadır. Sivil toplum artık ne «sivil burjuva toplumu» olarak anlaşılmakta, ne de Marks'ın toplum ve tarih kuramında olduğu gibi, Devrim'le aşılacak bir alan olarak görülmektedir. Toplumlarda iktidarlar hiç eksik olmuyorlar. İkiyüz yıl süresince birbirini izleyen Devrimlerle kimi iktidarlar devrilmişse de, devletler her zaman devletlerin kolları arasında ölüyorlar. Bir bakıma, jakobenlerin sivil topluma çarpıp geri dönen politik düşlerini, jakoben-leninistler düş olmaktan kurtardılar. Devlet-toplum ayrımını silmeye yönelik jakoben ideoloji, parti-devlet-toplum özdeşliğiyle zenginleşerek totaliter bir rejimi yıllardır ayakta tutuyor. Sivil toplum devlet içinde gittikçe eritilirken, temel hak ve özgürlükler ortadan kalkıyor. Totaliter devlet, yani «bütün»ü kavrayan, «başka olan»a hayat hakkı tanımayan total-devlet, sivil toplumu kaplıyarak, politik ekonomik, hukuksal, estetik, pedagojik bütün farklılıkları siliyor. Devlet ve toplumun eştözdenliğini aksiyomlaştıran politik iktidar, yöneten ve yönetilenlerin ayrılmaz bir blok oluşturduğu yargısını ideolojisinin temel taşı yapıyor. Toplumdaki çelişkilerin aşılmış olduğu resmî ideolojiye bir kez varsayılınca, «halk» olarak tanımında homogenlik kazandırılan topluma artık yalnızca iktidarla «bütünleşmek» kalıyor. Demokrasi ancak, politik iktidar karşısında sivil toplumun geliştirilmesi, toplumsal iktidarın *güçlendirilmesi ile sağlanabilir. Demokrasi, toplum ve devletin ayrı tözden olduğunun kabulüyle, «başka olan»ın tanınmasıyla mümkün olur, toplumsal alanda belirecek hak istekleri ve bu istekler çerçevesinde oluşan otonom gruplaşmalarla gelişebilir. Yakın yıllarda batı Avrupa toplumlarında kadın, çocuk, ekoloji, seksüalite, özyönetim vb. sorunlarından kaynaklanan ve politik partilerin bir türlü bünyelerinde eritemedikleri bu*

otonom, toplumsal hareketler, politika düşünürlerini şemalarını yeniden gözden geçirmeye zorlamaktadır. İşte bu hareketleri kavramak kaygısıyladır ki, sivil toplum ve demokrasi kavramları ve bu kavramların ilişkisi yeniden gündeme gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı herşeyden önce, günümüzde yaşanan bu kuramsal ve toplumsal dönemeci ve toplumları tarihsel süreçleri içinde bu noktaya ulaştıran düşünsel-pratik serüveni ana çizgileriyle anlamaya çalışmaktır.

KÜRŞAT BUMİN

I

İKTİDARIN DÜNYEVİLEŞMESİ

SİVİL TOPLUM KAVRAMININ DOĞUŞU

Sivil toplum-politik toplum (devlet) ayrımı politik düşünce tarihine kapitalizmin doğuşuyla birlikte, burjuva düşünürleri tarafından kazandırıldı. Düşünce hayatında bu yüzyıllara kadar görmediğimiz bu ayrım, toplumlarda beliren yeni ekonomik ve iktidar ilişkilerini yansıtıyordu. İktidarın dünyevileşmesiyle başlayan dönem içinde iktidar üzerine geliştirilen düşünceler arasında yakın bir benzerlik, hattâ bazan bir tekrar olduğunu söyleyebiliriz. XIII. ve XIV. yüzyıllardan itibaren toplum üzerine geliştirilen düşünceler bize yabancı değiller. O zamanlardan geliştirilen kavram ve kurumlar genellikle günümüz toplumlarını da şekillendirmeye devam ediyorlar. Ortaçağ'ın ya da eski Yunan'ın politik düşüncesini anlamak bizim için kolay değil. Çünkü bu dönemlerin toplumlarını biçimlendiren ekonomik ilişkiler değişik olduğu gibi, bunların toplumsal bilincin oluşmasındaki yerleri de çok farklı. Bilindiği gibi politik düşünce hayatında en önemli gelişim, toplumun gelişen kapitalizmle birlikte otonomisini kazanması sürecine paralel olarak, politiğin de ayrıcalığını koymasıdır. Toplumun otonomisini kazanması, aynı zamanda toplumdaki iktidarın da kaynağını toplumda araması anlamına geliyor. Bu anlamda, yedi sekiz yüzyıldan beri gelişen politik düşünce toplumdaki iktidarın kaynağını ne Ortaçağ'da olduğu gibi ilâhi bir katta arıyor, ne de eski Yunan'daki gibi, onun doğayla uyuşmasını zorunlu kılıyor. İktidarın kaynağı artık toplumda aranacaktır. Fakat asıl ayrılık buradan başlıyor: En haklı iktidar hangisi?

Burjuvazinin iktidarı mı? Proletarya iktidarı mı? Halk iktidarı mı? İktidarlar bütün bu çeşitlemeleriyle varlık nedenlerini ister burjuvazide, ister proletaryada, ister halkta temellendirmeye çalışsınlar, gerçekte hepsinde gözlenen ortak özellik kurumların insanlar üzerindeki hakimiyeti oluyor. İktidar öğretilerinin en fazla ilgilendikleri disiplin hukuktur. Yukarıda andığımız üç büyük dönem için (antik çağ-Ortaçağ-kapitalizm sonrası) hukukun kaynağının arandığı yer açısından yapılan bir ayrımı tekrarlayabiliriz: Bu ayrım hukukun kaynağının sırasıyla, doğada, ilâhi bir katta ve toplumda bulunmasından ibarettir. Antik çağın hukuk anlayışında kaynak doğadır. Aristo için «insan, doğal olarak sitede yaşaması gereken bir hayvandır.» Dolayısıyla, insanların birlikte yaşadıkları site-devletler doğanın yarattığı bir şey olarak görülmektedirler. Lefebvre'in deyişiyle, bu anlayışa göre hayâti bağ, politik ilişkiyle bir düşmektedir. İnsanlar arası bağlar, aynı zamanda politik ve doğal bağlardır. Bu iki cephenin birbirinden ayrılmaması, antik çağın Ortaçağ ve sonrasına kıyasla en önemli ayrıcalığını oluşturmaktadır. Hukukun kaynağının ilâhi bir katta aranması Hıristiyanlıkla ortaya çıkan bir olgudur. Hukukun, dolayısıyla iktidarın kendini kutsalda temellendirip haklı çıkarması gerektiğini ilk kez Paul söylüyor: «Hiçbir otorite yoktur ki Tanrı'dan gelmesin. Varolan otoriteler Tanrı tarafından kurulmuştur.» Hukukun kaynağını toplumda bulan anlayış içinse, Ortaçağ sonrası laik hukukla başladığını ve tartışmalı da olsa en iyi örneğini Rousseau'da bulduğunu söyleyebiliriz. Rousseau için, «(hukuk) konvansiyonlar üzerine kuruludur.» Yani sözkonusu olan, insanlar arasında yapılan bir sözleşme, «toplumsal sözleşme»dir.

Antik Yunan'ın politik düşüncesinin asıl unsurunu siteler oluşturuyor. Siteler, geçerli düzenin kaynağını Hıristiyanlıkla başlayacak anlayışta olduğu gibi kendi dışında aramıyorlar. Siteler «doğal olarak» vardırlar. Yunanlı tarihçiler kendilerini başka uygarlıklarla karşılaştırdıklarında site olgusunu temele koyuyorlar: Herodot Yunanlılar ve Persler arasındaki savaşların nedenlerini ararken, bu uygarlıkların temellerinde sırasıyla sitelerin ve imparatorlu-

ğun bulunduğunu söylüyor. Herodot'a göre, sitelerde yasalar ve yalnızca bu yasalara itaat eden insanlar, öte yanda ise bir despot ve ona mutlak olarak itaat eden insanlar vardır. Châtelet'nin söylediği gibi, Atinalıların kişisel iktidar ve tiranlık karşısında duydukları korku o derece büyüktür ki, bu korku onları, kentin mühürlerini elinde tutan ve resmen kenti temsil eden görevlinin hergün yeniden ve yalnızca bir gün için geçerli olmak üzere adçekme yoluyla belirlenmesi gibi bir ilkeyi uygulamaya götürüyor.[1] Özelikle Perikles devrinde sitenin özgür insanları için gerçek bir demokrasiden söz edebiliriz. Sitelerin parlak zamanlarında yaşanan demokrasilerde yurttaşlar günümüzdekilerden çok daha etkindiler. Siteler ve modern devlet arasındaki en önemli farklılık, birincilerin politik, idarî, askerî görevlerin yürütülmesi için sürekli bu işlerle uğraşan, yaşam boyu işi bu olan görevlilere gerek duymamasıdır. Sitelerde hiçbir yurttaş aynı görevi iki yıldan fazla yürütemiyordu. Bütün yurttaşlar yaşamları boyunca en az bir kez siteyle ilgili önemli bir görevi üstleniyorlardı. Parlak devirlere rastlayan yurttaşların bu demokratik yaşamı, sitelerin çözülmeye başlamasıyla yerini iç ve dış çatışmalara bıraktı. Aralarında federatif bir düzeni oluşturamayan siteler, çöküş dönemlerinde yeni düşünürler çıkardılar. Çöküşün nedenini demokrasinin temel ilkesi olan «katılım» ilkesinde gören Platon, sitelerin içine düştükleri güçsüzlüğü sürekli görevlilerin bulunmamasına bağlıyor. Platon'a göre yasalara daha sağlam, daha rasyonel bir temel aranmalı, yasaların temellendirilmesi için konvansiyonlar terkedilip, idelerin, bu dünyanın kendisinin bir kopyası olduğu özlerin bilgisine, felsefeye başvurulmalıdır. Sitenin iyi işlemesi, ancak kendi özüne uygun yasalarla sağlanabilir. Sitenin özüne uygun yasaları da ancak filozoflar tanıyabileceklerine göre, onlar yönetici olmalıdırlar. Tasarlanan bu rasyonel toplum modelinde işbölümü sonucu kimileri savaşçı, kimileri üretici olacaklardır. Platon'un sitesinde bütün iktidar «hakikati» bilenlere tanınmaktadır. Böylece Platon «bilmek» ve «yönetmek» kavramlarını birbiri için vazgeçilmez kılan ilk politika kuramını geliştiriyordu.

Eski Yunan ve Roma toplumlarında gördüğümüz ekonomik, politik, dinsel faktörler arasında uyum, Hıristiyanlığın doğması ve kurumlaşmaya başlamasıyla yerini bütün bu faktörler arası ilişkilerin yeni bir düzenine bırakmaya başladı. Hıristiyanlığın doğuşu, özellikle konumuz olan toplumlardaki iktidarların kendilerini temellendirmeleri sorununda eski Yunan ve Roma'ya kıyasla büyük bir farklılık getirdi. Hıristiyanlığın, asıl iktidarı Tanrı'da ve Kilise'de bulan anlayışı ile dünyasal iktidarlar arasında görülen çatışmalar devletlerin uluslar temelinde laik olarak oluşmalarına kadar devam etti. Başlangıcında kurulu düzene ezilenlerin bir başkaldırısı olarak kabul edilen Hıristiyanlık, kurumlaşan her hareket gibi, özellikle IV. yüzyılda Constantin döneminde resmen tanınmasından itibaren büyük değişiklikler gösterdi. Hıristiyanlık bir yandan Kilisesiyle haçlı seferlerinin, Enkizisyon'un, faşizmin yanından gelirken, öte yandan bir Münzer'e de teorik temeli hazırlıyor. Hıristiyanlık, İslamdan farklı olarak kendine yabancı bir devlette gelişiyor. Ahmed Hasnâwi'nin dediği gibi, «İslam aynı anda din ve devlet olarak kurulmuştur.» Ayrıca İslamda, Papa ve İmparatorun iddialarına dayanak oluşturan, dinsel iktidar ve dünyasal iktidarın açıkça antagonik yapıda iki kuramı da bulunmamaktadır. Bu nedenle Hıristiyanlık işin başından itibaren, varolan iktidarla olan ilişkisini İslamda olmayan bir biçimde düşünmek zorundaydı. Hıristiyanlığın işin başından itibaren iki söylem geliştirmiş olmasını Paul'ün söylediklerinden izleyebiliriz. Paul bir yerde, «artık ne Yahudi, ne Yunanlı, ne köle, ne özgür kişi, ne kadın ve erkek var; çünkü hepiniz İsa'da birsiniz» diyerek, Hıristiyanlığın sınıf hattâ seks ayrılığından gelen baskılara karşı yeni bir anlayış getirdiği izlenimini verirken, bir başka yerde bu anlayışa Roma toplumunun uygun düşmemesinden ötürü, ilkiyle çelişen bir düşünceyi savunuyor: «Herkes çağrıldığı zaman ne durumdaysa öyle kalsın. Çağrıldığında köle miydin? Kaygılanma: Tersine, özgürlüğünü elde edebileceksen bile, daha çok kölelik durumundan yararlanmaya bak. Çünkü çağrılan köle Tanrı'nın azatlısıdır. Aynı şekilde, özgür olarak çağrılan, İsa'nın kölesidir.» «Kadınlar, kocalarınıza Tanrı'ya olduğu gibi boyuneğin (...)

Köleler, bu dünyadaki efendilerinize tıpkı İsa'ya olduğu gibi alçak gönüllülükle, korku ve titreyiş içinde itaat edin.» Hıristiyanlığın kurumlaşmamış ve kurumlaşmış şekliyle iki değişik yorumu, yani ezilenlerden ya da iktidarlardan yana oluşunu vurgulayan yorumları günümüze kadar değişik hareketlerce kendilerine temel olarak alınmıştır. Luther'in prenslerle anlaşıp, başkaldıran köylüler için «onları kudurmuş köpeklerin öldürülmesi gibi, gizli ya da açıkça parçalamak, boğmak, boğazlamak gerektir» diye yazmasından sonra köylü hareketlerinin liderliğini alan Munzer, Hıristiyan Kilisesini kökenine döndürmek sloganıyla, Hıristiyanlığın ilk türden, yani ezilenlerden yana olduğunu vurgulayan yorumunu gerçekleştirmek istiyordu. Engels'e göre de ilk Hıristiyanlar devrimcidirler. Ernest Renan'nın ilk Hıristiyanları anlamak için onları günümüzdeki dinsel cemaatlerle değil Enternasyonal'ın yerel şubeleriyle kıyaslamak gerekir, şeklindeki görüşüne katılan Engels, birçok yazısında Hıristiyanlığın doğuşu ile sosyalist hareketin doğuşunu birbirine benzetiyor. Engels'e göre Hıristiyanlık da başlangıcında, bütün devrimci hareketler gibi kitlelerin eseridir. Hıristiyanlık, İskenderiyeli Philon ve Stoalıların etkisiyle başlangıcındaki devrimciliğini yitirmiş, bir doktrin haline gelmiştir. Engels, 1894'de şöyle yazıyor: «Gerek Hıristiyanlık, gerekse işçi sosyalizmi, her ikisi de sefillik ve kölelikten yakın gelecekte kurtuluşu va'zetmektedirler: Hıristiyanlık bu kurtuluşu öte dünyaya ölümden sonraki hayata, göğe atmaktadır; sosyalizm bu dünyaya, toplumun dönüşümüne yerleştirmektedir. (...) Tüm zulümlere karşın, hattâ doğrudan onlarla beslenerek, her ikisi de muzaffer ve karşı konulmaz bir biçimde ilerlemektedirler. Doğuşundan üçyüz yıl sonra, Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmî dini olarak tanındı; altmış yıldan az bir zaman içinde, sosyalizm de kesin zaferini mutlak olarak temin edecek duruma geldi.»[2]

Hıristiyanlık kendini evrensel bir din olarak tanımlayan ilk dindir. Hıristiyanlığın doğuşuna kadar, özellikle Yunan ve Roma uygarlıklarında görülen dinlerin «ulusal» karakterde olduğu belirtilmektedir. Hıristiyanlık bu ulusallığı aşan evrensel bir din ola-

rak doğmaktadır. Marks'ın 1842'de Gazette Rhénane'da yayınlanan bir yazısında dediği gibi, eskilerin asıl dini «milliyetlerin», «devletlerin» kültürüydü. Marks'ın bu değerlendirmesine Engels de katılıyor. Engels'e göre de, Roma İmparatorluğu halkların politik ve toplumsal özelliklerini yokederken, onların kendilerine özgü dinlerini de ortadan kaldırıyordu. Hıristiyanlık bütün bu «ulusal dinleri» yadsıyarak, bütün halklara ayrım yapmaksızın çağrıda bulunarak ilk mümkün evrensel dini oluşturdu.[3] Engels ayrıca, Hegel'de olduğu gibi, Hıristiyanlığı ilk kez eşitlik düşüncesini getiren bir din olarak da sunmaktadır: Hıristiyanlıkta, önce bütün insanların Tanrı önünde günahkâr olmak açısından eşit kılınmaları, sonra da Tanrı'nın çocukları olarak hepsinin eşit bir biçimde, İsa'nın kanının akıtılması ile bağışlanmaları sözkonusudur. Hegel'e göre, «evrensel» tam olarak Hıristiyanlıkta tanınıyor. Yunanlılar Tanrı'yı bu biçimde, gerçek evrenselliği içinde kavrayamadılar. Tanrı'nın bu biçimde anlaşılamaması, «insan»ın da evrenselliği içinde anlaşılamamasını içinde taşıyor. Hegel'e göre bu da ancak Hıristiyanlıkla sağlandı. «Hepimiz insanız» düşüncesi ilk kez Hıristiyanlıkla belirdi. Ancak Hıristiyanlıkta insanlar kendilerinin «Tanrı'nın çocukları» olduklarını anladılar. Yalnızca eşitlik değil, özgürlük fikri de kaynağını Hıristiyanlıkta buldu. Hıristiyanlığa kadar hiçbir uygarlık özgürlüğü tanımadı. Yunanlılar insanın doğuştan özgür olduğunu biliyorlardı, fakat bu özgürlük ya yurttaş olmaktan, ya da felsefeden kaynaklanıyordu. İlk kez Hıristiyanlık bireye *olduğu gibi* sonsuz bir değer verdi. Yani herkes Tanrı ile ilişkisinde eşitlendi ve özgür oldu. Herkesin olan bu Tanrı, ırk, aile ve devlet ayrımı yapmıyordu.[4]

Tanrı'nın Hıristiyanlıkla birlikte doğanın dışına çıkması, doğal bağlar üzerine kurulu cemaatlerin de çözülmesine yolaçtı. Tanrı cemaatin dışına yerleşti. Tanrı'nın özü artık eskisi gibi cemaatin içinde tanınmayıp, ondan ayrılmaya başladı. Antik Yunan'da Tanrı ve ilâhilik cemaatten ayrılmamış durumdaydı. Colletti'nin söylediği gibi, bu dünya ve öte dünya, birey ve cemaat, toplum ve devlet ayrımları da yoktu. Sitelerdeki yasalar, sarsılmaz, kendiliğinden ya-

salar olarak vardılar. İnsanların da bu yasalara irâdeden ve yargıdan sıyrılmış, öylece itaat etmeleri sözkonusuydu. Birey, cemaatte ancak onun bir parçası olarak vardı. Antik Yunan, cemaatin karşısında bireyin bağımsızlığını tanımıyordu. Hegel'in düşüncesinde asıl sorun, antik düzen bozulduktan sonra ortaya çıkan dünyasal ve tinsel hayat arasındaki karşıtlığı aşmaktır. Hegel bu iki ucu yeni bir birlikle aşmaya çalışıyor. Nitekim modern devletin görevi bu olacaktır. Hıristiyanlıkla ortaya çıkan uzlaştırma tamamlanmış değildir. Önemli olan, Hıristiyanlığın ilkesinin gerçekleştirilmesidir. «Devlet bu etiğin gelişmesi ve gerçekleşmesidir. Ama bu devletin ve aynı zamanda bu etiğin tözelliği dindir.»

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız gibi, Hıristiyanlıkla birlikte toplumdaki iktidar kendini Tanrı'da haklı çıkarmaya başlıyor. İktidarın gücü kendi dışında bir güce bağlanıyor. Hıristiyan ortaçağındaki anlayışa göre, Tanrı insanları Papa ve imparator aracılığıyla yönetiyor. Antik Yunan için sitenin yasalarına uymak Tanrı'ya itaat etmek değildi. Finley'in dediği gibi, «Yunan dini aileye ve devlete sıkı sıkıya bağlıydı»[5] Sitelerin tanrıları onları dışardan yönlendirmiyorlardı. Önce siteler, sonra sitelerin tanrıları vardı. Hıristiyanlıkta sözkonusu olduğu gibi Tanrı'nın siteleri yoktu. Ortaçağ'da Kilise ve dünyasal iktidarlar arasındaki ilişkiyi ayarlayan da yine Tanrı'dır. İktidarların görevi Kilise'yi ve onun tinsel iktidarını korumaktır. XI. yüzyıl başlarında Adelbéron'nun söylediği gibi, «krallar Tanrı'nın serfleridirler.»

XIII. yüzyıldan itibaren batı Avrupa'da panayırlar gittikçe yaygınlaşıyor. Özellikle Champagne panayırları bu yörenin kontlarının büyük himayesini görüyorlar. Tüccarların ticaretlerini güvenlik içinde yapabilmeleri için önlemler alınıyor. Bu gelişmeler yeni bir ideolojiyi, ticaret ve kâr üzerine kurulu bir ideolojiyi de birlikte getiriyor. Kent yaşamı önem kazanmaya başlıyor. Tüccarlar karteller içinde birleşiyorlar. Ticarete verilen önem, uygarlığın ancak en iyi koşullarda yapılacak bir ticaretle sağlanabileceği yolunda gelişen inanç, bu dünyanın da, Hıristiyanlığın önceliğini savunduğu göksel dünyanın ya-

nısıra bağımsız bir değeri olabileceği düşüncesini geliştiriyor. Tüccarların toplumsal ve politik etkinliklerinin artması, karşısında Kilise'yi buluyor. Tüccarlar işlerini geliştirmek için aralarında birleşiyor, kredi sistemini getiriyorlar. Kilise borç verme işine karşı çıkıyor. «Günahkârlar günahkârlara karşılığını almak için borç verirler» deniyor. Tüccarlar Kilise tarafından Tanrı'nın sevmediği insanlar arasında sayılıyorlar.

Bu çatışmalardan, gelişen ticaret içinde tüccarlar galip çıktılar. Bu yüzyıllardan itibaren Avrupa ortaçağının ahlâkı, yerini yeni bir ahlâka bırakmaya başladı. Artık adaletin, esenliğin, insanlığın mutluluğunun, gelişmenin temelini bu yeni ahlâk oluşturmaya başladı. Bu yüzyıllarda toplumlarda görülen bu hızlı değişmeye karşın, Hıristiyanlık yine de bir ideoloji olarak önemini koruyordu. Devrin bütün ticari sözleşmeleri «Tanrı adına» şeklinde başlıyordu. Tüccarların toplumda etkinliklerini arttırmaları o zamana kadar Kilise'nin tekelinde bulunan bazı faaliyetlerin de öte yana geçmesine neden oldu. XIV. yüzyıldan itibaren, yazmak, okumak ve hesap Kilise'nin tekelinden çıkmaya başlıyor. Tüccarlar işlerini yürütebilmek için bunlara sahip çıkmaya çalışıyorlar. Ocak ayının başında başlayan düzenli bir takvime geçiliyor, zaman yeniden ayarlanıyor. İlk olarak 1336'da Milano'ya bir meydan saati dikiliyor. Çalan saat toplumda önemli değişikliklerin olduğunu, burjuvaların devrinin başladığını haber veriyor.

Ortaçağ'da yüzyıllar boyu belleklerden silinmiş olan Roma Hukuku üzerine Bologne'da başlayan çalışmalar, XIII. yüzyıldan itibaren, gelişen kentlerin burjuvaları tarafından olduğu gibi, bu hukuku, merkezileşmenin ve otoritenin bir aracı olarak görenler tarafından da büyük kabul gördü. Roma hukuku, imparatorlar ve krallar tarafından merkezi devlet otoritesinin tam bir ifadesi olarak görülmeye başlandı. XIII. yüzyılın ortalarında II. Frederic Roma hukukuna dayanarak bir yandan feodaliteye fazla ödün vermemeye çalışırken, öte yandan iktidarının dinsel boyutunu daraltıyordu. Philippe le Bel'in Roma hukukunun etkisinde olan danışmanları ilk kez, Régi-

ne Pernoud'nun ifadesiyle, «suzerain'den bir souverain yapacak ilkeleri dile getirdiler.»[4] Bu dönemde, krallar uygulamalarının haklılığını Marsile de Padoue ve Okkam'lı William'da aramaktadırlar. Marsile de Padoue 1324'de yayınladığı «Défenseur de la Paix» adlı yapıtıyla, Bodin, Makyavel, Hobbes ve diğerlerinden geçerek Rousseau'ya kadar uzanacak bir egemenlik anlayışının yollarını açmaktadır. Philippe le Bel, Kilise ve feodaliteye karşı mutlak krallık gücünü kazanarak, ulusal sınırları içindeki devletin otoritesini kurmaya çalışırken, Papa VIII. Boniface da Roma hukukunun etkisiyle, tacına dünyevi iktidarını belirten üçüncü bir çelenk ekliyerek kendine bir devlet başkanı tavrı veriyordu. Bilindiği gibi Kilise ve krallar arasındaki bu dünyevi iktidar kavgası, çağın toplumlarının geçirdiği hızlı değişim içinde ikinciler lehine sonuçlandı. 1516'da I. François'nın Papa ile yaptığı Concordat, kralı, kendi krallığının piskoposlarını ve rahiplerini atayabilen, Fransız Kilisesi'nin şefi durumuna getiriyordu. Böylece monarkın genişletilmiş gücü, artık Kilise'nin üzerinde de mutlaklaşıyordu. Bu yıllar, bir yandan Makyavel'in «Prens»i, Th. More'un «Ütopya»yı yazdığı, Vinci'nin, Michel Angel'in eserlerini verdiği öte yandan Amerika'nın ilk kez haritalarda belirdiği, Magellan'ın gezilerini tamamladığı yıllardır. Luther 1523'de «Dünyevî Otorite» adlı kitabını yayınlamakta, Rönesans ve Reform'la yeni bir ideoloji yerleşmektedir. Antik kültür ve ilk Hıristiyanlıkta kaynaklarını arayacak olan bu ideolojiler, Ortaçağ'ı insanlığın yaşadığı ve unutulması gereken karanlık bir çağ olarak niteleyeceklerdi. XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren, artık düzenli vergi toplayıp, sürekli ordu besleyebilen devletler doğmaktadır. Rönesans'la, uzun süre unutulmuş birşeyler yeniden doğuyordu. Burada bizi asıl ilgilendiren nokta, Rönesans'ın Ortaçağ'ı aşarak kendine maletmeye çalıştığı mirasın, Antik dünyanın yalnızca sanatı ve edebiyatı olmayıp, hukuku ve giderek demokrasisi olduğudur. XVI. yüzyıldan başlayarak Antik dünyanın model oluşturması, Fransız Devrimi'nden geçerek günümüze kadar uzanıyor; Floran'da Laurent de Médicis her yıl bir şölenle Platon'un doğum gününü kutluyordu; XVI. yüzyılda

Ortaçağ günahını ortadan kaldırmayı amaçlayan anlayış, perspektife engel olan gotik mimarinin izlerini ortadan kaldırıyor, klâsik çağların resim ve boyamayı küçümsemesinden esinlenerek gotik freskleri sıvamaya, vitrayları beyaz camlarla değiştirmeye başlıyordu. Cizvit ve Port-Royal kolejlerinde öğrenciler Antik bir dekor içinde birer Romalı gibi yetiştiriliyordu. 21 eylül 1793'de Fouché, Nevers katedralinde Brutus'un bir büstünü törenle açıyor, 1794'de Robespierre, hükümetin ilkelerini ve gücünü erdemde bulurken şöyle diyordu: «Yunanistan ve Roma'da bunca mucizeyi gerçekleştiren bu büyülü erdemden; yurt ve onun yasalarının sevgisinden başka birşey olmayan bu erdemden sözediyorum.»[7] Yakın yıllarda Mussolini bütün yapılarda sütunlar görmek istiyor, «anıtları kurtarma» olarak adlandırdığı bir operasyonla, zamanını Antik Roma'dan ayıran herşeyi ortadan kaldırmaya başlıyordu.[8] Rönesans'la, «barbar Ortaçağ» atlanarak, güzelliğin, erdemin, yasaların «vatanı» Antik dünya model olarak alınıyordu. Rönesans, Ortaçağ'ın insanı bir günahkâra indirgeyen anlayışının yerine, yeni bir insanlık tarihi getirmek iddiasındaydı. İnsan artık bir günahkâr olarak anlaşılmıyor, Yaratan karşısında belli bir otonomisi olan bir özne haline geliyordu. İnsanın bir yaratık olması, onun aynı zamanda bir Yaratan olmasını engellememeliydi. Ortaçağ'ın Tanrımerkezli dünya anlayışı, olup biten herşeyi, politik, sivil toplum, birey gibi hiçbir dünyasal dolayıma yer bırakmaksızın Tanrı'ya bağlıyordu. Oysa insan, Rönesans'la birlikte kendini özne, tarihin öznesi olarak görmeye başlıyordu. Bu ise, Yaratan-yaratılan ilişkisinin ikincinin otonomisi adına yeniden belirlenmesini gerektiriyordu. Gérard Mairet'nin dediği gibi,[9] Rönesans ideolojisi iki tema etrafında oluşmaktadır: Doğa ve Devlet. Kilisenin otoritesinden çıkmak isteyen insan, doğayı ve devleti yeniden düşünmek, onları yeniden tanımlamak istiyor. Copernic ve Makyavel otuz yıllık bir arayla eserlerini veriyorlar. «Copernic'in güneş sistemi konusundaki büyük keşfinin öncesini ve hemen ardını içeren dönemde Devletin çekimi yasası da keşfedildi. (...) Önce Makyavel ve Campanella, daha sonra Hobbes, Spinoza, Hugo Grotius, Rous-

seau, Fichte ve Hegel'e kadar düşünürler, Devleti insan gözüyle mütalaa etmeye, onun doğal yasalarını teolojiden değil de, akıldan ve deneyden çıkarmaya başladılar.»[10]

XIII. yüzyıldan başlayan iktidarın dünyevileşmesi süreci, sivil toplumun otonomisini kazanmasıyla birlikte gelişti. Gelişen kapitalizm ile, burjuvalar topluma kendi çıkarlarına uygun politik modelleri de getirmek istiyorlardı. Başlayan bu yeni dönem içinde, politik iktidar ekonomiye bağımlı bir hal alıyordu. Liberalizmi karakterize eden husus, bu rejimin devlet ve sivil toplum ayrımı üzerine kurulu olmasıdır. 1689'da İngiltere'de doğan rejim bu gelişmenin bir ifadesidir. Yeni rejimle kralın iktidarı ordunun ve diplomasinin yönetimiyle sınırlandırılıyordu. Liberalizm sivil toplumun üstünlüğü ilkesini getiriyordu. «Bu, otonom bir sivil toplum kurulması ve onun politik toplumla olan ilişkisi sorunu, doğal olarak, Locke'dan Hegel'e, Rousseau'dan Marks'a kadar bütün politik düşüncenin merkezini oluşturuyordu.»[11] Liberalizmin getirdiği anlayışla, devlet sivil topluma müdahale etmemelidir. Liberalizm için sivil toplum, «burjuva toplumu» anlamına geliyor. Locke insanları iki grupa ayırıyor: «Doğal durum»da yaşayanlar, yâni işgüçlerinden başka birşeye sahip olmayanlar ve sivil toplumda yaşayanlar, yani mülk sahipleri. Liberalizmde, devlet sivil toplumun bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Bu sistemde benim özgür ve mülk sahibi olabilmem ancak karşımdakinin de aynı nitelikleri taşımasıyla gerçekleşebilir. Mülk sahiplerinin olmadığı bir toplumda, ben yalnızca kendimi mülk sahibi olarak tanıtamam. Ben ancak diğer mülk sahipleriyle birlikte bir topluma katılabiliyorsam, bir sözleşme yapıyorsam, kendimi mülk sahibi ve özgür kabul edebilirim. Devlet sivil toplumun dışında olmasına karşın, ona gereklidir. Mülk sahipleri arasındaki ilişki, bir değiş-tokuş sözleşmesinden başka birşey değildir. Fakat mülksüzler karşısında şiddet kullanmak sözkonusudur. Devlet işte burada araya girip, sözleşmeyi garanti altına alıp, hırsızlığa engel olmaktadır. Burada, Locke'la ilgili olarak Pierre Rosanvallon'nun yaptığı bir değerlendirmeyi de hatırlayabiliriz: Rosanvallon, Locke'u «ekonomik libe-

ralizm»in değil de, «politik liberalizm»in bir temsilcisi olarak sunmaktadır. Bu yazara göre, Locke'un düşüncesinin merkezini, özgürlüklerin, hukukun üstünlüğünün iktidarlara karşı savunulması oluşturmaktadır. Rosanvallon, Marks'da gördüğümüz sivil toplumun önceliğinin vurgulanması eğilimini de, Locke'dan bir miras olarak görmektedir. Bizce Rosanvallon'nun bu değerlendirmesi, Locke'un düşüncesine «liberalizm»in sonradan kazandığı anlam yüküyle yaklaşılmasından kaynaklanmaktadır. Locke bir burjuva düşünürüydü ve içinde yaşadığı koşullardan kalkarak, kendinden önceki düşünürlerden etkilenerek toplumu, devleti, iktidarı, düşünüyordu. Locke'un liberalizmini yalnızca politik plânda tutup, ekonomik yönünü soyutlamamız olanaksız görünüyor. Politik ve ekonomik plânda tam bir çakışma sözkonusu edilemezse de, Locke'un amacı sivil topluma (yani burjuva toplumuna) gelişebilmesi için devlet karşısında otonomi kazandırmaktı.

Rousseau bugünün demokrasilerini anlamamız için başvuracağımız en önemli düşünürdür. Rousseau yaygın anlayış çerçevesinde, burjuva demokrasilerinin kuramcısı olarak değerlendiriyor. Yakın zamanlarda bazı düşünürde Rousseau'yu «yeniden okuma» çabasını görüyoruz. Max Adler'den Della Volpe'ye ve yakın zamanlarda Colletti ve Rosanvallon'a kadar birçok düşünür, Rousseau'yu, Marks ve Lenin'in habercisi olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Della Volpe, «Rousseau ve Marks»[12] adlı yapıtında özgürlüğü ikiye ayırıyor: Locke, Montesquieu, Kant gibi düşünürlerin sistemlerinde gördüğümüz «sivil özgürlük»; Rousseau, Marks ve Lenin'de bulduğumuz «eşitlikçi özgürlük». Sivil özgürlük burjuva özgürlüğüdür, sivil toplumu oluşturanların özgürlükleri toplamıdır. Burjuva liberal devletininn parlamenter sistemi, sivil özgürlüğün hukuksal-politik araçlarıdırlar. Eşitlikçi özgürlük evrensel bir boyuttadır. Burada bireyin kişiliğinin toplumsal plânda gerçekleşmesi sözkonusudur. Bu iki tür özgürlük arasındaki ayrım, aynı zamanda liberalizm (adaletsiz ve eşitliksiz özgürlük) ve sosyalizm arasındaki ayrımdır. Volpe'ye göre, eşitlikçi özgürlük, burjuva demokrasilerindeki parlamenter sistemin yerine, emekçilerin yönetimi doğru-

dan üstlenmelerini gerektiriyor. Volpe'nin değerlendirmesiyle, Rousseau da Marks ve Lenin gibi dolaysız demokrasinin bir kuramcısıdır. (Della Volpe'nin kuramsal plânda yaptığı çalışmaları, Sovyetler Birliği'ndeki devletin yanlış bir değerlendirmesine varmaktadır. Volpe, Sovyetler Birliği'nde gözlenen iktidar ve hukukun değerlendirilmesinde Vichinsky ile aynı düşünceleri paylaşmaktadır.)

Colletti'nin çıkış noktasını da Volpe'de olduğu gibi, Rousseau'da bulunmak istenen «doğrudan demokrasi» düşüncesi oluşturuyor. Colletti'ye göre, Rousseau'nun düşüncesinde toplumun iktidarı ve egemenliği doğrudan geri alması vurgulanmaktadır. Toplumun iktidarı geri alışı ise, toplum ve sivil hükümet veya sivil toplum ve politik toplum veya toplum ve devlet ayrımının ortadan kalkmasının belirtkesidir.[13] Colletti'ye göre, Rousseau'dan sonra görülen devrimci politik kuramlar tamamen «Toplumsal Sözleşme»nin içinde saklı, biçimlenmiş bir durumdadır. Bu anlamda, «Marks ve Lenin, Rousseau'ya hiçbir şey eklememişlerdir.» Rousseau'nun Marks üzerindeki büyük etkisine değinen diğer bir yazar da, önceden sözünü ettiğimiz Rosanvallon'dur. Bu yazara göre, Marks Hegel'in devlet kuramını Rousseau ile tersine çevirmiştir. Hegel için demokrasi sorunu ikinci derecedendir. Önemli olan yalnızca, devletin Akıl'ı cisimlendirme yeteneğidir. «Demokrasi ilkesi bu perspektifi tersine çevirmekte ve egemen halk kavramıyla toplumun bütününü topluma geri vermektedir. Rousseau Marks'a bir bakıma, hegelci devleti «demokratikleştirme» olanağını veriyor. Demokrasi, politik toplumla sivil toplumun somut bir biçimde yeniden uzlaşmalarını sağlıyor.»[14] Rosanvallon'nun bu düşüncelerinin onaylanması zor görünüyor. Marks'ın düşüncesinde sivil toplum ve politik toplumun uzlaştırılması değil, her ikisinin de ortadan kalkması öngörülmektedir. Marks'ın kuramına, politik toplumu ilgilendiren «politik yabancılaşmanın» demokrasi yoluyla ortadan kaldırılması düşüncesi de yabancıdır. «Politik yabancılaşma»da, ekonomik yabancılaşma gibi mülkiyetin toplumsallaştırılması ile ortadan kalkacaktır. Sivil toplumun ve dolayısıyla ona bağımlı politik toplumun birlikte orta-

dan kalkmaları bu yolla, yani toplumda sınıfların ortadan kalkmalarıyla gerçekleşecektir. «Halk»ın yerini «proletarya»nın alması da buradan kaynaklanmaktadır.

Sözünü ettiğimiz yazarlar Toplumsal Sözleşme'de yeralan şu ünlü ifadeden yola çıkmaktadırlar: «Egemenlik başkasına bırakılamayacağı gibi, aynı nedenden dolayı temsil de edilemez; o, özünde genel iradeden oluşur ve irade temsil edilebilir birşey değildir: O ya kendisidir, ya da başka birşeydir. İkisinin arası olamaz. Halkın seçtikleri, o halde, onların temsilcileri değillerdir ve olamazlar, onlar yalnızca halkın komiserleridirler ve kesin hiçbir karar alamazlar.»[15] Burada görülen, halkın doğrudan yönetimini çağrıştıran cümleler, bizce, sözünü ettiğimiz düşünürlerin ifade ettiği gibi dolaysız bir demokrasiye yönelmemiştir. Ayrıca Rousseau, «yasa genel iradenin açıklanmasından başka birşey olmadığı için açıktır ki, yaşama gücünde halk temsil edilemez. Ama yürütme gücü düzeyinde temsil edilebilir ve edilmelidir» diyerek, yürütme için temsil düşüncesini kabul etmektedir.[16] Rousseau, üç hükümet şeklinden birisi olan ve çoğunluğun yasaların uygulanmasına da katıldığı (Atina'da yaşanan dolaysız demokrasi gibi) Demokratik hükümet için, «eğer tanrılardan oluşan bir halk olsaydı, o, demokratik bir biçimde yönetilirdi, böylesine mükemmel bir hükümet insanlara uygun değildir» demektedir.

Rousseau'ya göre politikanın özü, özgürlük ve boyuneğmenin uyumundadır. Rousseau'da demokrasinin temelini şu ilke oluşturmaktadır: «Özgür olmaktan vazgeçmeden nasıl boyun eğilebilir?» Bu sorunun yanıtı Rousseau ile gelen düşüncededir. Herkes ancak yeni bir hukuk ve egemenlik anlayışıyla aynı zamanda özgür olabilir ve boyun eğebilirdi. Herkes bir otorite karşısında boyun eğeceği için, bu otorite herkesin dışında bir kimse ya da grup olamazdı. Bu otorite, «halkın egemenliği» ilkesinde kendini bulan, birçok ideolojik ve zorlayıcı aygıtlarla donanmış, bireyler tarafından bir yabancılaşmanın bedeli olarak kendilerine maledilmiş, «içleştirilmiş» bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Yeni anlamıyla, Rousseau'daki anlamıyla, «yurttaş» olmak kendine boyun eğmek-

tir. Doğal olarak kendine boyun eğmek, «bütüne», yani topluma boyun eğmekten geçmektedir. Rousseau için önemli olan, «kendisine katılmakla, herbir ortağın herkesle birleşmekle birlikte aslında kendinden başkasına boyun eğmemiş olacağı ve böylece eskisi kadar özgür kalacağı, her ortağın kişiliğini ve mallarını tüm ortak güçle koruyup savunan bir ortaklık biçimi bulmaktır» Yani bu sözleşme, bireyin kendi dışındakilerin tümüne bağlanması anlamını taşımıyor, onun kendisinin de bir parçası olduğu bir bütüne bağlılığını gösteriyor. Egemenlik «halk»a, herkese tanınıyor. Herkes «halk»a katıldığı biçimiyle egemenliğe katılıyor. Egemeni ve egemen olunanları aynı «halk» oluşturuyor. Rousseau'nun düşüncesinde ve sonraki şekliyle, birey «halk»ın ve «ulus»un parçası olmakla, hattâ görülmeyen bir parçası olmakla egemenliğe katılıyor. Fakat birey yalnızca birey olarak egemen olunandır. İşte bu ikilemden çağımızın şu büyük paradoksu kaynaklanacaktır: Halkı oluşturan bireyler «halk adına» «halk düşmanı» ilan edilip, «halk mahkemelerinde» yargılanıp, ne var ki halka maledilemeyen cellatlar tarafından öldürülüyorlar. Rousseau'da yalnızca politik bir ilke olan «halk» kavramı, sosyalist devrimlerin toplumsal sınıflar kuramlarıyla geliştirilip, tekrar politik bir ilke şekline dönüştürülürken birçok tamlamalar da doğuruyorlar: «Tüm halkın devleti», «demokratik halk iktidarı», «halk mahkemesi», «halk ordusu», «halk savaşı»..... Sözünü ettiğimiz paradoks en iyi ifadesini Soljenitsin şu cümlesinde buluyor: «Halk kendi kendinin düşmanı oldu.»

II

HEGEL'DE SİVİL TOPLUM VE TARİHİN SON SÖZÜ OLARAK DEVLET

Hegel, «Hukuk felsefesinin ilkeleri» adlı yapıtında Rousseau için şöyle diyor: «Rousseau devletin temeline, yalnızca şekil olarak değil (örneğin toplumsal içgüdü ya da ilâhi otorite gibi), içerik olarak da düşünceden gelen, hattâ düşünce olan — çünkü sözkonusu olan iradedir — bir ilke koymak ayrıcalığına sahiptir. Fakat daha sonra Fichte'nin de yaptığı gibi, iradeyi yalnızca bireysel irade olarak tanımlanmış şekliyle kavrayıp, genel iradeyi ise, kendinde ve kendi için rasyonel irade olarak değil de, bilinçli bireysel iradelerden doğan bir ortak irade olarak kavradığından, bireylerin devlette biraraya gelmeleri onların keyfî iradelerine, görüşlerine, seçimli ve özel katılımlarına dayanan bir sözleşme haline geliyor ve bunu kendinde ve kendi için varolan tanrısalı, onun otorite ve mutlak ululuğunu yıkıcı ve yalnızca kavramsal sonuçlar izliyor. Bu soyutlamalar iktidara ulaşınca, bir yandan insan ırkının varoluşundan beri görülen en müthiş görünümü ortaya çıkardılar: Gerçek büyük bir devleti a priori olarak ve düşünce aracılığıyla, varolan ve veri olan herşeyi yıkıp, yeniden kurmak ve onu hayal ürünü rasyonel bir sistemle temellendirmek istemek; öte yandan bütün bunlar İdée'siz soyutlamalar olduğu için, girişimleriyle en korkunç ve zâlim olayları doğurdular. Hegel'in bu düşünceleri bizim için de günceldir. Çünkü düşünce tarihinde batı Avrupa'da başlayan ve bugünleri büyük ölçüde etkileyen bir dünya görüşünün ifadesidir. Aktardığımız gibi, Hegel'e göre Rousseau devletin temeline düşünceyi yerleştirmekle büyük bir adım atmıştır. Fakat bu düşünce bireysel irade ve genel irade plânın-

da duraksadığı için tamamlanmış değildir. Devlet, kendisine Hegel tarafından kazandırılan rasyonalite içinde «Esprit'nin dünyadaki toplumsal cisimlenişi» olacaktır. Politikanın otonomi kazanmasıyla açılan süreç içinde kurulmaya başlanan modern devletlerin temelini «Akıl» oluşturmaya başlıyor. Rousseau bu süreç içinde tam bir ulus-devlet düşünürü değildir. Rousseau'nun düşüncesinde var olan «yasa sevgisi»-ne karşın, Hegel'in söylediği gibi yine de «bireysel iradeler» etrafındaki tartışma büyük yer tutmaktadır. Bunların yerini Hegel'in sistemindeki gibi bir devlet kuramının alması, «halk» kavramının yerini «ulus»a devretmesini içeren bir süreci gerektirmektedir.

XVI. yüzyıldan itibaren iktidar sorununda asıl konuyu, «Prens»in yerine «halk»ı geçirmek oluşturuyordu. Bu yüzyıllardaki «insan», «doğal haklar», «insan hakları» gibi kavramlar etrafında gelişen tartışmalar, demokrasi ve cumhuriyet düşüncelerine temel oluyorlar. «Halk»ın iktidara gelmesinin anlamı yeni bir kurumun, hukukun, iktidarın merkezine yerleşmesindedir. İnsan artık hukukun öznesini oluşturan «yurttaş»tır. Rousseau'nun doğal mirascısı olan Fransız Devrimi'nde temel anlayış Robespierre'-in deyişiyle «insanları yasalarla özgür ve mutlu kılmaktır.» Burada paradoksal görünen, doğuştan özgür kabul edilen insanın bu özgürlüğüne ancak toplum içinde yasalar aracılığıyla kavuşabildiğidir. Fransız devrimi insan özgürlüğünü kabul ettiği zaman, devletin gerekliliğini açıklamak amacını güdüyordu. Özgür insan bu anlamıyla özgürlüğünü devlete yerleştiren insandı. Eşitlik ilkesi insanın doğuştan getirdiği kabul edilen özgürlük hakkıyla birlikte geliyordu. Madem' ki özgürlük bütün insanların doğuştan hakkıdır, o halde her insan diğerine eşittir. Benim özgür olabilmem karşımdakilerin de özgürlüğünü gerektiriyor. Eşitlik te özgürlüğü gerekli kılıyor. Cumhuriyette bireylerin herbiri diğerine eşittir. Çünkü her ikisi de yasalar önünde eşittir. Fransız Devrimi'nin ideolojisini toplumu rasyonel yasalara bağlamak oluşturuyor. Bu nedenle devrimin liderleri XIII. yüzyıldan Rousseau'ya kadar gelişen düşüncenin mirasçıları olarak, devrimi antik Yunan ve Roma'nın

bir devamı olarak görüyorlar. Devrimin getirdiği demokrasi, yasa, eşitlik ve özgürlük gibi kavram ve değerlerle antik Yunan ve Roma yeniden doğuyor. Saint Just, «Romalılardan beri dünya boş; onların anıları dünyayı doldurmakta ve özgürlüğün müjdecisi olmakta devam ediyor» diyor.

Devrimin getirdiği cumhuriyetle antik çağın cumhuriyetleri ve demokrasileri arasında gerçekte bir benzerlik olmadığına değinmiştik. Bu durumda, antik çağla niçin böyle bir özdeşleşmeye gidiliyordu? Marks «Kutsal Aile»de Robespierre, Saint-Just ve partizanlarının yenildiklerini, çünkü onların gerçek kölelik üzerine kurulu gerçekçi ve demokratik antik devletle, özgürleşmiş kölelik, yâni burjuva toplumu üzerine kurulu spritüalist, demokratik, modern temsilî devleti karıştırdıklarını söylüyor.[17] Marks'a göre bu büyük «yanılgı»nın kaynağı, «bu toplumun başını antik tarzda biçimlendirmek isteğiydi.» Fakat olayın bu «yanılgı»yı aşan bir yanı var. Tarihçi Georges Lefebvre eskinin bu şekilde kullanılışını «bir dekor» olarak niteliyor. Sözkonusu, Ortaçağ'ı dışlayan düşünüş rasyonalist temeldedir. Modern devlet ve Akıl birlikte anılmaktadırlar. Henri Lefebvre'in ifadesiyle, Hıristiyanlığın üçlemesi (baba-oğul-kutsal ruh) yerini Ulus-Devlet-Akıl üçlemesine bırakmıştır. Devlet ve Akıl arasındaki bu bağ Hegel'de mutlaklaşıyor. Fransız devrimi Hegel'i bu bağ çerçevesinde etkilemiştir. Devrimin Hegel'in kuramını etkilemesini «Raison et Revolution» (Akıl ve Devrim)[18] adlı kitabına konu alan Marcuse'e göre, Alman idealizmi «Fransız Devrimi'nin kuramı» olarak adlandırılabilirdi. Fransız Devrimi'yle birlikte, «insan» birçok dönemi aşarak kendi gelişiminin «otonom öznesi» oldu. Devrimle birlikte, insanlığın savaşı bundan böyle bilginin gelişmesiyle yolunu çizecekti. «Dünya Akıl'ın bir düzeni haline gelecekti.» Hegel'e göre, insan ilk kez Fransız Devrimi ile, yerleşmiş gerçekliği aklın formlarına göre düzenledi. Fransız Devrimi'nin amacı, «Akıl'a uygun olmayan» gerçekliği değiştirmekti. Devrim Akıl'ın gerçeklik üzerindeki üstünlüğünü gösterdi. Fakat Hegel için gerçekliğin kendisi rasyonel olmadıkça, Akıl gerçekliği yönlendiremez. Bu rasyonalite, öznenin tarih ve doğanın içine gir-

mesiyle mümkün olur. Nesnel gerçeklik böylece, aynı zamanda öznenin gerçekleşmesidir. Hegel'e göre «eğer özgürlük Aklın varlığını önceden var sayıyorsa, Akıl da karşılığında özgürlüğü içeriyor.» Sonuç olarak, Fransız Devrimi Hegel'e göre özgürlüğü gerçekleştirmeyip, yeni bir despotizm getirdi. Devrimin getirdikleriyle, insan daha henüz gerçek çıkarını keşfedemedi. Devrimden çıkan devlet yalnızca «nesnel dünyanın dış formlarını değiştirdi.» Çünkü Fransız Devrimi özneye iyi bir yer açtıysa da, öznenin öznel özgürlüğünü getiremedi. Mükemmel özgürlük, Fransız Devrimi'nden Alman idealizmine geçişle sağlanacaktır. Böylece Hegel için gerçek özgürlüğün tamamlanması «tarih alanından Esprit'nin iç alanına geçiyor.» Hegel Napolyon'u, 1789'un kazanımlarını bir devlet düzenine bağlayarak bireysel özgürlüğü evrensel Akıl'la uzlaştıracak bir kahraman olarak görüyordu. Nasıl feodalite böyle bir birliği sağlayamadıysa, burjuva sivil toplumu da böyle yeni bir toplumu kurmaya yetenekli değildi. Hegel'e göre bu görev ancak devlete düşüyordu. Devletin hâkimiyeti burjuva toplumunun korunması için zorunludur. Ortak çıkarlar bu toplumdan kendi başlarına çıkamazlar. Bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri, onların devletle olan ilişkilerinin yerine geçemezler. Hegel'e göre, sivil toplum zorunlu olarak otoriter bir sistem yaratmaya yöneliyor. Böylece, devlet sivil toplumun üzerine yerleştiriliyor. Toplumla devlet arasındaki ilişkide artık bir «sözleşme» söz konusu olmadığından, bireylerin devlet karşısındaki tutumlarını belirleyen, «hak»dan önce «görev» olacaktır. Bürokrasi devlette önemli bir yer tutmaktadır. Onlar genel çıkarların başta gelen savunucuları olacaklardır. Hegel'in otoriter devletinin temelinde yasalar olacaktır. Bu yasaların rasyonalitesi modern devletin kaynağını oluşturacaktır. Önemli olan Akıl'ın hâkim kılınmasıdır. Sivil toplum kendi iç çelişkilerinden dolayı birliğe ve gerçek özgürlüğe varamaz. Sivil toplum devlete bağlanmalıdır. Hegel'in sisteminde Akıl'ın düzenini gerçekleştirmek toplumdan devlete aktarılıyor. Fakat Hegel'in devlet kuramında bireylerin özel çıkarları hiçbir zaman bir kenara itilmiyor. Çünkü devlette özel ve genelin birliği gerçekleşmek-

tedir. «Kişisel özgürlük ve mülkiyetin korunması» ilkesinde asıl karakterini bulan sivil toplum, devletle birleşerek otonomisini kaybediyor.

Özetlemeye çalıştığımız Marcuse'ün Hegel'in devlet kuramına ilişkin bu yorumuna bazı düşünürler katılmıyorlar. Örneğin Colletti'ye göre Hegel'in devlet kuramının temelini din oluşturmaktadır. Bu düşünüre göre bu kuramın temel kavramı Marcuse'ün tezinde savunulduğu gibi Akıl değil, Tanrı'dır. Hegel'in devlet kuramı konusunda getirilen değişik yorumlardan şu sonuç çıkarılabilir: Avrupa'da devrim öncesi gelişmeye başlayıp, Hegel'de tam şeklini alan rasyonalizm kendini her kadar Ortaçağı aşıp antik çağın doğrudan bir mirascısı olarak görüyorsa da, yüzyıllar süren bir Ortaçağ'ı ve dolayısıyla Hıristiyanlığın hâkim olduğu bir dünya görüşünü hepten yok saymak mümkün değildir. H. Lefebvre'in dediği gibi, toplum ve tarihe bakışta batı Logos'u bir yandan Roma hukuksal esprisi ve Yunan mantıksal esprisinin, öte yandan Yahudilik ve Hıristiyanlığın etik ve dinsel değerlerinin oluşturdukları çift bir birleşimden doğmaktadır.[19]

O halde Hegel'de, özet olarak diyebiliriz ki, Devrimin gerçekleştiremediği «Akıl»ı devlet gerçekleştirecektir. Devlet, ilk çağlardan beri süregelen insanlık «serüveninin», yani Tarih'in son sözü olacaktır. Bilindiği gibi Hegel'in tarih anlayışı teolojik niteliktedir: Tarih anlamını bu son sözde bulacak, bu son sözle bitecektir. Bu son söz daha önce yapılanların, söylenenlerin ve zamanında akılsal ya da akıldışı gelen olayların, sevinçlerin acıların, herşeyin anlamını kendisinde bulduğu, hesabının kendisinden kalkarak verileceği «son» olacaktır. Bu tarih felsefesi tüm farklılıklarına karşın marksizmde de bulunuyor diyebiliriz. Marks için, ancak kapitalizm ile birlikte kendini tam olarak gösteren sınıf savaşı aracılığıyla tarihi açıklamak mümkündür. Tarihin, birbirini izleyen üretim biçimlerine ayrılması buradan kaynaklanmaktadır. Olabildiği kadar gerçekleştirilebilen bu şemaya sığmayacak kadar farklılık gösterenler için yapılan uğraşların nasıl gerçekleri açıklamaktan uzak olduğunu Asya Tipi Üretim Tarzı konusunda görüyoruz. Günümüzde Sovyetler Birliği ile

ilgili zorlamalar da bunun bir örneğidir. Sürekli olarak sorulan, «Sovyetler Birliği'nde sınıflar var mı? Kapitalist bir ülke mi? Değilse ne?» gibi sorular, eldeki şemayı tarihe uygulayamamanın sıkıntılarının belirtisidir.

Politik toplum-sivil toplum ilişkisi Hegel'le birlikte yeni boyutlar kazanmaktadır. Bu ikili, günümüzdeki özyönetim tartışmalarının da temel iki kavramıdır. Marksizm bu kavramları düşünmeye Hegel'in eleştirisiyle başladı. Gramsci bunları tekrar Hegel'e dönerek zenginleştirmek istedi. Bu nedenlerle, Marcuse'ün yorumu dolayısıyla değindiğimiz Hegel'in sistemindeki politik toplum-sivil toplum ilişkisini biraz daha açıklamak sonrakileri anlamak için de gereklidir.

Hegel'e bugünkü anlamıyla otoriter bir devletin, ya da bir ara yapıldığı gibi faşizmin düşünürü olarak bakamayız. Hegel, devlet kuramını o günkü Almanya'nın koşullarından kalkarak geliştirdi. Almanya'nın Prusya'nın otoritesi altında toplanıp endüstrileşmesini ve meclisli bir monarşiyle donanmasını istiyordu. Düşüncesindeki zenginlik bugün bile sürüp giden farklı yorumlara yol açtı. Eric Weil'in sözleriyle, «Hegel bütün büyük filozofların en az tanınanı, en azından en kötü tanınanıdır. Hegel'den geri kalan donuk ve ölü bir imajdır.» Bu imajla Hegel, devleti herşey, bireyi hiçbir şey olarak gören, Prusya devletinin bir övgücüsüdür. Hegel, ulus-devletin ilk sistematik düşünürü olarak kabul ediliyor. Bu modern devlet öncekilerden önemli çizgilerle ayrılıyor. «Politik devletin temeli antik devletten ulus-devlete geçerken kökten değişiyor. Sonuncusu, toprak ve toprak rantından çok, taşınabilir (para ve daha sonra sermaye) zenginlik üstüne dayanır. Toprağa gönderenin mistifikatör bir yönü vardır, çünkü o bir soyutlamayı (para ve yasa) anayurt ve vatan retoriği ile örtmektedir.»[20] Fakat burada paradoksal görünen, bir devlet düşünürü olarak Hegel'in, sivil toplumun en fazla gelişmiş olduğu İngiltere ve Fransa'dan değil de, Almanya'dan çıkmış olmasıdır. İngiltere'de burjuvazi aristokratlarla uzlaşmaya varmak zorunda kalarak, politik iktidarı tek başına ele geçiremez-

ken, Fransa'da kapitalizmin ülkeyi henüz İngiltere'deki gibi etkilememesine karşın, Devrim doğrudan politik bir karakter taşıyarak devlete yöneldi. «İngiltere'de hâkim sınıflar arası bir parlamenter uzlaşma ile kurulmuş bir devlet — Fransa'da merkezî ve idarî yönü çok kuvvetli, çok bürokratik bir devlet — Almanya'da ise feodal askerî kalıbına, junkerler kastına uzun süre yakınlığını korumuş, fakat hiç merkezî olmayan bir devlet» oluştu.[21] Alman idealist filozofları XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında «başka yerlerde olan biteni dile ve kavrama aktardılar.» Hegel, özgürlük ilkesinin Almanya'da kendini idée, esprit, kavram olarak duyururken, Fransa'da yaşanan gerçeklik düzeyinde çığrından çıktığını söylüyor. Hegel'e göre, «özgürlük yobazlığı, halk ona sahip olunca korkunç olur. Bu ilke Almanya'da düşünce plânında etkili oldu. Ama yalnızca kuramsal biçimde gelişti.»[22] Hegel, kuramsal alanda Almanların üstün olmalarının, Esprit'yi, Akıl'ı tanımış olmalarının nedenini protestanlıkta buluyor.» (Aydınlanma felsefesi) Almanya da teolojinin yanındaydı. Fransa'da hemen kiliseye düşman bir yön aldı.»[23] Fransa'dan farklı olarak, protestanlık Almanya'da yeni bir hukuk ve devlet anlayışının oluşmasında önemli bir etken oldu. Hegel'in devleti, gelişen kapitalizm ve Hıristiyanlığın doruğu kabul edilen protestanlıktan kaynaklanmaktadır. Gelişen burjuva toplumunu korumak, fakat onun politik ifadesi olan Fransız Devrimi'nin başarısızlıklarını da yeni bir devletle aşmak Hegel'in amacıdır. Özgürlüğün ancak boş ve biçimsel olanağını gerçekleştirebilen toplum karşısında, devlet moral idée'nin etkin gerçekliği olarak tanınıyor. Hegel'e göre Fransız Devrimi özgürlüğü biçimsel şekliyle bıraktı. Gerçek özgürlük ancak «eylem durumunda Esprit» olan devlette doruğuna ulaşabilir. Fransız devrimi'nin getirdiği bireysel irade ilkesine karşı, Hegel şu ilkeyi ileri sürüyor: «Nesnel irade, kavramı gereği kendinde rasyonel olandır. İster birey tarafından kabul edilsin, ister edilmesin.»[24] Hegel bu nedenle Robespierre'in «öznel irade'den kalkıp terörü getirdiğini söylerken Akıl'ı gerçekleştirmekte olan Napolyon'a övgüler düzüyordu. Hegel'in sisteminin ünlü, «her ne ki rasyo-

neldir gerçektir ve her ne ki gerçektir rasyoneldir» ilkesi, onun devlet kuramının da temelindeydi. «Hegel için devlet nedir? Tanımı felsefeyle devletin özdeşliğini içeriyor. Hegel felsefeyi politik sistem olarak, o halde devletsel anlıyor; felsefe devletten kaynaklanıp onunla birlikte biçimleniyor. Hegel buna karşılık olarak ise, devleti eylem durumunda felsefe olarak anlamaktadır.»[25] Hegel'in devleti felsefenin gerçekleşmesiydi. Hegel doğada olduğu gibi tarihde de Akıl'ı görüyor. Akıl tarihe olduğu gibi devlete de şekil veriyor. Daha doğrusu, devlet bu idée'nin toplumda ve tarihte gerçekleşmesi olarak kendini gösteriyor. Fakat Hegel için bu felsefeye, kendi sistemine kadar görülen, eleştirisini yaptığı felsefeler değil, kendi felsefesidir. Çünkü, Hegel Mutlak Bilgi'ye ulaştığını kabul ediyor. Kendi felsefesi bu nedenle felsefenin de sonudur. Felsefe nasıl uzun bir süreçten sonra Hegel'le birlikte Mutlak Bilgi olarak son buluyorsa, aynı anda insanlık da uzun bir süreç sonrası devlete varmaktadır. Hegel'in sistemini oluşturan genel ve özel arası birliği sağlama çabası, hukuk felsefesinin ve dolayısıyla devlet kuramının da temelinde bulunuyor. Öyle bir düzen olacak ki, bireylerin özgürlükleri kaybolmadan Akıl gerçekleşecek. Hegel'de «nesnel moralite»nin aileden sonra ikinci katını oluşturan sivil toplum, bu terime öncekilerin verdikleri anlam gibi «burjuva toplumu» olarak anlaşılıyor. Sivil toplum, üretim, değişim ve tüketime ilişkin alanları içeriyor. Sivil toplum içinde doğal olarak çelişkileri barındırıyor. «Ağırbastıklarında topluluk için tehlikeli olabilecek olan bu önüne geçilmez çelişkiler, aynı zamanda ekonomik ilerlemenin koşuludurlar. Ricardo gibi karamsar olan Hegel, çatışmanın kapitalizmin yasası ve onun dinamizminin ilkesi olduğunu düşünmektedir.»[26] Hegel'in ifadesiyle, sivil toplum «bireysel özel çıkarların savaş arenasıdır.» Sivil toplumun kendi çelişkilerini aşmak için gösterdiği çaba yetersizdir. O halde, o kendi haline bırakılamaz. Burada devletin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Nasıl sivil toplum bireysel ve ailesel aktiviteleri düzenliyorsa, devlet de aynı şekilde, eylem durumunda rasyonalite olarak sivil toplumu organize eder. Toplumun üstün çıkarları ve

üyelerin özel çıkarları devlette uzlaşmaktadırlar. Hegel «burjuva özgürlükleri»ni tanımasına karşın, bunların üstüne devleti yerleştiriyor, Bütün, parçalardan önde geliyor. Sivil toplumla devlet arasında gerçekleşecek bir dialog için, son söz devlet görevlilerinde olmak koşuluyla «yerel ya da meslek odaları» öngörülüyor. Hegel'in çizdiği toplum, başta monark olmak üzere şu sınıflardan oluşuyor:

— Üretici sınıflar: Bu temel sınıfı köylüler oluşturuyor,

— Düşünen sınıf: Köylüler dışında tüm çalışanlar (işçiler, tüccarlar, aydınlar),

— Politik sınıf: Diğer adlandırılmasıyla «üniversel sınıf»,

olan bu sınıf toplumun genel çıkarlarını gözetiyor. Bu sınıf hukuk, moral üretiyor. Bu sınıftan devletin yöneticileri, bürokratlar çıkıyorlar. Hegel'in sisteminde de, Platon'un çizdiğine benzer biçimde devletin yönetimi üretimle uğraşmayan bilgelerin eline bırakılıyor. Çünkü ancak onlar «genel çıkarlar»ı bilip, onları toplumda hâkim kılabilirler. Châtelet'nin ifadesiyle, Hegel «böylece modern tekno-bürokratik devletin işleyişinin kurallarını belirlemektedir.»

Hegel topluma proletarya-burjuvazi kavram çiftiyle bakmıyor, orta sınıflara kuramında büyük yer veriyordu. Lefebvre'in dediği gibi, günümüzde de, orta sınıflardan söz etmeden devlet olgusu anlaşılamaz. Bu nedenledir ki Gramsci «hegemoni» kavramını genişletirken Hegel'in devletine büyük önem veriyordu. Hegel 1831'de öldü. Ölümünden sonra Almanya'ya tekrar mutlak monarşi yerleşti. Liberaller üniversitelerdeki yerlerini kaybettiler. Hegel'in felsefesi üniversitelerde önemini yitirdi. «Mutlak Bilgi» yerine mutlak monarşi hüküm sürmeye başladı. Hegelci devlet anlayışının taşıdığı politik yabancılaşmayı ilk gösteren Marks oldu. Marks'a göre politik özgürleşme «insanın özgürleşmesinin son şekli değildir.» Marks, devlete mutlak bir rasyonalite tanımıyor, toplumu devlete bağlamıyordu. Sivil toplum «tarihin asıl sahnesi, asıl merkezidir.» Marks'la birlikte toplumun anlaşılmasında toplumsal ve ekonomik boyutlar yeni bir tarzda işin içine gireceklerdir.

III

DEVLET'DEN SİVİL TOPLUM'A: MARKS

Hegel'in kuramının temelinde, «Devletin, eylem durumunda Akıl olarak» tanımlanması ve böylece devletin «toplumun hakikati» olarak kavranması ve sonuç olarak da, onun modern biçimiyle gerçekleşmesinin «tarihin hakikati»ni oluşturması görüşleri bulunmaktadır. Marks'ın Hegel'i eleştirisi bu noktadan başlıyor. Marks için, devletin sivil toplumdaki çatışmaları ortadan kaldıracak, genel çıkarları hâkim kılacak üstün bir yeri yoktur. Modern devlet Hegel'in anladığı gibi Akıl'ı gerçekleştiren bir kurum değil, kapitalizmin bir ürünüdür. Hegel'de olduğu gibi, devlet sivil toplumu değil, sivil toplum devleti kontrol etmektedir. XIII. yüzyıldan Marks'a kadar geçen dönem içinde düşünürlerin çabaları, toplumun işleyişinde sivil toplumu ya da politik toplumu hâkim olarak göstermek üzerinde yoğunlaşmıştı. Modern anlamıyla politik toplumun Kilise'ye karşı verdiği mücadeleyle nasıl oluştuğuna değinmiştik. İktidarın kaynağının toplumda aranması süreci, sırasıyla, papalık karşısında bağımsızlığını kazanmaya başlayan kralları, «egemen prens»i ve Rousseau'cu anlamıyla «egemen halk»ı içermektedir. İktidarın «ilâhî iktidar» karşısında otonomisini kazanması, sivil toplumun gelişmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. Locke'da politik kuramını gördüğümüz liberalizm, sivil toplumun gelişme koşullarını toplumda tek geçerli yasa kılmak isteyen bir anlayıştı. Hegel'de gördüğümüz ise, sivil toplumun ortaya çıkardığı çelişkileri, sivil toplumu ortadan kaldırmadan, devletle aşmak çabasıydı. Uygarlığın doğurduğu «eşitsizliği» Rousseau «Toplumsal Sözleşme» ile aşmaya çalışıyordu. Diyebiliriz ki, Hegel ve Rousseau'nun her ikisinde de, devrim politik olarak tanımlanıyordu. Rous-

seau'da gördüğümüz politik yabancılaşma, yâni kurumlara bağımsızlık kazandırma fikri, Hegel'de felsefesinin bir sonucu olarak daha büyük bir önem kazanmıştı. Marks'ın getirdiği eleştiride yeni olan, devrimin politik değil, toplumsal olarak düşünülmüş olmasıdır. Marks, Hegel'i eleştirirken demokrasi kavramından yola çıkmaktadır. Marks'ın eleştirilerini geliştirirken ortaya koyduğu demokrasi kavramının da, kendinden öncekilerden farklı olarak politik değil, toplumsal bir karakter taşıdığını söyleyebiliriz. Bu nedenle Rosanvallon'un önceden sözünü ettiğimiz düşüncesine katılmak zor görünüyor. Rosanvallon'a göre, Marks demokrasiyi Rousseau gibi anlamaktadır. Fakat Marks demokrasiyi, devrimlerin yaşandığı Fransa ile, devrimlerin düşünüldüğü Almanya'yı karşılaştırırken bu anlamda kullanmaktaysa da, daha ilk eserlerinden itibaren politik bir yabancılaşmayı da sergilemektedir. XIII. yüzyıldan itibaren batı toplumlarında görülen, «politik özgürleşme»dir. Bu özgürleşmeyle ortaya çıkan aynı zamanda sivil toplumdur. XIII. yüzyıldan itibaren gelişen kapitalizm ile, önceki toplumlardan farklı bir biçimde, sivil toplum-politik toplum ayrımı net olarak belirmiştir. Marks'ın yazdığına göre, politik devlet soyutlaması modern çağın bir ürünüdür. Ortaçağ'da varolanlar serfler, feodallar, loncalardı. Bu çağda, ticaret, toplum, insan hepsi politik niteliktedir. «Ortaçağ'da halkın yaşamı ve devletin yaşamı özdeştiler.»[27] Marks'ın yine «Yahudi sorunu» adlı yapıtında belirttiği gibi, eski sivil toplumun kendinde politik bir karakteri vardı. Yani, sivil toplumu oluşturan mülkiyet, aile, çalışma biçimi gibi elemanlar aynı zamanda, senyörlük, loncalar biçiminde devletin yaşamını da oluşturan elemanlardılar. Politik devrim Ortaçağ'ın bu yapısını bozmakla ve devlet sorunlarını halkın sorunları durumuna getirmekle bütün bu ayrıcalıkları yoketti. «Politik devrim bunu yapmakla sivil toplumun politik karakterini ortadan kaldırdı.»[28] «Politik devrim sivil yaşamı kendi ögelerine, bu ögelerin kendilerini kökten değiştirmeksizin ve onları eleştiriye tâbi tutmaksızın ayrıştırdı.» (Marks'a göre, Hegel'de tam şeklini bulan «politik devlet» ve birey arasındaki ilişki aslında bir yabancılaşmayı bir-

likte getirmektedir. İnsan devlet karşısında soyut bir nitelik kazanmakta, çünkü sivil toplumda olduğunun tersine, devlette generik bir varlık olarak alınmaktadır. İnsan bu haliyle «düşsel bir egemenliğin hayalî bir üyesidir, gerçek bireysel varoluşundan soyulup, gerçek dışı bir evrensellikle» doldurulmuştur. Sivil toplum ve devlet ayrımına dayanan «politik özgürleşme» Marks için bir ilerlemedir. Fakat «insanın evrensel özgürleşmesi» değildir. Marks'ın ilk eserlerinde, henüz hegelci bir terminoloji kullanılıyorsa da, köklü bir eleştirinin başlangıcını görüyoruz. Sivil toplum-politik toplum ayrımı sorununa yeni bir yaklaşım türü başlamaktadır. Önceden söylediğimiz gibi, Hegel de sivil toplum-politik toplum ayrımının doğurduğu çelişkilerin farkındaydı. Hegel'in çabası bu çelişkileri sivil toplumu koruyarak devlette aşmaktı. Marks, Hegel'in tersine olarak, çelişkinin aşılmasını devlette değil, sivil toplumda arıyordu. Fakat burada önemli olan, Marks'ın sivil toplumu da değişik olarak kavramasıdır. Sivil toplum Marks'a kadar burjuva toplumu olarak anlaşılmaktadır. Üyeleri burjuvalar olan bir toplum sözkonusudur. Önceden değindiğimiz gibi, sivil toplumda özgürlükler sözkonusu olduğu zaman ilk akla gelen mülkiyete ilişkin özgürlüklerdir. Marks'da sivil toplum, sivil burjuva toplumundan daha geniş kapsamlıdır. Proletaryadan söz ederken, «sivil burjuva toplumunun bir sınıfı olmayan, sivil toplumun bir sınıfı» demektedir.[29] Marks'ın ilk eserlerinden itibaren görülmeye başlanan, sivil toplum-devlet ayrımının, bunlardan birini diğerine bağlı kılarak değil, her ikisini de ortadan kaldırarak aşmak düşüncesidir. Yâni kabaca söylersek, bu ayrım, bu çelişki, ne liberalizmdeki gibi sivil toplumu (burjuva) kendi haline bırakıp devleti ona bağımlı kılmakla, ne de Hegel'deki gibi sivil toplumun üzerine devleti koymakla aşılacaktır. Marks'a göre bu ayrımın aşılması bir «radikal devrim» gerektirmektedir. Şimdiye kadar yaşanan devrimler «yalnızca politik»dir. Almanya'da devrimin koşullarını ararken şöyle demektedir: «Almanya için ütopik bir düş olan radikal devrim değil, insanın evrensel kurtuluşu değil, tersine, kısmî devrim, yalnızca politik olan devrim, yapının temellerini ayakta

bırakacak olan devrimdir. Yalnızca politik, kısmî bir devrimin temel ilkeleri nedir? Şudur: Sivil burjuva toplumunun bir kısmı özgürleşir ve toplumun hepsini hakimiyeti altına alır, belli bir sınıf kendi özel durumundan kalkarak toplumun genel kurtuluşunu üzerine alır. Bu sınıf toplumun tümünü kurtarır, yalnızca, toplumun tümünün bu sınıfın durumunda olması, yâni örneğin paraya, kültüre sahip olması, ya da onları dilediğince elde edebilmesi koşuluyla.»[30] Marks'a göre bir sınıfın böyle bir rolü üstlenebilmesi için, kendi hak ve isteklerinin toplumun genel hak ve istekleriyle bir düşmesi gerekir. Toplumun genel olarak bu sınıfı «evrensel temsilci» olarak tanıması zorunludur. «Özel bir sınıf genel hakimiyeti ancak toplumun genel hakları adına isteyebilir.» Fransa'da burjuvazinin Fransız asilleri ve Fransız rahip sınıfı karşısındaki durumu böyleydi. Marks'a göre, Fransa'da «kısmî özgürleşme»ler «evrensel özgürleşme»ye götürecek niteliktedir. Fransa'da kurtarıcılık rolü proletaryaya gelmeden önce «dramatik bir gidişle, sırasıyla Fransız halkının çeşitli sınıflarına düşmektedir.» Almanya'da sivil-burjuva toplumunun hiçbir sınıfı, Fransa'daki gibi bu rolü üstlenecek durumda değildir. O halde Alman özgürleşmesinin gerçek olanağı nerede yatıyor? Yanıt: Sivil toplumun, sivil burjuva toplumunun bir sınıfı olmayan bir sınıfının oluşumunda. Acılarının evrenselliğiyle bir evrensellik karakterine sahip olan, tarihsel bir ünvanla değil insan ünvanıyla övünen, kendini toplumun bütün öbür çevrelerinden özgürleştirmeden ve böylece toplumun bütün öbür çevrelerini özgürleştirmeden özgürleşemeyen bir çevrenin oluşumunda. Yâni proletaryada. Marks'ın yanıtında hegelciliğin izleriyle birlikte yeni bir anlayış görüyoruz. Proletaryaya yüklenen kurtarıcılık rolünün bu çizgide en gelişmiş şeklini, ilerde sözünü edeceğimiz Lukacs'ın «Tarih ve sınıf bilinci» adlı yapıtında görüyoruz. Marks'ın sonraki eserlerinde gelişecek olan işte bu temel düşüncedir. Marks için modern devlet temelini burjuva toplumunda bulmaktadır. Burjuva toplumunu kaldırmadan devlet ortadan kalkmaz. Bu görev de «tarihsel» olarak proletaryaya düşmektedir. Çünkü ancak sınıfsız bir toplumda devletin yokluğu

mümkündür. Fakat proletarya bu görevini nasıl yapacaktır? Marks işçi sınıfı hareketiyle doğrudan ilgilenmeye başladığından sonra bu soruya farklı yanıtlar getirmiştir. Daha doğrusu bu konuda tutarlı bir düşünce, bir kuram geliştirmemiştir. En fazla vurgulanmak istenen yönüyle, Marks çözümü «proletarya diktatörlüğü»nde bulmuştur. Son yıllarda üzerinde tartışmaların yoğunlaştığı bu kavramdan herkesin aynı şeyi anlamadığı açıktır. Marksizm-leninizmin ürünü olan «parti» kavramı ise işleri daha da karıştırmıştır. Günümüzün bürokratik-militer devletlerinden kimilerinin kendilerini temsilcisi olarak sundukları veya kimilerinin yeni anayasalarla aştıklarını iddia ettikleri «proletarya diktatörlüğü» kavramından söz etmeden önce, sivil toplum-politik toplum kavram çiftine çok değişik ve önemli bir yaklaşım getiren Gramsci'nin bu konudaki düşüncelerini de özetlemek istiyorum.

IV

GRAMSCİ'DE SİVİL TOPLUM VE DEVLET

Gramsci'nin belki de en önemli özelliği, marksist yazarlarda genellikle görmeye alıştığımız, «sapmaya düşmeme» kaygısıyla geliştirilen, çoğu zaman totolojiye varan, dolayısıyla bilgi vermeyen, açıklama getirmeyen bir yazın türünün dışına çıkmış olmasıdır. Gramsci'nin metinleri ortodoksiden bu anlamda uzak, dünyada olanları anlamaya yöneliktir. Günümüzde Gramsci'ye duyulan ilginin artmasının nedeni de herhalde buradadır. Bu bölümde (her ne kadar birbirinden ayrı incelenemese de) Gramsci'nin yalnızca sivil toplum-devlet ilişkisiyle ilgili düşüncelerini özetleyip, «modern prens» olarak nitelediği partiye ilişkin görüşlerini daha sonraya bırakacağız.

Gramsci'nin düşüncesinin merkezini o günlerin İtalya'sı oluşturur. Özellikle hapishanede yaptığı çalışmalarının asıl amacı, 1917 Rus devriminden sonra İtalya'da yaşanan 1920'lerin konseyci işçi hareketlerinin yenilgisini, faşizmin yerleşmesini anlamaya çalışmaktır. Gramsci, İtalya'nın içinde bulunduğu toplumsal ve politik koşulları, batı Avrupa ülkelerinin geçirdikleri burjuva devrimlerinden kalkarak açıklamaya başlıyor. İtalya'nın bu ülkelere kıyasla içinde bulunduğu gerilik, Gramsci'yi doğrudan devlet sorunuyla ilgilenmeye götürüyor. Liberal ve faşist devlet üzerine geliştirdiği düşünceleri, Gramsci'nin daha geniş bir devlet anlayışına varmasını sağlıyor. «Eksiksiz devlet» olarak nitelediği bu devlet, sosyalist bir devrimi düşünmek için de kaçınılmaz bir kavram oluyordu. Gramsci'nin bu kavrama bağlı olarak özellikle hegemoni konusunda geliştirdiği düşünceleri bugün de güncelliğini korumaktadır. Bu düşüncelerinin canlılığının en iyi kanıtı, sanıyorum, Althusser'in «devletin ideolojik aygıtları»nı konu

alan ünlü makalesinin gördüğü büyük ilgidir. Althusser'in de yazısında belirtmek durumunda olduğu gibi, Gramsci bu makalenin konusunu oluşturan ideolojik aygıtlar üzerinde ilk kez doğrudan düşünen kişiydi. Ayrıca Althusser'in «sistematize» olmamış «sezgiler» olarak nitelediği çalışmaları, eğer «sistematize» olmaktan numaralamayı anlamıyorsak, özellikle somut örneklerden kalkarak İtalyan toplumunu açıklamak istediği için «sezgisel» olarak nitelenemeyecek kadar zengindir.

Gramsci burjuva devleti konusunda sol kesimde yaygın olan bir anlayışı değiştirmek istiyordu. Günümüzde de birçokları için geçerli olan, burjuvazi konusunda bir paranoya geliştiren bu yaklaşımı Gramsci şöyle açıklıyordu: «Sınıftan söz ediliyor, devrim öğütleniyor, burjuvaziye karşı, oportünizme karşı haykırılıyordu. Ama bütün bunlar, bugün şu «solcu» makalede olduğu gibi, içerikten yoksun bir lâfazanlıktan ibaretti. «Sınıf savaşı» ile herşeyin açıklandığı, haklı çıkarıldığı öne sürülüyordu; ama, aslında hiç birşey anlaşılmıyor ve anlatılamıyordu. Burjuvazi — bizim şu «ekstremistin» durumunda olduğu gibi — iktidarını sürdürmek ve proletaryayı kandırmak için şeytani manevralar yapan iğrenç bir yaratık haline geliyordu.»[31] Sanıyoruz bu eleştiri Gramsci'nin devlet ve sivil toplum üzerine geliştirdiği düşüncelerinin kaynağını oluşturmaktadır. Bu düşünür için toplumu anlamak, devleti anlamak anlamına geliyordu. Bunun da yolu, devleti bir araç olarak gören anlayışın terk edilmesinde yatıyordu. Gramsci'ye göre devleti yalnızca burjuvazinin elinde emekçileri baskı altında tutan bir araç olarak görmek, onun çok önemli bir boyutunu gözden kaçırmaktı. Bu boyut, Gramsci'nin sivil toplum olarak adlandırdığı, içinde kültürel ve ideolojik hegemonyanın oluştuğu boyuttur. Böylece devletin baskıcı yanı sıra, ikna edici yanı da sözkonusu ediliyordu. 1931'de Gramsci çalışmalarının merkezini bir arkadaşına şöyle yazıyor: «Ayrıca, entellektüel kavramını genişletiyor ve bu kavramı yalnızca büyük entellektüellere uygulanan günlük anlayışla sınırlamıyorum. Bu çalışma beni devlet kavramının oldukça iyi bir belirlenmesine götürüyor. Bu kavramdan alışıla

gelmiş biçimiyle, sivil toplum ve politik toplum arasındaki bir denge (veya bir toplumsal grubun ulusal toplumun tümü üzerinde kilise, sendikalar, okul gibi — ki bunlar entellektüellerin çalıştıkları sivil toplumda bulunurlar — özel oldukları iddia edilen organizasyonlar aracılığıyla uyguladığı hegemoni) değil de, politik koplum (ya da diktatörlük, ya da halk kitlelerinin belli bir çağın ekonomisine ve üretim tipine uyumlarını sağlayacak zorlayıcı aygıt) anlaşılmaktadır.»[32] Bu metinde gördüğümüz, sivil toplum kavramının o güne kadar görüldüğünden farklı bir biçimde kullanıldığıdırı. Marks, Hegel'e getirdiği eleştiride sivil toplumun belirleyiciliğini vurguladıysa da, söz konusu olan alan yine ekonomik ilişkileri içeren bir alandır. Diyebiliriz ki, Gramsci'ye kadar sivil toplum marksist terimlerle alt yapıyı temsil ediyordu. Halbuki Gramsci'nin «eksiksiz devlet»inde sivil toplum üst yapının bir parçası olmak durumundadır. «Üst yapılarda şimdilik iki büyük «kat» ayırdedebiliriz: «Sivil toplum» katı olarak adlandırılabileceğimiz kat ile, yâni basit bir biçimde «özel» denilen kuruluşlarının tümünün bulunduğu kat ile, «politik toplum» ya da «devlet katı»[33] Gramsci, sivil toplumun yalnızca «ekonomik aktivite» ile sınırlandırılamayacağını söylemekte, onu genişletilmiş anlamda devletin bir parçası olarak görmektedir. Gramsci'ye göre, devlet yalnızca zorlayıcı aygıtlarıyla anlaşılamaz. Devlet ve hükümetin özdeşleştirildiği dar politik anlayış, lonca ekonomisi döneminden, yâni sivil toplumla politik toplumun içiçe girmiş olduğu dönemden kalma bir anlayıştır. Oysa Gramsci için «Devlet: Politik toplum + sivil toplum, yâni zorlayıcı önlemlerle güçlendirilmiş hegemonidir.»[34] Gramsci, zorlayıcı-devletin giderek tükenmesini, «düzenlenmiş» toplumu oluşturan öğelerin (etik devlet-sivil toplum) gittikçe güçlenmesinden beklemektedir. Gramsci'nin kullandığı «düzenlenmiş toplum» terimi Engels'den gelmektedir. Engels Anti-Dühring'de, Marks'ın entellektüel düzeyde, politik toplumun ortadan kalkmasına ve «düzenlenmiş toplum»-un doğuşuna kadar sürecek tarihsel bir çağı başlattığını söylemektedir. Fakat Gramsci her ne kadar «düzenlenmiş toplum» terimini sivil toplum terimi ye-

rine kullanıyorsa da, bu terimden Engels'le aynı şeyi anlamamaktadır. Çünkü Marks'da orduğu gibi Engels'le de sözkonusu olan, politik toplumun ortadan kalkmasının üretimdeki anarşinin ortadan kalkmasına bağlı olduğudur. Engels yukarda sözünü ettiğimiz metinde bunu belirtiyor. Burada ifade edildiği şekliyle, devletin politik otoritesi toplumsal üretimdeki anarşinin ortadan kalkması ölçüsünde azalacaktır. Engels için devletin yalnızca politik karakteri söz konusudur. Devletin karşısında sınıf çelişkilerinin özellikle yaşandığı alt yapı diyeceğimiz alan vardır. Nitekim Marks da «Felsefenin sefaleti»nde bunu açıkça söylüyordu. İşçi sınıfı eski sivil toplum yerine, sınıfları ve onların uyuşmazlıklarını ortadan kaldırarak, yeni bir birarada oluş biçimini getirecekti. Politik iktidar açıkça, «uyuşmazlığın sivil toplumdaki resmi özeti» idi.[35] Ya da, «Ekonomi politiğin eleştirisine katkı»nın önsözünde dediği gibi, hukuksal koşullar ve politik biçimler kendilerinden kalkarak açıklanamayacağı gibi, insan esprisinin genel bir evrimiyle de açıklanamazlar. Tersine onların temeli, Hegel'in XVIII. yüzyılın İngiliz ve Fransız deneylerinden kalkarak «sivil toplum» olarak adlandırdığı maddi yaşamın koşullarında bulunmaktadır. «Sivil toplumun anatomisini ekonomi politikte aramak gereklidir.» Halbuki Marks ve Engels'den farklı olarak, Gramsci için sivil toplum genişletilmiş anlamıyla devletin bir parçasıdır. Özellikle devletin ideolojik - kültürel hegemonyasının yaşandığı alandır. C.B. Glucksmann'ın üzerinde durduğu gibi, Gramsci'de sivil toplum kavramı hegelci ve «genç marksçı» modelleri aşarak, biryandan kapitalist topluma, maddi yaşamın koşullarına gönderme yaparken, öte yandan hegemoninin ideolojik kültürel aygıtların, devletin eğitimci yanını içine almaktadır.

Gramsci'den az önce yaptığımız alıntıda «düzenlenmiş toplum» kavramı yerine «etik devlet» kavramının da kullanıldığını gördük. Bu kavramın kullanılışı, Gramsci'nin Hegel'den ne derece etkilendiğinin bir göstergesidir. Gramsci 1916'dan itibaren Hegel'le ilgileniyor, Hegel'i «doğan üretim tarzının eksiksiz devletinin kuramcısı» olarak niteliyor. Gramsci'ye göre, Hegel'in devlet kuramında entellektüelle-

re tanıdığı yer ve onlara tanınan yeni değerler göz önüne alınmaksızın, tarihsel olarak modern idealizmden ve onun toplumsal kaynaklarından hiçbir şey anlaşılamaz. Gramsci'nin Hegel'den ne derecede etkilendiğini aşağıda aktardığımız metinlerin karşılaştırılmasından çıkarabiliriz:

— «Özgürlüğü tanımanın değişik derecelerini genel olarak sözkonusu ederken, doğululların yalnızca tek bir insanın özgür olduğunu, Yunan ve Roma dünyasının bazılarının özgür olduğunu bildiklerini, halbuki bizim, bütün insanların özgür olduğunu, insanın insan olarak özgür olduğunu bildiğimizi söyledim.»[36]

— «Devlet bir bireyin elinde bulunduğu zaman yalnızca tiran ve onun takımı özgürdür. Devlet kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin eline geçtiği zaman bunlar özgürdürler. Devlet herkesin elinde bulunur duruma geldiğinde emekçiler özgür olacaklardır.»[37]

Gramsci sözünü ettiğimiz «etik devlet» kavramını da Hegel'den alıyor. «Etik devlet» nedir? Bütün devletler büyük kitleleri belli bir kültürel ve moral düzeye yükseltmeleri ölçüsünde etiktirler. Bu kültürel ve moral düzey üretici güçlerin gelişme zorunluluklarına ve dolayısıyla hâkim sınıfların çıkarlarına uygun düşmektedir. Bu yönde okul ve baskıcı niteliğiyle mahkemeler, eğitici işlevleriyle devletin en önemli iki çalışma alanını oluşturmaktadırlar. Bunlar ve benzeri birçok çalışma alanı, hâkim sınıfların kültürel ve politik hegemoni aygıtını ortaya çıkarmaktadırlar. Gramsci'ye göre, Hegel'in anlayışı burjuvazinin gelişmesinin sınırsız göründüğü bir dönemi yansıtmaktadır. Buradan kaynaklanan bir biçimde, burjuvazinin etik karakterinin ve evrenselliğinin doğrulanması olanaklı görülmüştü. «Fakat gerçekte yalnızca, devletin sonunu ve kendi sonunu ulaşılacak amaç olarak gören toplumsal grup, hâkimiyete yol açan iç bölünmelere son vermeye ve teknik-moral bir toplumsal düzen yaratmaya yönelerek etik devleti yaratabilir.» Devletin Hegel için olduğu gibi Gramsci için de «eğitici» bir görevi vardır. Devlet yalnızca diktatörlüğü değil, hegemoniyi de içermek-

tedir. Gramsci'nin tanımıyla, «devlet = hegemoni + diktatörlük»dür. Devlet, hegemoniyi sağlayan sivil toplumla, baskıcı aygıtları kapsayan politik toplumun bir bütünüdür. Devletin sivil toplumu oluşturan hegemonik aygıtları, eğitim kurumlarından basına, sendikalara, kiliseye kadar uzanmaktadır. Devletin baskıcı aygıtları ise, ordu, polis, mahkemeler, cezaevleri gibi kurumlardır. Devlet teorik ve pratik çalışmaların bir bütünüdür. Yönetici sınıf bu çalışmalarla yalnız hâkimiyetini koruyup, haklı çıkarmamakta, aynı zamanda yönetilenlerin etkin rızasını almayı da başarmaktadır. Devletin özellikle bu son işlevinde aydınlar büyük rol oynuyorlar. Gramsci, Hegel'in aydınlara verdiği önemi eleştirerek benimsiyor. Burada uzun yer vermiyeceğimiz aydınlar sorunu, bilindiği gibi Gramsci'nin düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Gramsci'ye göre, her sınıf hegemonisini kendi aydınları aracılığıyla koruyor. İktidara yönelik her yeni sınıf, bu amacını ancak kendi aydınları ile gerçekleştirebilir. Her sınıf iktidara yönelirken ve onu ele geçirdikten sonra, toplumu yönetebilmesi ve yönlendirebilmesi için tarihten silinmekte olan sınıfların aydınlarını, yâni geleneksel aydınları da kendine bağlamaya çalışır. Bu anlamda, aydınlar olmadan hiçbir sınıf, devleti (sivil toplum + politik toplum) elinde tutup, topluma hâkim olamaz. Bir sınıfın kendini topluma öncü ve yönetici olarak sunabilmesi için, sivil toplumda kültürel - ideolojik hegemonisini kurabilmesi gerekir. Bunun sağlanması da hegemoni aygıtlarında görev yapan aydınlar aracılığıyla mümkündür. Yönetici sınıf sivil toplum içinde belli bir anlayışı hazırlıyor, sunuyor ve yayıyor. Bu anlayış içinde, devlet halkın bütününün temsilcisi olarak ortaya konuyor. Yönetici sınıfın sivil toplumda yerine getirdiği hegemonik işlev vasıtasıyla, devlet sınıflar üstü ve evrensel bir karakter kazanıyor.

Gramsci'ye göre, liberal rejimlerde sivil toplum ve politik toplum arasında bir uyum vardır. Hâkim sınıf politik topluma olduğu gibi sivil topluma da hükmetmektedir. Liberal rejimde bunların ikisinden de vazgeçilemez. Hâkim sınıf diğer sınıflara ne yalnız baskıcı aygıtlarla, ne de yalnız hegemoni aygıtlarıy-

la hükmedebilir. Liberal rejimlerde aygıtlar arasında görülen bu uyum, toplumun yaşadığı önemli hegemoni krizi dönemlerinde bozulabilir. Sivil toplum ve politik toplum arasındaki birliğin bozulmasının örnekleri faşizm ve sosyalizmdir. Önceden değindiğimiz gibi böyle bir birlik feodalizmde de geçerli değildir. Fakat, feodalizmde sivil toplum ve politik toplum farklı bir biçimde içiçe girmişlerdir. Faşizm ve sosyalizm, sivil toplum ve politik toplumun kapitalizmle birlikte otonomilerini kazanıp, liberal bir rejimle bir birliğe gitmelerinden sonra, toplumun yaşadığı önemli krizlerin bu birliği ortadan kaldırmalarıyla doğan iki rejim türüdür. Gramsci bu konudaki düşüncelerini İtalya'nın iki önemli düşünürüne getirdiği eleştirilerle geliştirmektedir. Croce ve Gentil, her ikisi de hegelci düşünürler olarak, sırasıyla, liberal ve faşist devlet yanlısıydılar. Gramsci'ye göre, Croce liberal bir düşünür olarak sivil toplum ve politik toplum arasındaki ayrımı muhafaza ederken, Gentil faşist bir düşünür olarak sivil toplumu politik toplum içinde eritmek istiyordu. Gramsci özellikle Gentil'e getirdiği eleştirilerle, faşist bir devlet kuramına temel yapılmak istenen Hegel'i liberal bir düşünür olarak göstermeye çalışıyordu. Burada genişletilmesi olanaksız olan, aydınların faşist devlet anlayışına karşı duydukları yakınlık sorunu, genellikle sanıldığından çok daha karmaşık bir sorundur. Örneğin bir Gentil'in Hegel'den kalkarak nasıl faşist devlet anlayışına ulaştığı çok ilginçtir. Burada yine ilginç bir nokta, Almanya'daki nazi düşünürlerle, İtalya'daki faşist düşünürlerin Hegel karşısında gösterdikleri farklı tutumlardır. Hegel, Gentil örneğinde söylediğimiz gibi İtalyan faşist düşünürlerince kaynak olarak alınırken, nazi düşünürlerinin ilgilerini hiç çekmemiştir. Bu, birçok yazarın gösterdiği gibi, Almanya ve İtalya'da devletin göstermiş olduğu farklılıktan kaynaklanmaktadır. Marcuse'e göre, naziler toplum-devlet ikilisi yerine devlet-parti-halk üçlüsünü getirdiler. Fakat bu üçlü içinde parti, devlete baskın durumdaydı. «Gentil, devletin loncalara değgin evresini tarihte etik evre gibi tanımlıyor; hegemoni ve diktatörlük ayırdedilemezler, kuvvet muvafakattır, başka birşey de değildir; politik toplumu

sivil toplumdan ayıredemeyiz: Yalnız devlet vardır»[38] Gramsci için, faşizm liberal rejimdeki uyumun sivil toplum aleyhine bozulmasıdır. İtalya için söylersek: Zaten diğer kapitalist ülkelere kıyasla liberal rejimin gelişmemiş olduğu bu ülkede, ortaya çıkan hegemoni krizinden, proletaryanın gerekli hazırlığı olmadığından, bir sosyalist devlet yerine, küçük burjuvazinin devlette ağırlığını duyurduğu faşist bir rejim çıkmaktadır. Buradan, Gramsci'yi meşgul eden önemli bir sorun çıkıyor: Nasıl oldu da 1917 sonrası İtalya'da ve diğer kapitalist ülkelerde devrim gerçekleşmedi? Batıda, sosyalizm için nasıl bir strateji saptamalı? Söylediğimiz gibi, liberal rejimde görülen sivil toplum-politik toplum uyumunun bir krizle bozulmasından, faşizm gibi sosyalizm de çıkabilir. Sosyalizmin amacı faşizmin tersine, politik toplumu sivil toplumda eritmektir. Veya Gramsci'nin ifadesiyle «etik devlet»e varmaktır. Sosyalizmin gerçekleşmesiyle, geniş anlamda tanımlanan devletin baskıcı aygıtları ortadan kalkacaktır. Otoriter ve zorlayıcı müdahaleler giderek «etik devlet»in yararına toplumdan silineceklerdir. Burada çok önemli bir nokta, Gramsci tarafından sürekli olarak, batıdaki devrimin doğuda (yâni Rusya'da) gerçekleştiği gibi olmayacağının hatırlatılmasıdır. H. Lefebvre'in yazdığı gibi, «Gramsci, «proletarya diktatörlüğü» terimlerinin batının diline çevrilmesinin gerekliliğini hemen anlıyor.»[39] Gramsci'ye göre doğuda ve batıda aynı devlet yoktu. Aynı devlet olmadığından, devleti ele geçirmek de doğu ve batıda değişik anlamlar taşıyordu. Batıda, genişletilmiş anlamıyla, yani gelişmiş bir sivil toplumu içeren bir devlet, doğuda ise yalnızca baskıcı aygıtlardan ibaret bir devlet vardı. Doğuda devlet herşeydi. Sivil toplum gelişmemişti. Batıda devlet ve sivil toplum arasında sağlam bir ilişki vardı. Rus proletaryası yeterli deneylerden yoksundu. Kendi «etik»ini yaratmak, yeteneklerini geliştirmek olanaklarını bulamamıştı. İktidarı, batı burjuvazisine kıyasla geri kalmış bir burjuvaziden zorla aldı. Rusya'da devrimi hazırlayan savaş biçimi, batı için ilk strateji değildir. Rusya'da sivil toplumun zayıflığından dolayı devleti kısa bir sürede ele geçirmek mümkün oldu. Fakat batıdaki devrim için uzun bir

savaş aşamasından geçilmelidir. Bu aşamada, toplumdaki yönetici sınıfın elinden sivil toplum alınacaktır. Yâni uzun bir kültürel ve ideolojik mücadele verilecektir. Gramsci'ye göre, batıdaki devrimlerde politik toplumu ele geçirmeden sivil toplumu elde etmek zorunluluğu varken, doğudaki devrimlerde önce politik toplumu ele geçirip sonra yeni bir sivil toplum oluşturmak tek yol olarak görünmektedir. Gramsci'nin devrim ve devlet üzerine düşüncelerinin değişik yorumları yapılmaktadır. Bu düşüncelerde, bazıları leninizmin bir devamını, bazıları da leninizmin tam tersi bir anlayışı bulmaktadırlar. Bu tartışmalara burada yer vermeden, Gramsci'nin bu konudaki düşüncelerinin çağrıştırdığı birkaç soruyla bu bölümü bitirmek istiyorum. Acaba, Gramsci'nin anladığı anlamda hegemoni aygıtlarının, gelişmiş bir sivil toplumun bulunmadığı toplumlarda, jakoben bir devrim anlayışı geçerli midir? Yâni, burjuva devrimini yapmamış, laik okul, sendikalar, basın vb. gibi kurumlarla donanmamış doğu toplumları için, politik toplumu ele geçirmekle başlatılacak bir devrim yeterli, hattâ zorunlu görülebilir mi? Bizce bu anlayıştan yola çıkan deneyler ancak terörle gerçekleşebilir. Çünkü her toplumun, gelişmiş bir sivil toplum olmasa da, politik iktidarla arasındaki ilişkiyle ve özellikle gündelik yaşamıyla oluşturduğu kültürel ve imajiner bir bütünlüğü vardır. Bu anlamda hiçbir politik toplum, ne kadar despot olursa olsun, koyduğu ilkeler doğrultusunda sıfırdan başlayıp yeni bir sivil toplum yaratamaz. Jakoben devrim anlayışının sosyalist örneği Sovyetler Birliği'dir. Bu doğu ülkesinde parti-politik toplumdan kalkarak devrim yapılamıyacağını geçen yıllar açıkça göstermiştir. Bu ülkede devrimden bu yana öldürülen, kampları dolduran milyonlarca insan, bizce belki de Gramsci'nin Rusya'da görmek istemediği «sivil toplum»dur.

V

PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ VE MARKS

Önceki bölümde açıklamaya çalıştığım gibi, Gramsci'ye göre batıdaki devrim, genişletilmiş anlamda bir devleti ele geçirmeyi amaçlıyordu. Devrimci hareket devletin baskıcı aygıtlarından önce, sivil toplumu ele geçirmeliydi. Bu hareket, Gramsci'nin «modern prens» olarak nitelediği parti etrafında oluşacaktı. Partiyle birlikte yeni bir «tarihsel blok» oluşturulacaktı. Gramsci için devlet sorununun çok büyük önem taşıdığını söylemiştik. Makyavel'e verdiği aşırı önem de, ilk kez bu düşünürün modern devlet üzerinde düşünmüş olmasındandır. Gramsci'nin sürekli vurguladığı, İtalya'nın ulusal birliğini tam sağlayamadığı, yâni klasik anlamıyla bir burjuva devrimi sonucu liberal bir devlete kavuşamadığı düşüncesidir. Nitekim Gramsci için faşizmin İtalya'da yerleşmesinin nedenlerinden birisi de budur. Aydınlara verdiği büyük önem de buradan kaynaklanmaktadır. Burjuvazinin aydınları ulusal birliği sağlayacak bir devletin hegemonisini oluşturamamışlardır. İşçi sınıfı bu başarısızlıklara düşmemek için, yavaş fakat hegemonisini oluşturarak devletini kurmalıdır. Marks'da olduğu gibi Gramsci'nin düşüncesinde de nihaî amaç, devletin baskıcı yönlerinin ortadan kalkmasıdır. Fakat «modern prens»le devlet olan işçi sınıfı, nasıl olacak da bu devleti ortadan kaldıracaktır. Rus devrimi sonrası, Lenin'in «devlet olmayan devlet»i gittikçe eriyeceği yerde, bunun tam tersi bir gelişme göstermiştir. Sivil toplum, devleti (politik) eriteceği yerde tersi gerçekleşmiştir. Lenin'e göre, Rus devrimiyle gerçekleşen, Marks'ın öngördüğü «proletarya diktatörlüğü»dür. Marks'ın

düşüncesinden hareket edersek bolşeviklerin iktidarı «proletarya diktatörlüğü» olarak nitelenebilir mi? Bu sorunun yanıtı devrimi farklı anlayanlarca farklı biçimlerde verilmektedir. Marks'da görülen «proletarya diktatörlüğü» kavramının tek bir tanımını vermek olanaksızdır. Biraz ilerde göstermeye çalışacağımız gibi, Marks'ın bu kavrama yüklediği anlamı, onun kendi yüzyılında yeralan mücadeleden soyutlayarak anlayamayız. Ayrıca, Marks'ın işçi sınıfı hareketini değerlendirmesini, yüzyılının devletleri arasında süren çatışmalardan ayrı da düşünemeyiz. Örneğin her ne kadar Manifesto'da, komünistlerin proletaryanın çıkarlarını ulusal çıkarların önüne koydukları söyleniyorsa da, yine Marks'ın «Fransa'da iç savaş» adlı yapıtında nasıl Prusya ve Fransa arasındaki savaşı, Almanya'nın ulusal birliğini kazanmasını göz önüne alarak değerlendirdiğini hatırlayabiliriz. Geliştirilmek üzere şimdiden, Marks'daki «proletarya diktatörlüğü» kavramının ne doğrudan günümüzün «sosyalist ülkeler»ine temel olabileceğini, ne de gerçekten özgür, baskısız bir toplum için model oluşturabileceğini söyliyebiliriz. Marks'da proletarya iktidarı üzerine tek bir tanım yoktur. Çünkü Marks'da devletin tek bir tanımı yoktur. Lefebvre'in belirttiği gibi, «Marks ve Engels'de «marksist» bir devlet kuramı bulamayız, fakat birbirinden oldukça farklı birçok kuramsal taslaklar vardır. Niçin Şüphesiz, modern devletin bonapartizm ve Bismark'la birlikte onların gözü önünde oluşmasından dolayı.»[40] Önceden söylediğimiz gibi, Marks Hegel'in devlet kuramını devrimci bir biçimde eleştiriyordu. Devlete Hegel tarafından yüklenen kutsallık ve sivil toplumdan bağımsızlık özellikleri, bu eleştiriyle terkediliyor, devlet bir üst yapı olarak temellerini sivil toplumda buluyordu. Sivil toplumdaki toplumsal ilişkiler değiştikçe, devlet de değişecekti. Artık sivil toplum «tarihin asıl sahnesi, asıl merkezi»ydi. Sivil toplumda bütün sınıfları ortadan kaldıracak güç ise, proletaryaydı. Devletin sınıf karakteri olduğuna göre, ortadan kalkması da sınıfların ortadan kalkmasına bağlıydı. Bilindiği gibi Marks Paris'e ve daha sonra Brüksel'e yerleştikten sonra işçi sınıfı hareketiyle, komünistlerle ilişkilerini kuvvetlendirdi. Ulus-

lararası ilk işçi örgütü olan «komünistler birliği»nin kurulmasında rol oynadı. «Bütün ülkelerin proleterleri birleşiniz», ilk kez bu örgütün sloganı oldu. Marks'ın çalışmaları bu tarihten sonra özellikle ekonomi politiğin eleştirisine yöneldi. Marks'ın bilim adamı ve işçi sınıfı hareketinin bir kuramcısı olarak yürüttüğü çalışmalar, sonunda proleter devrimi için farklı iki görüşü ortaya çıkardı. Rubel'e göre, Marks bir yandan bilimsel yollardan kapitalist üretim tarzının yok olmaya mahkûm olduğunu gösterirken, öte yandan etik bir devrimci olarak kapitalist toplumun komünist topluma dönüşümünü işçi kitlelerinin bilinçli mücadelesinden bekliyordu. Bir yandan ekonomik determinizm, öte yandan sınıf savaşı, Marks'ın düşüncesinde devrim konusunda iki türlü açıklama getiriyor. Castoriadis'in gösterdiği gibi, bu iki yönden biri olan ekonomik determinizm, Marks'ın toplumsal gelişimi bir doğal süreçle karşılaştırmasından kaynaklanıyordu. Marks Kapital'a yazdığı ikinci önsözde, kendi «gerçek yöntemini» açıklayan bir gazetenin yorumunu «mükemmel» buluyordu. Marks'ın «mükemmel» bulduğu «Courrier européen de Saint-Petersbourg»da yayınlanan bu yazıda şöyle deniyordu: «Marks toplumsal evrimi, iradeye, bilince ve insanların niyetlerine bağlı olmayan, tersine onları tayin eden yasalar tarafından düzenlenen bir doğal süreç olarak anlamaktadır.»[1] Bu ekonomik determinizmin temelindeki varsayım, üretici güçlerin gelişmesinin tüm toplumsal yaşamı yönlendirdiği varsayımıdır. Burjuvazi üretici güçleri geliştirdiği ölçüde ilericidir. Ancak üretici güçlerin gelişmesi toplumları tam bir özgürlüğe ulaştıracaktır. Yâni ilerleme üstüne kurulu bir determinizm söz konusudur. Castoriadis'in vurguladığı gibi, Marks muhakkak ki «ilerlemenin vülger ideolojisini» ifşa ediyor, kapitalist gelişmenin kitlelerin sefaleti üzerine kurulu olduğunu söylüyordu. Fakat bu sefaletin kendisi de, yükselen bir sürecin tamamlayıcısı durumundaydı. Proletaryanın sömürülmesi, burjuvazi bunu bir ekonomik gelişmeyle birlikte sürdürdüğü müddetçe, «tarihsel» olarak doğrulanıyordu. Marks tarihi, üretici güçlerin seviyesine göre üretim tarzlarına ayırırken, bunun doğal sonucu olarak proletar-

ya devrimini de, kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kalkmasını da ekonomik plânda görüyordu. Tarihin bugüne kadarki işleyişi bu şekilde açıklandığı gibi, proleter devrimine de böyle gidiliyordu. Bu anlayışı, Marks'ın kapitalizmin o günkü durumundan kalkarak çizdiği, rasyonalist bir tarih anlayışı olarak nitelendirebiliriz. Fakat üretici güçlerin gelişmesi üzerine kurulu bu tarih anlayışının, Marks öncesini olduğu gibi, Marks sonrasını da açıklayamadığını görüyoruz. Bir yandan, «uygarlıklar ve imparatorluklar binlerce yıl boyunca aynı teknik «alt yapı» üzerinde kuruldu ve yok oldular», öte yandan «üretici güçler yirmibeş yıldan beri eskiden hayal edilebilecekleri çok gerisinde bırakan bir gelişme kaydettiler. Muhakkak ki bu gelişme kapitalizmin yapısı içindeki değişikliklerle sağlandı — ve bu gelişme diğerlerine yol açtı —, fakat bu gelişme üretimin kapitalist ilişkilerinin özünü sorun yapmadı. Marks ve marksistlere sistemi çatlatması gereken bir «çelişki» gibi görünen şey, sistemin içinde «çözüldü».[42] Marks'ın gösterdiği kapitalizmin aşamıyacağı çelişkiler, kapitalist sistem içinde söylendiği gibi gelişmediler. Bazı düşünürlerce Galle ile kıyaslanıp «tarih biliminin kurucusu» olarak sunulan Marks'ın rasyonalist tarih anlayışıyla, proleter devrimi birbirinden epeyce uzak görünüyor. Fakat Marks'ın özellikle gençlik eserlerinde, Feuerbach üzerine tezlerinde olduğu gibi, felsefeyi gerçekleştirerek aşmayı, yâni artık dünyayı yorumlamak değil değiştirmek gerektiğini vurgulayan bir başka tavır da bulunuyor. Bu tartışma bilindiği gibi özellikle son yıllarda, «genç Marks» ve «olgun Marks» ayrımı etrafında sürüyor. Marks'ın gençlik dönemlerindeki düşüncelerini çok iyi özetleyen, «insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar» formülünün doğurduğu tartışmaları hatırlayabiliriz. Bu formül, çeşitli düşünürlerde değişik biçimleriyle gördüğümüz praksis düşüncesinin kaynağını oluşturmaktadır. Praksis düşüncesini, var olan tarihsel-toplumsal düzeni aklın gerektirdikleri yönünde yeniden düzenlemek olarak özetleyebiliriz. Birçok marksist hareketin aralarındaki farklılaşmanın da bu düşünceden kaynaklandığını söyliyebiliriz. Kim düzenleyecek? Nasıl, ne zaman, hangi koşullar-

da düzenleyecek? Yâni tarihin bir öznesi var mı? Bu düzenleme bilinçli olacağına göre, bilinçli olmanın ölçüsü nedir? Bu bilinç nereden elde edilir? Tarihi «öznesiz bir süreç» olarak gören akım ise, belki marksist tarih felsefesini idealist bir ipotekten kurtarıyor (özneyi reddetmekle), ama buna karşılık tarihe ekonomist-determinist bir yaklaşımda bulunuyor. Böylece bu akım kendini baştan praksis felsefesinin dışında, bir yere yerleştiriyor. Bu nedenle bu anlayışın eleştirisi, praksis felsefesinin dışında tarihi bir bilim olarak alan bir anlayışın eleştirisi olarak alınabilir. Proletarya evrensel bir sınıf olarak tanımlandıktan sonra, «özne»lik görevi ona sınıf olarak verildi. Büyük işçi sınıfı partilerinin oluşmasından sonra, bu görev «Parti» tarafından üstlenildi. Sonradan uzunca sözünü edeceğimiz bu «Parti»nin ilk kuramcıları, Lenin ve leninci-hegelci Lukacs oldular.

Marks'ın tüm isteğine karşın, devlet üzerine özel bir çalışma yapamadığını biliyoruz. Marks, devrim, devlet ve proletarya diktatörlüğü üzerine olan düşüncelerini özellikle Manifesto'dan itibaren geliştirdi. Manifesto'dan sonra, özellikle onun bir revizyonu olarak sunulan «Fransa'da iç savaş» adlı yapıtında ve Fransa ile ilgili diğer yazılarında, «Gotha programının eleştirisi»nde bu konularla çok daha yakından ilgilendi. Marks'ın 1847'de Engels'le birlikte yazdıkları Manifesto'yu bugün okuyunca, kitabın bugün yarın devrim bekleyen havası bize epeyce uzak geliyor. Kapitalizmin geleceği, kapıda bekleyen devrim, Manifesto'da çizildiği gibi gerçekleşmedi. Marks'ın doğal olarak kapitalizmin o günkü aşamasından kalkarak proletarya üzerine geliştirdiği düşünceler de gerçekleşmedi. Manifesto'da okuduğumuz, «diğer sınıflar büyük endüstri ile ortadan kalkıyor ve kayboluyorlar; proletarya, tersine onun en gerçek ürünüdür» paragrafında proletarya üzerine verilen yargı büyük ölçüde doğru çıkmadı. Her ne kadar proletarya büyük endüstrinin «en gerçek ürünü» ise de, diğer sınıflar da toplumda ve devlette ağırlıklarını sürdürdüler. Yalnızca proletarya ve burjuvazi ikilisiyle bugün hiçbir olayı doğru olarak açıklamak olanaklı değildir. Örneğin marksist literatürde «sapma» suçlamalarının başta gelen konu-

larından birisini oluşturan «küçük burjuvalık» üzerine ayrıca düşünmeden, faşizmin anlaşılamayacağını bize Gramsci ve Reich gösterdiler. Manifesto'da, proleterlerin «karısı ve çocuklarıyla ilişkilerinin artık burjuva ailesindekilerle hiçbir ortak yanı yoktur; modern sınaî çalışma, sermayeye modern kölelik, İngiltere'de olduğu kadar, Fransa'da da, Amerika'da da, Almanya'da da proleteri tüm ulusal karakterden sıyırdı.» deniyordu. Fakat bu gelişim yerine, insanlık tarihi değişik uluslardan milyonlarca proleterin «vatan» için öldüğü birçok savaşlar yaşadı. Ne proleterlerin aile anlayışları değişti, ne de «işçi sınıfının» iktidarda olduğu bir ülkede, proleterlerin inançları bir Papa çıkarmayı engelledi. Manifesto'da yer alan, örneklerini çoğaltabileceğimiz gelecek üzerine bu yanılgılar Marks'ın önemini hiç de azaltmaz. Marks'da her düşünür gibi yüzyılının koşulları içinde düşünüyordu. Bugün bizim için dünyayı anlamakta önemli olan, bütün açıklamaları Marks'ın metinlerinde aramak değil, Marks'ı unutmadan günümüzün verilerini değerlendirmektir.

Manifesto'da proletaryaya evrensel bir sınıf olarak verilen önem, birçok yazar tarafından hegelci tarih anlayışının izleri olarak yorumlanmaktadır. Hegel'in sistemindeki Esprit'nin gerçekleşmesi gibi, proletarya da yine hegelci terimlerle «kendisi için sınıf» haline dönüşüp, kendiyle birlikte diğer sınıfları da ortadan kaldırmaktadır. Manifesto'da konumuz için asıl önemli olan, devrimin önünde bekleyen ilk sorunun demokrasi olduğudur. «Buraya kadar bütün hareketler azınlıklar tarafından ya da azınlığın lehine gerçekleşti. Proletarya hareketi, büyük çoğunluğun lehine büyük çoğunluğun otonom hareketidir.»[43] Burada Marks'ın proletaryanın geleceği ve proletaryanın hareketi üzerine olan düşünceleri birbirlerini tamamlamaktadırlar. Marks'a göre kapitalizmin gelişmesi ortada yalnızca büyük çoğunluğu oluşturan proleterleri ve bir avuç burjuvayı bırakacaktır. Bu nedenle devrim, bu büyük çoğunluğun bir avuç burjuvanın elinden iktidarı alması şeklinde anlaşılmaktadır. «İşçi devriminde ilk adım, proletaryanın hâkim sınıf olarak yerleşmesi, demokrasinin fethidir.»[44] Proletarya önce politik iktidarı ele geçirmekte, adım adım aldığı önlemlerle, şiddetle

sınıfları ortadan kaldırmaktadır. Proletarya genel olarak sınıfları ve böylece kendi sınıf hakimiyetini de ortadan kaldıracaktır. Devrimle gerçekleştirilecek yeni toplumda, varlık nedenini sınıflarda bulan iktidarın politik karakteri kaybolarak, «içinde herbirinin özgür gelişmesinin herkesin özgür gelişmesinin koşulu olduğu bir birlikte yaşayış biçimi» doğacaktı. Manifesto'da çizildiği şekliyle, devrimin ilk adımı proletaryanın hâkim sınıf olarak belirmesi ve demokrasinin fethidir. Proletarya daha sonra, burjuvaziden yavaş yavaş bütün sermayeyi çekmek, üretim araçlarını devletin elende merkezileştirmek ve üretici güçleri geliştirmek için politik üstünlüğünü kullanacaktır. Manifesto'nun ikinci bölümünün sonlarında yer alan bu görüşler, Marks tarafından daha sonra yetersiz bulundu. Marks'ın «Fransa'da iç savaş» adlı yapıtında Manifesto'nun bu bölümü üzerine yaptığı değerlendirme, Lenin ve sonradan leninistler tarafından «proletarya diktatörlüğü» kavramına ağırlık kazandırılması şeklinde yorumlandı. Bu türden yorumlara günümüzden örnek olarak, ilerdeki sayfalarda, E. Balibar'ın düşüncelerini göreceğiz. Fakat daha önce Marks'ın Manifesto'dan Paris Komünü'ne kadar geçen dönem içinde, iktidar ve devrim üzerine geliştirdiği düşüncelere kısaca değineceğim.

Marks'ın iktidar ve devrim üzerine düşünceleri, ancak bu düşüncelerin oluşturduğu dönemde işçi sınıfı hareketi içinde varolan çeşitli akımlarla birlikte düşünüldüğü zaman anlaşılabilir. D. Guerin'e göre, XIX. yüzyılın ikinci yarısında üç tip sosyalist hareket sayabiliriz. Bu hareketlerin kaynaklarını da, yine D. Guerin'e göre, Fransız Devrimi'nde aramak gerekir. 1793 komünlerinden gelen liberter ve jakoben gelenekler bu kaynakları oluşturmaktadırlar. Geçen yüzyılın sosyalist hareketlerini şöyle sıralayabiliriz:

— Merkeziyetçi, otoriter, devletçi, militer bir disiplinden gelen jakoben ve blankistlerin oluşturduğu hareket.

— 1793 komünlerinden kaynaklanan dolaysız demokrasi taraftarları liberterler.

— Marks-Engels'in temelini attığı, Guerin'e göre ilk iki kanatı uzlaştırmaya çalışan bilimsel sosya-

lizm.

D. Guerin, devrimin üç önemli sorununa bu üç hareketin değişik açıdan yaklaştıklarını söylüyor:

— Kendiliğindenlik ve bilinç: Otoriterlerin kitlelerin kendiliğinden bir bilince ulaşacaklarına inançları yoktur. Kitlelerin seçkinler tarafından yönetilmesi gerektiğini savunuyorlar. Bu hareketin en önemli temsilcilerinden Blanqui 1852'de şöyle yazıyor: «Tanrı'ya şükür ki, birçok burjuva proletaryanın safında. Hattâ asıl gücü oluşturan onlardır. (...) Onlar proletaryaya, halkın henüz maalesef sağlayamadığı bir aydınlanma katkısı getiriyorlar. Proletaryanın ilk bayraklarını yükseltenler burjuvalardır, eşitlikçi öğretileri onlar dile getirdiler, bu öğretileri onlar yayıyorlar.»[45] Jakoben Lenin'in parti üzerine yazılarını hatırlatan bu satırlardaki anlayış, karşısında, devrimin kitlelerin kendi eseri olacağını vurgulayan liberterleri buluyor. Marks ve Engels hem kendiliğinden hareketi, hem de kitlelere bilinç götürmeyi vurguluyorlar. Bu konuda daha Manifesto'da birbirini tamamlamayan ifadeler bulunuyor. Örneğin bir yandan komünistlerin tezleri, «gözler önünde gerçekleşen tarihsel bir hareketin, varolan bir sınıf savaşının gerçek koşullarının genel bir ifadesinden başka birşey değildir» biçiminde nitelenirken, hemen biraz yukarıda «(komünistler) kuram plânında, proletaryanın diğer kısmına göre, proleter hareketin koşullarını, işleyişini ve genel sonuçlarını açıklıkla kavramak üstünlüğüne sahiptirler!» deniyor. Bu ikinci alıntıda, komünistlerin proletaryanın çoğunluğuna kıyasla, hareketin bütünlüğünü görme ayrıcalığına sahip oldukları görülüyor.

— İktidar sorunu: Otoriterler burjuva devletinin yerine «proleter devleti»ni getirmeye uğraşıyorlar. Bu devlet de doğal olarak polisi, orduyu, disiplini, hiyerarşi ve merkeziyetçiliği içeriyor. Liberterler devrimle doğacak yeni bir devlete tamamen karşıdırlar. Proudhon 1840'da, devletçi bir yönetimi savunan Louis Blanc'ı şöyle eleştiriyor: «Louis Blanc'nın kanı ve canı, varı yoğu devlettir. Devletin üzerine üfleyip söndürün, Louis Blanc bir ölüden ibaret kalır.» Marks ve Engels, jakobenlerin etkisi altında oldukları gibi, Proudhon'dan da etkileniyorlar. Louis Blanc'ın ve Lassal'ın devletçiliğini reddediyorlar, fa-

kat devletin geçici olarak gerekliliğine de inanıyorlar.

— Ekonominin yönetimi: Otoriterler, yönetimi bürokrasi aracılığıyla devletin elinde tutmak istiyorlar. Liberterler buna karşı çıkarak, değişik modeller sunuyorlar. Proudhon büyük endüstrinin ortak mülkiyetini kabul etmekle birlikte, küçük mülkiyeti korumak istiyor. Bakunin doğrudan kolektivizmi savunuyor. Guerin'e göre Marks ve Engels'in bu konudaki düşünceleri Komün'den sonra biraz yön değiştirerek merkeziyetçilikten uzaklaşıyor.

D. Guerin'in bu değerlendirmesi, marksizm ile anarşizm arasında bir uzlaşmayı sağlamak amacını taşımaktadır. D. Guerin, bir komünist-liberter olarak, marksizm ve anarşizmi kendi deyimiyle «düşman kardeşler» olmaktan kurtarıp, «ikiz kardeşler» durumuna getirmek istiyor. Guerin'e göre marksizm ve anarşizm birbirinden ayrılamazlar. «Günümüzün marksizmi anarşist bir banyo alarak, derisindeki hastalıklardan sıyrılabilir ve yeniden canlanabilir»[46] Marksizm ve anarşizmi uzlaştırma çabaları diğer bazı yazarlarda da görülüyor. M. Rubel'e göre de: «Marks'ın anti-devletçiliği onun politik düşüncesinin başlıca değişmezlerinden birisiydi, 1871'de Komün konusunda, 1844'deki anarşizmini yeniden canlandırdı.»[47] Fakat Marks'ın politik düşüncesinde, zaman zaman anarşizme yakın eğilimler görülüyorsa da, Komün sonrasında bile merkeziyetçiliğin ağır bastığını söyliyebiliriz. Örneğin «proletarya diktatörlüğü» nasıl yorumlanırsa yorumlansın, anarşistlerin baştan reddettikleri bir kavramdı. Bugün devlet ve devrimi konu alan geçen yüzyılın marksist ve anarşist metinlerini karşılaştırınca, örneğin bir Bakunin'in o günkü düşüncelerinin geçerliliğini daha fazla koruduğunu görüyoruz. Bakunin, devletle yürütülebilecek bir devrimin nerelere varabileceğini açıkladığı bazı yazılarında sanki günümüzün Sovyetler Birliği'ni anlatmaktadır. Geçen yüzyılın işçi sınıfı hareketinin gelişmesini, anarşistlere ve lasalcılara savaş vererek «en doğru yol bilimsel sosyalizm»i kuran Marks ve Engels'in çabalarında özetlemek eksiktir. En azından unutmamak gerekir ki, büyük işçi sınıfı partileri kurulana kadar, marksizm iş-

çi sınıfı hareketi içinde diğer anlayışlara oranla daha az etkiliydi. Günümüzde marksizmin resmî düşünürlerinden kalkarak hiçbir gerçeği göremeyiz. İşler o derece karışmıştır ki, örneğin «sosyalist ülkeler» belki de Lassal'ın «devletçi sosyalizm»ini kurdukları halde, «marksist» olarak lasalcılığın düşmanıdırlar.

H. Lefebvre'in gösterdiği gibi, Marks'ın büyük projesi 1848'den önce olgunlaşıyor. Fakat 1848 devriminin başarısızlığı ona ilk darbeyi vuruyor. Bu başarısızlık bir yandan Almanya'daki demokratik burjuvazinin, öte yandan Fransa'daki işçi sınıfının zayıflığını gösteriyor. Şiddet, işçi sınıfı ve burjuva demokrasisine çevriliyor. Manifesto'nun devrimi yakın gören iyimser görüşü gerçekleşmiyor. Marks 1848'den sonra, kapitalizmin tutunduğunu tesbit ediyor. Ardarda gelen krizler kapitalizmi yıpratsa bile, onu yıkmıyor. 1848 yenilgisinden sonra Marks şöyle yazıyor: «Haziran ve ekim günlerinden beri süren sonuçsuz kıyımlar, şubat ve marttan beri süren yararsız ödünler, bizzat karşı-devrimin kanibalizmi, eski toplumun kanlı can çekişmesini ve yenisinin doğum sancılarını kısaltmak, kolaylaştırmak ve yoğunlaştırmak için ancak tek bir yolun olduğuna dair halkları ikna edeceklerdir, tek bir yol: Devrimci terörizm.»[48] 1848 yenilgisi sonrasında, Marks kapitalizmin ekonomik yapısı üzerine yaptığı çalışmalarını yoğunlaştırıyor. Yine bu yıllarda ilk kez proletarya diktatörlüğü kavramını kullanıyor. 1850'de «Fransa'da sınıf savaşları» adlı yapıtında, sosyalizmin, devrimin sürekli bir ifadesi, proletarya sınıfının diktatörlüğü olduğunu yazıyor. Marks yine 1850 yılında «Merkez komitesinin Komünistler Birliğine açıklaması»nda tam bir merkeziyetçi dil kullanmaktadır: «İşçiler iktidarın en mutlak biçimde devletin elinde merkezileşmesini gerçekleştirmeyi denemelidirler. İşçiler, demokratların, kömünlerin özgürlüğü, otonom hükümetler hakkında kendilerine anlatacakları şeylerle kafalarını bulandırmalarına izin vermemelidirler.»[49] Marks 1852'de Weydemeyer'e yazdığı ünlü mektupta kendisinin yeni olarak getirdiklerini sıralarken, sınıf savaşının zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne götürdüğünü ve bu diktatörlüğün sınıfsız bir topluma

doğru bir geçişten başka birşeyi temsil etmediğini söylüyordu. Bu dönemde, Marks'ın kapitalizm üzerine geliştirdiği çalışmalara paralel olarak, blankistlerle de arasının açıldığını görüyoruz. 1853'de Londra'da onlara karşı yaptığı konuşmada Manifesto'nun proletaryasını göremiyoruz: «Biz emekçilere diyoruz: Yalnızca sizi çevreleyen koşulları değiştirmek için değil, fakat kendinizi değiştirmeniz için, ve kendinizi politik iktidar için yetenekli kılmanız için, önünüzde aşılacak onbeş, yirmi, elli yıllık iç savaşlar ve uluslararası savaşlar vardır. Siz, tersine, onlara diyorsunuz: İktidara hemen erişmemiz gerekir. (...) Demokratların halk sözcüğünden kutsal bir zatiyet (entité) yapmaları gibi, siz de proletarya sözcüğünü kutsallaştırıyorsunuz.»[50] Marks bu yıllardan sonra, özellikle Kapital üzerine çalışırken 1864'de birçok akımı içinde toplayan I. Enternasyonal'in kurulmasına katıldı. İşçi sınıfı hareketi içindeki bu değişik akımların mücadelesi Enternasyonal içinde de sürdü. Bu mücadele bilindiği gibi, 1872'de bakunincilerin Marks ve Engels tarafından Enternasyonal'den ihraç edilmelerine varan boyutlara ulaştı. Bakuninciler ve proudhoncular, bilimsel sosyalizmde yeni bir diktatörlüğün kaynağını buluyorlardı. Proudhon 1863'de ekonomik ve politik düşüncelerini şöyle özetliyordu: «Yirmibeş yıldır geliştirdiğim ekonomik fikirlerim şu üç sözcükle özetlenebilir: Sınaî ve tarım federasyonu. Bütün politik fikirlerim benzer bir formüle indirgeniyor: Politik federasyon ya da ademi merkeziyetçilik.»[51] Proudhon komünist merkeziyetçiliği eski mutlakiyetçilikten farklı görmüyordu. Bakunin, kendini devrimci olarak nitelese de, her türlü diktatörlüğe karşıydı. «Bilimsel sosyalizm sözcükleri (...) sayıca az, gerçek ya da sözde bilginlerin yeni bir aristokrasisi tarafından, çalışan kitleler üzerine uygulanan despotik bir hakimiyetinden başka birşey değildir,», «onlar (bilimsel sosyalistler) yalnızca bir tek diktatörlüğün — kuşkusuz onların diktatörlüğü — halkın iradesini yaratabileceğini savunuyorlar, oysa biz onlara yanıt veriyoruz: Hiçbir diktatörlüğün kendinin devamından başka bir amacı olamaz.»[52] Bakunin, popüler devlete de, devletin yavaş yavaş ortadan kaldırılmasına da inanmamaktadır.

Devlet hiçbir durumda politik karakterini yâni otoriter karakterini kaybetmiyecektir. Bakunin'in devletin politik karakteri üstüne düşündüklerinin, devletle devletin politik karakterini ortadan kaldırmayı amaçlayan marksistlerin görüşlerinden daha gerçekçi olduğunu günümüze kadar yaşanan olaylar gösterdi. Bakunin her türlüsüyle diktatörlüğe, iktidara, otoriteye karşıdır. Lefebvre'in dediği gibi, Bakunin için kötü bir devlet karşısında iyi bir devlet, tiranik bir devlet karşısında iyi dilekli bir devlet, despotizmin karşısında kurtarıcı bir devlet yoktur ve olamaz. Bakunin'le Marks-Engels'in mücadelesi bir bakıma Rus devriminde anarşistler ve bolşevikler arasında devam etti. İlerdeki sayfalarda Rus devrimiyle ilgili bölümde, anarşizmin «bilimsel sosyalizm» karşısında «küçük burjuva ütopisi» olarak nitelenip bir kenara itilmeye izin vermiyecek kadar düşünce ve eylem zenginliğini içerdiğini göstermeye çalışacağız.

Marks'ın Paris Komünü üzerine yazdıklarının değişik biçimlerde yorumlanması günümüzde de sürüyor. Marks'ın Komün ve dolayısıyla Manifesto'nun II. bölümü üzerine yaptığı bu değerlendirme, bir yandan Lenin ve leninistlerce kendi anladıkları biçimde bir «proletarya diktatörlüğü»ne kaynak gösterilirken, öte yandan bazı yazarlarca Marks'ın düşüncelerinin merkeziyetçilikten uzaklaşıp özyönetime kaydığının belirtisi şeklinde yorumlanıyor. Marks ve Engels 1872'de Manifesto'ya yazdıkları önsözde, II. bölümün sonları için yaptıkları değerlendirmede, yirmibeş yıldan beri büyük endüstride kaydedilen ilerlemelerden, işçi sınıfının zenginleşen deneylerinden, şubat devrimi ve Paris Komünü'nden sonra programdaki bazı noktaların geçerliğini kaybettiklerini belirtiyorlar.Marks ve Engels'e göre, Komün deneyi işçi sınıfının devlet çarkını olduğu gibi alıp onu kendi hesabına işletmekle yetinemiyeceğini göstermiştir. Bilindiği gibi Marks 1871 mayısında özellikle Paris Komünü üzerine olan «Fransa'da iç savaş» adlı incelemeyi yazdı. Bundan önce 1870 yılında fransız-alman savaşı üzerine Enternasyonal adına iki «açıklama» daha kaleme almıştı. Bunlardan ikincisinde, Marks işçilere Louis Bonaparte'dan sonra Fransa'da oluşan yeni hükümete karşı başlatılabilecek bir ayak-

lanmayı salık vermiyordu: «Fransız işçi sınıfı fevkalade zor koşullar içinde kalmış bulunuyordu. Düşmanın neredeyse Paris kapılarına dayandığı sırada, yeni hükümeti devirmek için yapılacak tüm girişimler umutsuz bir çılgınlık olacaktır. Fransız işçileri yurttaşlık görevlerini yerine getirmelidirler,», «sakin ve kararlı bir biçimde, yöntemli olarak kendi sınıf örgütlerini gerçekleştirmek için cumhuriyetçi özgürlükten yararlansınlar.» Lenin, Marks'ın Komün öncesi bu tavrını şöyle değerlendiriyor: «Marks eylül 1870'de, Komün'den altı ay önce fransız işçilerini doğrudan uyarmıştı: Enternasyonal'in ünlü Açıklama'sında ayaklanma bir çılgınlık olacak diyordu.» «Fakat kitleler ayaklandığı zaman, Marks yalnızca bürokratik dersler vermeyi değil, onlarla yürümek, onlarla aynı zamanda savaşta kendini eğitmek istedi.» Bilindiği gibi iki ay dayanabilen Paris Komünü'nde 26 martta yapılan seçimlerde Komüne seçilenlerin küçük bir bölümü I. Enternasyonal'a dahildiler. Seçilenlerin hemen hepsini proudhoncular oluşturuyor, Marks'ın etkisi çok az bulunuyordu. Fakat yukarda Lenin'in söylediği gibi, Marks baştan ayaklanmaya karşıysa da, hareketin başlamasıyla onun büyük bir destekleyicisi oldu. Enternasyonal aracılığıyla bütün ülkelerdeki üye örgütlerden Komün'ün desteklenmesini istedi. Komün deneyinde Marks yeni olarak ne buluyordu? Marks'ın bu deneyden çıkardığı ilk sonuç, Manifesto'nun 1872'deki önsözünde belirttiği gibi, işçi sınıfının devlet aygıtlarını olduğu gibi ele geçirmekle yetinemiyeceğinin saptanmasıydı. Komün'de gerçekleştiği gibi, devlet aygıtlarını kırmak gerekiyordu. Komün aldığı ilk kararlarla sürekli orduyu dağıtıp yerine silahlanmış halkı getiriyordu. Komün, genel oyla seçilmiş, fakat her an görevden alınabilir belediye meclisi üyelerinden oluşuyordu. Komün bugünkü terimlerle devletin yalnızca baskıcı aygıtlarına değil, ideolojik aygıtlarına da elattı. Bütün öğrenim kurumları parasız olarak halka açık hale getirildi. Bu kurumlara devletin ve Kilise'nin müdahelesi kırıldı. Komün'ün Paris ve ulusal örgütlenme için getirdiği öneriler merkeziyetçilikten uzaktı. Marks, Paris Komünü iyice yerleştikten sonra taşraya da örnek olmalı, eski merkezî

hükümet yerini üreticilerin kendilerinin kuracakları hükümetlere devretmelidir diyordu Marks'a göre Komün emeğin kurtuluşunu, özgürleşmesini sağlayacak «nihayet bulunmuş politik biçim»di. İşçi sınıfı Komün üyelerini her zaman ve istisnasız olarak görevden alınabilir (revocables) kılarak, kendi vekillerine karşı da güvenceler getiriyordu. Burada daha fazla ayrıntılarına girmeyeceğimiz Paris Komünü şiddeti kendine ilke edinmeyen (giyotin bir bayram havası içinde yakıldı), gerçekten enternasyonalist (Komün'de birçok yabancı işçi önemli görevler aldılar, hattâ çalışma hayatıyla ilgilenen görevli bir almandı. «Milliyetçilik» konusunda fransız işçi sınıfının o günden bu yana yaptığı ilerleme hayli önemli), hiyerarşiye ve otoriteye karşı, hiçbir örgütün tekelinde olmayan bir devrimdi. Marks ve Engels'in Komün sonrasında yazdıklarında, öncesine kıyasla merkeziyetçilikten uzaklaşma açıkça görülüyor. Nitekim Bakunin daha o zaman, Marks ve Engels'deki bu tavır değişikliğine dikkati çekiyordu. Bakunin'e göre Komün'ün etkisi o kadar akıl almaz ölçüde oldu ki, bütün fikirleri bu ayaklanmayla alt üst olan markscılar bile bu olay karşısında «şapkalarını çıkarmak zorunda kaldılar.»

Marks'ın Komün'ü işçi sınıfı tarafından «nihayet bulunmuş politik biçim» olarak tanımladığını söylemiştik. Bu geçiş süreci için, yâni Marks'a göre «politika»nın kaybolması süreci için öngörülen formül, proletarya diktatörlüğüydü. Lenin ve leninistler, Marks'ın bu yazısıyla proletarya diktatörlüğünün gereğini Komün deneyinden kalkarak savunduğunu ileri sürdüler. Lenin Rus devrimini Komün'ün bir devamı olarak gösterdi. Böyle bir benzerlik muhakkak ki vardır. Fakat bu benzerlik, Oscar Anweiler'nin gösterdiği gibi, Komün ve Sovyetler arasındadır. Yoksa, Sovyetlersiz bir devletle Komün arasında böyle bir benzerlik ve devamlılık kuramayız. Burada tekrar hatırlatmak istediğimiz, Marks'ın öngördüğü proletarya diktatörlüğü ile bu kavramdan Lenin'in anladığı arasında doğrudan bir bağ bulunmadığıdır. Marks ve Engels için Paris Komünü proletarya diktatörlüğünden başka birşey değildir. Fakat proletarya diktatörlüğü de, Paris Komünü'nden başka birşey ya da farklı birşey değildir. Engels'in sözleriyle, «o halde

baylar, bu diktatörlüğün neye benzediğini bilmek ister misiniz? Paris Komünü'ne bakınız. Bu bir proletarya diktatörlüğüydü.» Marks ve Engels'in proletarya diktatörlüğünden anladıkları, Lenin'in bu kavrama yüklediği anlamdan farklıysa da, geçiş dönemi için bir «politik biçimi» onlar da gerekli buluyorlar. Geçici bir «politik biçim»le, yâni proletarya diktatörlüğüyle «politika»nın ortadan kalkacağına inanıyorlar. Fakat bu sürecin neleri içereceğini söylemiyorlar. Marks ve Engels'in bu süreci, proletarya diktatörlüğü aracıyla üretici güçlerin gelişip, sınıfların ortadan kalkması ve dolayısıyla sınıflarda temelini bulan «politika»nın sönmesi şeklinde anladıklarını söyliyebiliriz. Engels, «Fransa'da iç savaş»a 1891'de yazdığı önsözde devleti, proletaryanın miras aldığı «bir kötülük» olarak niteliyor. Sınıf savaşından galip çıkan proletarya, Komün'ün yaptığı gibi, devletin en zararlı taraflarını hemen yapabildiği kadar budamadan edemez. Bu, özgür ve yeni toplumsal koşullarda yetişecek yeni bir kuşağın devletten arta kalanları başından atana kadar sürecektir. Yâni devletin devrim sonrası tamamen ortadan kaldırılması yeni kuşaklara bırakılmıştır. Burada devletin hâlâ asalak bir kurum olarak anlaşıldığını görüyoruz. Bizim için asıl sorun, bu yeni kuşakların nasıl olup da olumlu bir yolda ilerleyecekleridir. Böyle bir iyimserlik, toplumlarda yerleşmiş kurumları ve kurumlaşan hareketleri anlamak için yetersizdir. Nitekim deneyler bunun tersini, kurumların kendilerini ortadan kaldırmak için safça bir niyetleri olmadığını göstermiştir. Engels'in bu önsözünde umut yine, önündeki engel (kapitalist üretim ilişkileri) kaldırılmış üretim güçlerinde görülmektedir. Burada ilginç bir nokta, devletin «bir kötülük» olarak görülmesi fikrinin yakın bir benzerinin Saint Simon'da bulunmasıdır. Simon için «hükümet zorunlu bir kötülüktür.» Lefebvre'e göre, Saint Simon'un kurduğu endüstriel rasyonalizm bir anlamda ve bir dereceye kadar Marks tarafından benimsenmiştir. Saint Simon için, endüstri kendinde erekliğini taşımaktadır. Endüstri, refah, bolluk ve barış yaratıyor. Saint Simon, endüstriden, üretimden yana olarak politiğin endüstri karşısında ağırlığını yitirmesini öneriyor. En-

gels'in Anti-Dühring'de devletin ortadan kalkmasına ilişkin olarak yazdıkları da Saint Simon'dan alınmış. Engels, «kişilerin yönetilmesi, yerini eşyaların idaresine ve üretim işlemlerinin yönlendirilmesine bırakır» diyor. Yine aynı eserinin önceki bölümlerinden birinde Saint Simon üzerine olan düşüncelerini daha da açarak, Simon'un, politikanın ekonomi içinde tamamen kaybolacağını önceden haber verdiğini söylüyor. «Ekonomik durumun politik kurumların temelinde olduğu fikri burada henüz filiz halinde görünüyorsa da, insanların politik yönetilmesinden eşyaların idaresine ve üretim işlemlerinin yönlendirilmesine geçiş, yâni son zamanlarda üzerinde onca gürültünün çıkarıldığı devletin ortadan kalkması düşüncesi, burada daha şimdiden açıkça dile getirilmiş bulunuyor.»[53] Çok açık görüldüğü gibi, üretim, giderek politiği içinde eriterek toplumdaki gelişmeyi belirleyen alan olarak görülüyor. Engels'in bu ekonomist yaklaşımının eleştirisini burada fazla uzatmadan, bu anlayışın yeniden yeşermesi (bu kez iktidarda) olarak Lenin ve taylorizmi hatırlayabiliriz.

Marks'ın Lassal'la mücadelesi, dolayısıyla «Gotha programının eleştirisi»ne geçmeden önce, Marks'ın Komün üzerine olan makalesinin günümüzdeki yorumlarından bir örnek vermek istiyoruz. Bu yorum Althusser çevresinden bir filozofun, E. Balibar'ın yorumudur. Bilindiği gibi Balibar'da Fransız komünist partisinin proletarya diktatörlüğünden vazgeçmesine karşı çıkan partililer arasındadır. Balibar bu tartışmalardan önce yayınladığı bir kitabında yer alan «(Komünist manifesto)nun düzeltilmesi» başlıklı makalesinde, Marks'ın Komün sonrası Manifesto'ya getirdiği düzeltmeleri incelemektedir. Balibar'a göre Manifesto ve «Fransa'da iç savaş» arasında bir çelişki söz konusudur. Fakat bu çelişki, kurama zarar vermemesi için, Balibar tarafından diyalektik bir biçimde zararsız hale getirilmektedir: «Marksist kuramın tarihinin zorunluğunu anlamak için «Fransa'da iç savaş» ve Manifesto arasında basit bir «gelişme», bir «zenginleşme», bir «evrim» vs değil, bir çelişkiyi bulmaya ve onun dile getirmeye kadar gitmek gerekir. Fakat, bu çelişki iki kuramı belirsiz

bir biçimde karşı karşıya getirmiyor: Bu çelişki belirli, sınırlı, kuramın kendisinin içinde bulunan bir çelişkidir.»[54] Balibar, Marks'ın makalesinde ve dolayısıyla Komün'de, «devlet aygıtı» ile savaşan bir «devlet iktidarı»ndan söz etmektedir. Bu filozofa göre, Komün'de varolan devlet bir ölçüde devletten başka birşeyse de, bir «devlet olmayan devlet» ise de, bu, proletarya devletinin gücünün ortadan kalkması yolunda zayıflamasından ileri gelmiyor. Tersine, bu iktidar, bu güç, proletarya diktatörlüğü süresince güçleniyor ve güçlenmesinin sürmesi de gerekiyor. Balibar'a göre, Komün'e kadar bir sınıfın devlet iktidarının güçlenmesinin maddesel koşulu devlet aygıtının güçlenmesiyken, Komün'le bunun tam karşıtı bir durum ortaya çıkmaktadır. Devlet iktidarının güçlenmesinin koşulu, devlet aygıtının zayıflamasında ya da devlet aygıtının varoluşuna karşı verilen savaşta bulunmaktadır. Bu «devlet bilimi»nin Stalin'de de aşağı yukarı aynı olduğunu biliyoruz.

Bakunin devlet ve devrim konusunda marksistleri de, blankistleri de, lasalcıları da karşısına alıyordu. Bakunin için, Marks'da görüldüğü gibi geçici de olsa, devlet devrimle uyuşmazdı. Marks da Lassal'e ve lasalcılara karşı mücadele etti. Ölümünden sonra yayınlanan «Gotha programının eleştirisi» başlıklı yapıt, 1875'de Gotha kongresiyle birleşme kararı alan iki Alman işçi partisinin programındaki lasalcı anlayışı eleştirmek için yazılmıştı.

«Lasalle devlet sosyalizmini kurdu. Oysa bugün dünyada devlet sosyalizminden başka bir sosyalizm yoktur.»[55] Lefebvre'in bu yargısının doğruluğu açıkça görülüyor. Lassalle-Marks mücadelesinden lasalcılar galip çıktılar. Lefebvre'in Marks ve Engels'in mektuplaşmalarından kalkarak gösterdiği gibi, her ikisinin Lassalle'a getirdikleri eleştiriler bu mektuplarda çok daha başka bir dille yapılıyordu. Engels Marks'a şöyle yazıyor: «Bu acaip adam son derece kendini beğenmiş ve deli olma yolunda.» Marks Engels'e yazıyor: «Bu palavracı İsviçre'de, işçi Partisi Programı başlığı altında şimdi elimde bulunan broşürü yayınlattı. Bu yergi, Manifesto'nun ve bizim tarafımızdan birçok kez va'zedilen, nerdeyse beylik sözler haline gelen diğer kuramların kötü bir basit-

leştirilmesinden başka birşey değil. Bu kendine aşırı hayranlık fazla abartılmış değil mi? Bu tuhaf adam muhakkak bizim mirasımıza konacağını hayal ediyor.» «Sekiz gün oluyor, Lassalle bana bu beş para etmez şeyi gönderdi.» Marks ve Engels'in biraz kıskançlıkla söz ettikleri Lefebvre'in ifadesiyle bu «devrimci romantizmin dâhisi» 28 ağustos 1864'de bir genç kız için yaptığı bir düelloda öldü. Lassalle'ın ölümünden sonra, Gotha programında gördüğümüz gibi, düşünceleri Almanya'da işçi hareketine hâkim oldu. Lassalle için işçi sınıfının amacı varolan devleti ele geçirmekti. Nitekim Gotha programında yer alan «sosyalist işçi partisi bütün legal yolları kullanarak sosyalist toplumu ve özgür devleti kurmaya çalışır» görüşü de Lassalle'dan kaynaklanıyordu. Engels 1875'de Bebel'e yazdığı bir mektupta, devlet üzerine yapılan bu çeşitlemeleri eleştiriyordu. Özgür bir devlet, yurttaşları karşısında özgür olan bir devlet, yâni despotik yönetimli bir devletti. Engels özellikle Komün'den sonra, devlet üzerine yapılan bütün bu gevezeliklerin bırakılmasını istiyordu. Kendilerine anarşistler tarafından yapılan saldırıları hatırlatarak, Marks'ın Proudhon'a karşı yazdığı kitapta ve Manifesto'da, sosyalist toplumsal düzenin kurulmasıyla devletin kendiliğinden eriyeceğinin, kaybolacağınınaçıkça söylendiğini belirtiyordu. Devlet, Engels için, devrimde karşı güçleri kuvvetle bastırmak için kullanılacak «geçici bir kurum»dan başka birşey olmadığından, «özgür popüler bir devletten söz etmek tamamen saçmadır.» Proletaryanın devlete gereksinmesi olması özgürlük için değil, hasımlarını bastırmak içindir. Özgürlükten söz etmenin olanaklı olduğu gün, devlet bu nitelikleriyle varolmakdan çıkacaktır. Engels bu nedenle, devlet sözcüğünün yerine fransızcadaki «komün»ün karşılığı olan almanca «komünote» sözcüğünü öneriyordu. Marks ve Engels'in başından beri savundukları, devlet ve özgürlüğün birarada olamıyacağı düşüncesi bu eleştiride bir kez daha vurgulanmaktadır. Engels bir kez daha, Paris Komünü'nün (yâni önceki değerlendirmeyle proletarya diktatörlüğünün) devlet olmadığını söylemektedir. Fakat burada asıl önemli olan, her ne kadar devletin ortadan kalkmasında nihaî amaç ola-

rak ısrar ediliyorsa da, devletin devrimde «hasımlarını güç kullanarak bastırmak için» kullanılabileceği düşüncesinin hâlâ devam ettiğidir.

Marks, «Gotha programının eleştirisi»nde varolan devlet yoluyla sosyalizme varma düşüncesini eleştiriyor. Lasalcıların düşüncesinde görüldüğü biçimde, yeni bir demiryolu yapar gibi devlet yardımıyla yeni bir toplumun kurulamayacağını söylüyor, özgür devlet teriminin temelsizliğini gösteriyor. Özgürlük, toplumun üstüne yerleştirilen devleti değiştirerek, onu topluma tamamen bağımlı bir organizm haline getirmekten ibarettir. Marks bu eleştirisinde, devletin devrimle alacağı biçim üzerine bilimsel bir yanıt arıyor: «Hemen ortaya şu soru çıkıyor: Komünist bir toplumda devlet hangi değişime uğrayacak? Başka türlü söylersek: Devletin şimdiki işlevlerine benzer hangi toplumsal işlevler burada devam edecek? Bu soruyu yalnızca bilim yanıtlayabilir; Yoksa, Halk sözcüğünü Devlet sözcüğüyle binbir türlü bir araya getirmekle, sorunu bir parmak bile ileri götüremeyiz.»[56] Görüldüğü gibi, Marks «halk» ve «devlet» sözcükleriyle oynayarak sorunun çözülemeyeceğini söylüyor. Günümüzde «tüm halkın devleti»ni anayasalarına geçirenler eğer «Gotha programının eleştirisi»ni okullarda resmî programlara sokmuşlarsa, bunun açıklanması çok daha karışık nedenlerde aranmalıdır.

Fakat, Marks'ın yukardaki metninde de, sorunun yine tam bir açıklıkla ortaya konmadığını söyliyebiliriz. «Hiçbir zaman, Marks tarafından tasarlanan «tam» devrim onun düşüncesinde belli bir ikiciliği, bir çift karakteri aşmayı başaramadı: Politik ve anti-politik, demokratik ve diktatörce, ekonomik ve kuramsal, tam ve kısmî, yenileyici ve yıkıcı v.s», «Marks, örgütü kurumdan iyi ayıredemiyor. Kurumsuz bir devlet örgütlenmesi mi düşünüyor?»[57] Lefebvre'in bu yargısı asıl problemi göstermektedir. Marks'a göre, toplumun üzerinde bir örgüt olan devlet, devrimle beraber topluma «tamamen bağımlı» bir örgüt haline dönüşüyor. Yâni, devlet politik karakterini yitiriyor. Günümüzde devleti bu biçimde kavrayamayız. Proletarya diktatörlüğü kavramının Marks ve Engels'de de tam bir açıklık taşımadığını söyliyebi-

liriz. Geçiş dönemi için öngörülen, aslında devlet gibi bir kurum olan «organizm»in kendini kurumluktan çıkarabileceği düşüncesi bugün bizim için yalnızca bir inancı temsil edebilir.

Marks'ın ölümünden sonra Avrupa'da büyük işçi sınıfı partilerinin etkinlikleri arttı. 1872'de bakuninciler in ihracına karar veren I. Enternasyonal, 1876'da kendini dağıttı. 1889'da kurulan II. Enternasyonal'le, marksizm Avrupa işçi hareketlerinin ideolojisi oldu. Bu ideolojinin Marks'ın düşüncesiyle doğrudan ne derece bağı vardı? Partiler işçi sınıfı hareketi içindeki diğer anlayışlara karşı, «marksizm» adına mücadele verdiler. Doğal olarak partilerin içinde de, marksizmin yorumunda farklılaşmalar belirdi. Bütün bu farklılaşmalar, Merleau-Ponty'nin dediği gibi, «tarihi kimin daha iyi okuduğu» sorunu etrafında düğümleniyordu. İlerdeki bölümlerde açıklanacağı gibi, bütün bu kavgalardan her zaman tarihi en iyi okuduğu kabul edilen «Parti» galip çıktı. Marks'daki ekonomizmi abartan Berstein'nın revizyonizmine karşı Kautsky mücadele verdi. Lenin de Kautsky'nin revizyonizmiyle mücadele etti. Bu mücadeleler bugün de devam ediyor. Marks sonrası işçi hareketlerinde en önemli değişiklik, partilerin gösterdiği büyüme oldu. Marksizmle leninizmin eklenmesi ve de stalinizmle zenginleştirilmesi sonucu, Partiler (büyük harfle yazılmaya başlandı) işçi hareketlerinin vazgeçilmez kurumları oldular. Günümüzde işler daha da karıştı. Kim marksizmin gerçek temsilcisi? Hangi sosyalist devlet? Veya devletsiz troçkistler mi? Hangi sosyalist devlet Marks'ın çizdiği geçiş dönemine giriyor veya çıkıyor? (Sovyetler Birliği'nde bu konuda yeni kavramlar üretiliyor. Marie Lavinge'in bir makalesine konu ettiği «ilerlemiş sosyalist toplum» yeni anayasada sözü edilen yeni bir etaptır.[58] Sosyalist devletlere geçmeden önce, M. Rubel'le birlikte şimdilik şu kadarını söyliyebiliriz: «Olanları oldukları gibi söyleyelim: Üreticilerden koparılan artık değerin vaftiz adı «sosyalist» artık değer olsa da, sermaye sermayedir; polis ve mega-bombe «komünist» olsalar da, devlet devlettir, ordu da ordu.»[59]

VI

LENİNİST PARTİ

II. Enternasyonal'den itibaren gelişen işçi sınıfı partisi miti, marksizm-lenizmle değişik boyutlar kazanarak, stalinizmde doruğuna ulaştı. Stalinizmin, işçi sınıfı hareketi içinde belli bir ölçüde itibarını kaybetmesiyle, onun eleştirisi marksizm-leninizmle yürütülmeye çalışıldı. «Kişiyi putlaştırma»dan kalkarak geliştirilen stalinizm eleştirilerini yeterli bulmayan bazı komünist düşünürler, bu eleştirilerin yerine marksizm-leninizmden «sapma» yorumunu önerdiler. Böylece, marksizm-leninizm-stalinizm üçlüsünden ilk ikisi kurtarılmış oldu. Fakat bu üçlü arasındaki ilişki çok daha karmaşık görünüyor. Niçin stalinizm bu üçlüde ilk ikisini korudu? Niçin stalinci bir parti, başka bir ideoloji geliştirmedi de, kendisini marksizm-leninizmin doğal mirascısı olarak sundu? Niçin kamplardaki siyasilerin yalnızca marksizm-leninizmin klasiklerini okumaya hakları vardı? Diyebiliriz ki, marksizm-leninizm-stalinizm arasında birbirine deforme olarak geçse bile ortak bir yan vardı. Eğer bir ideolojiyi yalnızca, halkı yanıltmak için hâkim sınıflarca seçilmiş bir araç olarak görmüyorsak, ortak yanlar olmalıydı. Ama bu demek değildir ki, Marks ve bir ölçüde Lenin, Stalin tarafından milyonlarca insanın öldürülmesinden sorumludurlar. Böyle bir değerlendirme, hiçbir zaman hiçbir iktidarın lideri ya da ortağı olmamış Marks için çok daha geçersiz. Bu değerlendirme bir devletin kurucularının başında gelen Lenin için aynı rahatlıkla ileri sürülemez. Ayrıca Lenin'in kurduğu devlet, stalinci devletin tohumlarını açıkça taşıyordu. Lenin hayattayken de, terör ve baskı Stalin döneminin boyutlarına ulaşmasa da, eksik değildi. Lenin'in ölü-

müyle diğer yöneticilere devredilen parti ve devlet aygıtları, gelişmeleriyle Lenin'e büyük bir ihanette bulunmadılar. (Lenin'in Stalin tarafından kongreden gizlenen son mektupları, bilindiği gibi temelde değişiklikler önermiyorlardı) Marksizm-leninizm-stalinizm arasındaki deforme olmuş ilişkinin ortak bir tarih anlayışından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu tarih anlayışı, tarihin geçmişi, bugünü ve geleceği hakkında bir kuram oluşturmaktadır. «Sonuç olarak eğer tarihin doğru bir kuramı varsa, eğer şeylerde işleyen bir rasyonalite varsa, açıktır ki gelişmenin yönetimi bu kuramın uzmanlarına, bu rasyonalitenin teknisyenlerine emanet edilmelidir. Partinin mutlak iktidarının — ve parti içinde, Stalin'in kendisi için kullanılmak üzere ortaya attığı, hayran olunacak ifadeyle «marksist leninist bilimin yıldızlarının» — felsefî bir statüsü vardır.»[60] Marksizmin sonradan Parti mitiyle tamamlanması, marksizmin kendinde bulunan iki yönün (bilimci, pozitivist yön ve işçi sınıfının eylemlerine ağırlık veren yön) bir bakıma uzlaştırılmasıdır. Parti bu anlamda, kendisinde hem bilimi, hem de işçi sınıfının vurucu gücünü toplamaktadır. Böyle bir parti anlayışının günümüzdeki temsilcilerinden birisi olan troçkist yazar Ernest Mandel, partinin «devrimin bilimi»ni elinde tuttuğunu söylemektedir. Bu anlayışa göre marksizm bir bilimdir. Bu bilim de diğer bilimler gibi geniş halk yığınlarının bilgisinde değildir. Sınıflı bir toplumda bu bilimi de diğerleri gibi ancak burjuva ve küçük burjuva entellektüeller bilebilirler. Fakat bu entellektüeller burjuvazinin entellektüellerinden farklı olarak, işçi hareketine gönül vermişlerdir. Eğer bu aydınlar «marksist bilimi» yalnızca bilmekle yetinselerdi, günümüzdeki adlandırılmalarıyla «marksolog» olurlardı. Fakat eyleme geçince parti yöneticisi olurlar. Parti mitinin işçi sınıfı hareketine girmesiyle, devrimin bilimini elinde tutan parti, artık «bilimden sapmalar»ı belirlemekte de söz sahibi oldu. Parti yöneticilerinin ecelsiz her değişiminde bir yandan eskiler sapmalar içinde gösterilirken, öte yandan Partinin sarsılmazlığı, öncülüğü v.s tekrar vurgulandı. Parti bu şekliyle nerdeyse, tarihi yapan toplumdan bağımsız bir güç şekline dönüştü. Parti mitinin

geçirdiği ve geçirmekte olduğu bu yüceltilme döneminde leninizmin yanında sürekli anılan, marksizmdir. Fakat, Marks'ın, belli bir tarih anlayışıyla sonraki marksizm-leninizm ile bir bağı olmasına karşın, leninizmin temelini oluşturan parti konusunda dipnotu düşülecek hiçbir yazısı yoktur. Marks hiçbir zaman leninist anlamda bir partiden söz etmemiştir.[61] Marks ve Engels'de devrimi yapacak olan proletaryadır. Proletaryanın üstünde, ona bilinç götürmekle yükümlü bir örgüt anlayışı yoktur. Devrim, proleterlerin eylem içinde bilinç kazanıp, devrimin zorunluluğunun bilincine varmalarıyla gerçekleşecektir. Marks'ın geçiş dönemi için öngördüğü proletarya diktatörlüğü ise, birçok yoruma açık olmasına karşın, hiçbir zaman proletarya adına, proletarya partisinin diktatörlüğü anlamında kullanılmamıştır.

Lenin'in parti anlayışını iki yönden inceleyebiliriz. Bunlardan ilki parti ve işçi sınıfı, ikincisi ise parti ve devlet arasındaki ilişkidir. Bilindiği gibi Lenin 1902'de yazdığı «ne yapmalı?» başlıklı kitabıyla işçi sınıfı ve parti ilişkisi konusundaki görüşlerini açıkladı. Lenin'e göre, kapitalist sistemde kültürden uzak tutularak sömürülen proleterlerin bu sisteme karşı verdikleri savaş, yaşam ve çalışma koşullarının düzeltilmesiyle sınırlıdır. İşçi sınıfı tek başına bu düzeyi aşıp, toplumsal bütünün bilincine erişemez. İşçi sınıfının tarihsel görevini yerine getirebilmesi için partinin işe karışması gerekir. İşçi hareketlerinin kendiliğinden gelişimi, onları burjuva ideolojisine bağımlı kılar. İşçi sınıfı tarihsel «politik bilincini» kendiliğinden kazanamaz. Bu bilinç ancak dışardan getirilebilir. Ve bu bilinci getirecek olanlar burjuva entellektüelleridir. Bilindiği gibi, Lenin bu görüşlerini desteklemek için, «son derece doğru ve belirleyici» olarak nitelediği, Kautsky'den ünlü alıntıyı yapıyor. Kautsky (dolayısıyla Lenin) için, ekonomik gelişme ve sınıf savaşının yalnızca sosyalist üretimin koşullarını yaratmayıp, aynı zamanda doğrudan onun zorunluluğunun bilincini de doğurduğunu söylemek «tamamen yanlış»dır. Kautsky ve Lenin'in «tamamen yanlış» gördükleri, Marks ve Engels için «Alman ideolojisi»nde tamamen doğru görünüyor. On-

lara göre, toplumda diğer bütün sınıflara karşı düşen, toplumun çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfında, «radikal bir devrimin zorunluluğunun bilinci», yâni komünist bilinç doğuyor.[62] Muhakkak ki, yalnızca bu hatırlatmayla Marks ve Engels'i, bu tartışmada Kautsky ve Lenin'in karşısına koyamayız. (Kautsky, Marks ve Engels'in eserlerinde neler var, neler yok herkesten iyi biliyordu.) Burada asıl önemli olan, sosyalist bilincin bir «bilimin» tekeline verilmesi çabasıdır. «Ne yapmalı?»da Kautsky'den aktarmayla, sosyalizm ve sınıf savaşının kaynaklarının, daha yazıldığı tarihte tartışmalara yol açan bir ayrımı yapılıyordu: Sosyalizm ve sınıf savaşı paralel olarak ortaya çıkıyorlar, birisi diğerini doğurmuyor. İşçi sınıfı sosyalist üretim için aynı derecede şart olan ekonomi bilimini ve modern tekniği istese de yaratamaz. Bilimin taşıyıcıları proleterler değil, burjuva entellektüelleridir. Zaten çağdaş sosyalizm bu entellektüellerin bazılarının kafalarında doğmuş ve onlar tarafından entellektüel olarak en fazla gelişmiş proleterlere iletilmiştir. Sosyalist bilinç, proleteryanın sınıf savaşında kendiliğinden ortaya çıkan birşey değil, dışardan getirilmiş bir ögedir. Lenin, Kautsky'den yaptığı alıntıyı geliştirirken, kendi başlarına bağımsız bir ideoloji geliştiremiyen işçi kitlelerinin, iki ideolojiden (burjuva-sosyalist) birisini seçmek durumunda olduklarını söylüyor. Lenin'e göre bu iki ideolojinin ortası yoktur. Çünkü, insanlar bir üçüncü ideoloji geliştirmemişlerdir. (İnsan Lenin bunları söylerken bir üçüncü ideolojiyi geliştirmektedir) Lenin için varolan iki ideolojiden (ideolojilern bu türden bir ayrımı bugün bizim için hiçbir geçerlik taşımıyor. En azından Lenin'den bu yana insanlığın yaşadığı faşizm ve stalinizm, bu ayrımın yetersizliğinin kanıtlarıdırlar.) sosyalist ideolojiyi oluşturmak işçi sınıfının işi değildir. Gerçi işçiler içinden de ideolojinin oluşmasına katkıları olanlar bulunabilir. Fakat, Proudhon ve Weitling örneğinde olduğu gibi, bunlar bu işe işçi olarak değil, sosyalizmin kuramcıları olarak katılmaktadırlar. Bu ciddi ve «bilimsel» işler, günlük ekmek kavgasının peşinde koşan proletaryaya terk edilemezler. Proleterler, hâkim ideolojinin, yâni burjuva ideolojisinin etkisi altındadırlar.

Proletaryaya devrimi yapabilmesi için bir akıl hocası, yâni parti gereklidir. Carmen Claudin'in yazdığı gibi, Lenin bu yazdıklarıyla, sınıf bilincini sosyalist kuramın zorunlu bir sonucu, sosyalist kuramı da kültürün saf bir ürünü olarak göstermektedir. Proleterler kültürlü olmadıklarına göre, bilinçli olmalarının yolu da kapanmıştır.[63]

«Ne yapmalı?»da gördüğümüz, kültüre ve burjuva entellektüellerine tanınan ayrıcalık, Lenin'in devrim öncesi ve sonrası yazılarında bir süreklilik taşımaktadır. Özellikle devrim sonrası ortaya çıkan sorunlara yaklaşırken, Lenin'in kültür ve uygarlık konularında aldığı tavır, «Ne yapmalı?»daki parti anlayışının bir ifadesidir. Parti, marksizmi, yâni «devrimin bilimi»ni elinde tutmaktadır, fakat devrim sonrası görüldüğü gibi, toplum yalnızca bu bilimle işlememektedir. Marksizmin yanında, yine burjuvazinin geliştirdiği bilim ve teknik vardır. Doğal olarak işçi sınıfı bu bilimden de habersizdir. Bu durumda devrimin başarıya ulaşabilmesi için ne yapılmalıdır? Lenin'in bunları yanıtlamak için bilim ve teknik üzerine geliştirdiği düşünceleri devrimci bir anlayıştan uzak, hattâ gerici bir nitelik taşımaktadır. Rusya'da daha Lenin zamanında bazı gruplarca eleştirilen bu düşünceler, parti-bilim-teknik üçlemesiyle stalinizmin temelinde de yer alırlar. Lenin'in ünlü, «elektiriklendirme + sovyetlerin iktidarı = sosyalizm» formülü aslında bu anlayışın bir özetidir. Bu formüldeki «sovyetlerin iktidarı» ifadesi, daha Lenin zamanından «parti iktidarı» şeklinde anlaşılmalıdır. Politik iktidarı ele geçiren bolşevik partisinin, «yarı uygar», «yarı asyalı» bir durumda bulunan Rusya'da sosyalizmi gerçekleştirmesi için, ülkenin bilimsel ve teknik alanda «uygarlaşması» gerekmektedir. Lenin için bu uygarlık, gelişmiş kapitalist ülkelerin uygarlığıdır. 1917 devrimi tam endüstrileşmiş bir ülkede olmadığından, partinin görevi önce kapitalist ülkelerle aradaki farkı kapatmak, sonra da üretici güçlerin gelişmesini kapitalist üretim ilişkilerinin ayakbağından kurtulmuş olarak daha da ileri götürmektir. Bu sürecin ilk aşamasını tamamlamak için, kapitalizmin bugüne kadar oluşturduğu tekniğin, bilimin, örgütlenmenin bir an önce öğrenilmesi gerek-

mektedir. «Başlamak için, gerçek bir burjuva kültürüne sahip olmak bize yetecektir; başlamak için burjuva öncesi kültürün özellikle köklenmiş tiplerinden, yâni feodal ve bürokratik tiplerden vazgeçmemiz yetecektir.»[64] Bu anlayışta, burjuvazinin geliştirdiği bilimsel ve teknik kültür yalnızca bir araç olarak görülmektedir. Bu kültür, burjuvazinin iktidarında onun çıkarlarına hizmet ederken, devrim sonrası işçi sınıfı partisinin iktidarında emekçilerin çıkarlarına hizmet edecektir. «Burjuva kültürünün halkı aldatmak ve kapitalistleri savunmak için yarattığı herşeyi, köylülerin ve işçilerin politik gereksinmelerini gidermek için ondan kaptık.»[65] Sosyalizmin gerçekleşmesi için tek yol, iktidarı ele geçiren komünistlerin bu bilim ve tekniği bellemeleridir. Lenin için bu bilim ve tekniği birlikte geliştikleri kapitalist üretim ilişkileriyle anlamak sözkonusu değildir. Sorun olan tek şey, bu konularda uzmanlaşmış komünist yöneticilerin bulunmamasıdır. «Eksik olan nedir? Bu açıktır: Eksik olan, komünist yöneticilerdeki kültürdür.»[66] (Bugün Sovyetler Birliği bazı işletme yöneticilerini hâlâ Amerika Birleşik Devletleri'ne «menager» kurslarına yolluyor. Öğrenmenin sınırı yoktur.) Lenin'deki bu kültür anlayışının, günümüzün «sosyalist ülkeleri»ndeki eğitim politikasının kaynağını da oluşturduğunu söyliyebiliriz. Bu tip bir anlayış için, söz konusu olan okulun bir kurum olarak tartışılması değildir. Önemli olan öğrencilerin hangi sınıf kökenli olduklarıdır. Sınıf kökeninin belli kurumlardan belli yollarla geçerek oluşan kişilikler üzerindeki payı hiç de sanıldığı kadar çok değildir. Devletin, bozulmamasına özellikle çaba gösterdiği kurumlarda biçimlenenler arasındaki benzeyiş, sınıf kökeninden gelen farklılığı daha da azaltır. Örneğin askeri okulların biçimlendirdiği subaylar arasında (okul sonrası da çok farklılık göstermediğinden) bu benzeyiş çok fazladır. Çeşitli ülkelerin orduları arasında, diğer kurumlardan daha fazla bir benzerlik olduğundan, çeşitli ülkelerin subayları arasındaki benzerlik te fazladır. Orduların önlerine sıfatlar alması (ister halk, ister ulus, ne gelirse gelsin), onların kurum olarak büyük farklılıklar gösterdiği anlamına gelmez. General generaldir, mareşal da mareşal. Bu nedenle,

çarlık ordusunun mareşallarıyla, Kızıl Ordu'nun mareşalları sonuç olarak aynıdırlar. Yâni mareşaldırlar.

Gramsci, devrim öncesinde, politik iktidarı ele geçirmeden, işçi sınıfının kendi «organik entellektüellerini» yaratması gerektiğini söylüyordu. Rusya'da Lenin'in isteği, bu «organik entellektüeller»i devrim sonrası yaratmaktır. Yeni devlet biran önce geri kalmışlığından kurtulup, «uygarlaşmalıdır.» Lenin'in verdiği bir örnekle, en gelişmiş bilim ve tekniğin cisimleştiği almanların devlet kapitalizmi model olmalıdır. Lenin'e göre 1918'de Almanya ve Rusya, bir yanda üretime değgin toplumsal ve ekonomik koşullar, öte yanda politik koşullar olmak üzere, sosyalizmin uygulanma koşullarını temsil ediyorlar. Almanya'da devrimin doğması geciktiği sürece, asıl görev almanların devlet kapitalizmi okulundan geçmek, onu özenle kavramaya, sindirmeye çalışmaktır. Büyük Petro'nun «eski barbar Rusya»da batı geleneklerini yerleştirmek için gösterdiği çabadan daha hızlı bir biçimde, barbarlığa karşı barbarca yöntemleri kullanmaktan çekinmeden, almanların devlet kapitalizminden öğrenilenleri Rusya'ya yerleştirmek için diktatörce yöntemlere de başvurulmalıdır. Lenin, kapitalizmden alınacak bilim ve teknik derken, aslında kapitalizmi kapitalizm yapan kurumlardan söz ediyor: «Biz bir çalışma düzenlemesi icat etmiyoruz, onu kapitalizmden hazır olarak ödünç alıyoruz: Bankalar, karteller, modern fabrikalar, deney merkezleri, akademiler, v.s.; ileri ülkelerin deneylerinden en iyi tipte düzenlemeleri almak bize yetecektir.»[67] Lenin'in anlayışına göre, bütün bu kurumlar sanki kapitalizmin birer yamasıdırlar. Kapitalizmden hazır olarak alınacaklar arasında bulunan bankalar konusunda şöyle demektedir: Tek görev, «bu mükemmel devlet aygıtından onu kapitalist bir canavar yapan şeyi çıkarmak, onu daha da güçlendirmek, daha demokratik, daha evrensel kılmaktır. Nicelik niteliğe dönüşecektir.»[68] Bugün için Lenin'in böyle diyalektik bir dileğine katılmak kolay görünmüyor. Bu tür bir anlayış, Lenin'i taylorizm uygulamasının savunulmasına götürüyor. Model olarak kapitalist ülkelerdeki en «rasyonel» çalışma biçimi örnek alınacaksa, doğal

olarak bu biçim taylorizmdir. Lenin'e göre, gelişmiş uluslara kıyasla, ruslar kötü çalışmaktadırlar. Bu, çarlık Rusya'sının gelişme düzeyinden kaynaklanmaktadır. Taylorizm, kapitalizmin geliştirdiği en ileri, en rasyonel çalışma sistemidir. Sovyet Cumhuriyeti de, bu alandaki bilimsel ve teknik buluşlara sahip çıkmalıdır. Sosyalizmin gerçekleşmesi ancak, sovyetlerin iktidarıyla, kapitalizmin en son buluşlarını bir araya getirmekle olanaklıdır. Eğer bir söylev birileri için «kötü çalışıyorlar, çalışmayı öğretmek gerekli» diye başlıyorsa, bu söylevin altında birilerinin birilerini çok çalıştırmak isteğinin yattığını söyliyebiliriz. Çalışmaya övgü, onu en büyük değer gösterme, yüceltme çabaları, sistemli olarak, bilindiği gibi kapitalizmle başladı. Kırsal alanlardan gelip kentleri dolduran «başıboşlar»ın fabrikalara nasıl zorla, idamlarla alıştırıldıklarını Marks da anlatıyordu. Günümüzün kapitalist ülkelerinde «çalışma aşkı» üzerine olan söylev epeyce eskidi. Fakat burada önemli olan, burjuvazinin sonuna kadar beceremediği bu görevi, Lenin'den beri «işçi sınıfı partileri»nin çok geliştirmiş olduklarıdır. Lenin'den yukarda yaptığımız alıntı, stakhanovizme kuramsal temel olabilir. Çalışmaya övgüler düzmek, bu alanda kahramanlar yaratmak devrimci anlamıyla sosyalizmin değil, kapitalizmin ideolojisinin işidir. Bugünün sorunu kitleleri çalışmaya özendirmek değil, az çalışmanın yollarını aramaktır. (İlkel insana yaşamını sürdürmek için günde iki saat çalışmak yeterli iken, günümüzde en az sekiz-on saat yeterli gelmemektedir.) Lenin'in salık verdiği taylorizmin ne olduğunu, nasıl kapitalist üretim ilişkilerinden bağımsız kavranamayacağını tekrarlamaya gerek yoktur. İşçinin hareketlerini tamamen mekanikleştiren, hünerini yok eden, çalışma ortamına tam bir hiyerarşi getiren, iş bölümünü doruğuna çıkaran bu yöntemin zenginleştirilmiş bir biçimini uygulayan Ford, kendisine çalışma yöntemiyle ilgili bir öneride bulunan bir işçiye şöyle diyordu: «Siz düşünmek için işe alınmadınız. Burada bu iş için para ödediğimiz başka kimseler vardır.» Böyle bir sistemle insanların daha özgür çalışabilecekleri bir toplum gerçekleştirilemez. Göstermeye çalıştığımız gibi, Lenin'in kültür ve uy-

garlıkla ilgili düşünceleri, parti anlayışıyla bir bütünlük taşımaktadır. Bir yandan, politik iktidar marksist bilimi elinde tutan partinin elindedir, öte yandan, toplumda başta üretim olmak üzere tüm faaliyetlerde kapitalist ülkelerdeki uygarlık örnek alınarak, kapitalist üretim ilişkilerinin gerektirdiği biçimde uzmanlaşma gerçekleştirilmektedir. Doğal olarak tüm bu projeler işçi sınıfı içindir. Fakat işçi sınıfına düşen, barışta parti sekreteri ve mühendisine, savaşta subayına karşı haddini bilip, çalışması ve savaşmasıdır. İşçi sınıfı sendikasız, sovyetsiz, kapitalist ülkelerle arayı kapatmak için fedakârca çalışıp, bir gecede dört-beş kişinin çıkarabileceği kömürü tek başına «devrim için» çıkaran stakhanovlar yetiştirirken içi rahat etmelidir. Çünkü politik iktidar «emin ellerde», partinin, «partisinin» elindedir.

«Ne yapmalı?»da savunulan bilincin dışardan taşınması anlayışı, Lenin'in sonraki yazılarında da aynen yaşıyor. Fakat, «Ne yapmalı?»nın yayınlanmasından hemen sonra başlayan parti içi tartışmalar sonunda, Lenin'in bu görüşleriyle ilgili bir özeleştiri getirdiği görüyoruz. Bu kitabın sonraki basımında, Lenin'in kendine sivri gelen bazı cümleleri değiştirdiğini de biliyoruz. Lenin'in bütün yazılarında görülen alaycı, polemik üslup «Ne yapmalı?»da da hâkimdir. «Ne yapmalı?» 1903 yılında Rus sosyal demokrat işçi partisinin ikinci kongresinde tartışıldı. Bu kitapta savunulan, proletaryanın kendiliğinden burjuva ideolojisine yöneldiği fikrini eleştiren Martynov, Lenin'in teziyle Marks ve Engels'in düşünceleri arasındaki karşıtlığı vurguluyordu. Akimov, Martynov'un görüşlerini destekliyor, Plekhanov ortada bir tarih felsefesi incelemesi değil, yalnızca ekonomistlere karşı yazılmış bir polemik makale olduğunu söyleyerek Lenin'i savunuyordu. Eleştirileri yanıtlayan Lenin, «Ne yapmalı?»nın amacını kısaca şöyle açıklıyordu: «Bitiriyorum. Bugün hepimiz biliyoruz ki, «ekonomistler» değneği bir yönde eğdiler. Değneği düzeltmek için öteki yönde eğmek gerekiyordu ve benim yaptığım budur.»[69] Kongre sonrası, Iskra'da Lenin'in parti anlayışını eleştiren yazılar yayınlandı. Kongrede Lenin'i savunan Plekhanov ve Martov'un yazılarının yanı sıra, bu anlayışın — günü-

müzde de canlılığını koruyan — bir diğer eleştirisi de Rosa Luxemburg'dan geldi. Luxemburg, Lenin'in merkeziyetçiliğe dayandırdığı ilkeleri, blankist örgütlenme ilkelerinin bir aktarması olarak görüyordu. Lenin, jakoben-blankist tavrın bir göstergesi olarak, disiplini örgütün en önemli temel taşlarından birisi yapıyordu. Lenin, kapitalizmden devralınan fabrikaların taylor sistemine olduğu gibi, kapitalizmin ilerici bir yanı olarak anladığı, işçiler üzerinde kurulan disipline de hayrandı. Luxemburg'a göre, Lenin fabrikanın proletaryayı disipline ve örgüte alıştıran eğitici rolünü yüceltmekle, sosyalist örgüt anlayışının mekanik karakterini bir kez daha ortaya koyuyordu. Lenin'in sözünü ettiği disiplini proletaryaya yalnızca fabrika kazandırmıyordu. Burjuva devletinin kışla, bürokrasi gibi diğer bütün mekanizmaları da, bu amaç peşinde koşuyorlardı. Lenin'in merkeziyetçilik karşısındaki tavrını «gece bekçisi» tavrı olarak niteleyen Rosa Luxemburg'a göre, hiçbir şey bu anlayıştan daha kolay ve emin bir biçimde, henüz genç bir işçi hareketini iktidara susamış bir seçkinler grubuna bağlayamazdı. Rusya'nın tarihinde işçi hareketi ilk kez gerçek bir halk iradesinin oluşmasının temellerini başarıyla atarken, rus devrimcisinin «ben»i bu kez sosyal-demokrat partinin merkez komitesi olarak, kendini tarihin en güçlü efendisi ilan ediyordu.

Plekhanov II. kongrede «Ne yapmalı?»ya getirilen eleştirilere karşı Lenin'in yanında yer alırken, sonradan bunu bir yanılgı olarak niteliyerek, 1904'de Iskra'da bu kitabı sert bir biçimde eleştirdi. Plekhanov, marksizm ve Lenin'in anlayışı arasında büyük farklar olduğunu söyleyerek şunları yazıyordu: «Böylece Lenin, kitlelerden sosyalizmi, sosyalizmden kitleleri dışarı atarak, sosyalist entellektüelleri sosyalist devrimin Demiurgos'u mevkine, kendini ve sözdinler yoldaşlarını da birinci sınıf sosyalist entellektüeller veya adeta süper entellektüeller mevkine yükseltti. Başka türlü düşünen herkesi, anarşist bireycilikle suçluyor.»[70] Plekhanov yazısının sonunda, sözü Lenin'in kullandığı benzetmeye getirerek, Lenin'in «ekonomistler»e karşı yaptığı polemikte eğdiği değneği kendinden uzağa atmadığı gibi, bu eğik değneğe

diktatörlüğe doğru dörtnala gitmek için bindiğini söylüyor. Plekhanov'un bu sert eleştirisine, bolşevik Vorovsky yanıt verdi. Vorovsky'nin yazısı, Lenin'in «Ne yapmalı?» üstüne 1905'de düşündüklerini de içeriyordu. Çünkü bu yazı Lenin tarafından gözden geçirilmiş ve düzeltilmişti. Vorovsky, «Ne yapmalı?»nın, II. kongrede Plekhanov tarafından da savunulduğu gibi bir tarih felsefesi değil, ekonomistlere karşı yazılmış bir polemik makale olduğunu söylüyordu. Troçki'de 1904'de yayınladığı «Politik görevlerimiz» başlıklı kitabında, Lenin'in örgüt anlayışını eleştirdi. Rosa Luxemburg'un yazısının olduğu gibi, Troçki'nin bu eleştirisinin doğruluğu da devrim sonrasında açıkça görüldü. Troçki sonradan kendisinin de uygulamasına katıldığı leninist yöntemler için, «bu yöntemler, partinin iç politikasında parti örgütünün partinin yerini almasına, merkez komitesinin parti örgütünün yerini almasına götürüyor ve sonuç olarak bir «diktatör» merkez komitesinin yerini alıyor» diyordu. Lenin 1907'de yazdığı bir önsözde, «Ne yapmalı? 1901 ve 1902 yıllarında Iskra'nın taktiğinin ve örgüt politikasının bir özetidir. Tam tamına bir «özet», ne fazla ne eksik» diyor. Lenin'e göre geçen yıllar «Ne yapmalı?»nın haklılığını göstermiş, savunulduğu biçimde, profesyonel devrimcilerden oluşan bir örgüt doğmuş ve gelişmiştir. Bu önsözde, «Ne yapmalı?»nın yazıldığı yılların koşullarından ayrı düşünülemiyeceği birkaç kez tekrarlanıyorsa da, kitabın içeriği üzerinde hiçbir düzeltme yapılmamaktadır. «Ne yapmalı?» veya birkaç yıl sonra yayınlanan «Bir adım ileri, iki adım geri»de savunulan anlayış, Lenin'de devrim sonrasında da yaşamaktadır.

«Ne yapmalı?»nın hiyerarşiyi, disiplini yücelten anlayışının, bugün devrimciler tarafından savunulması olanaksızdır. Batı komünist partilerinin leninist düşünürleri bile, bu kitaptaki anlayışı dolaylı savunmak durumunda kalmaktadırlar. Önceki bölümde sözünü ettiğimiz E. Balibar'ın kitabında, yapılan zorlamalarla, Lenin'e nerdeyse yazdıklarından başka şeyler düşündürülmek istenmektedir. Söylediğimiz gibi «Ne yapmalı?»ya getirilen eleştirilerin temelini, bu kitabın kuram-pratik ayrımını getirdiği savı oluşturuyordu. Balibar bunun tam tersini savu-

narak, «Ne yapmalı?»da «Lenin hemen «konu» olarak yalnızca kuramı, ya da yalnızca pratiği değil, fakat açıkça kuramın devrimci pratiğe tarihsel ilişkisini alıyor» demektedir. «Ne yapmalı?»da Kautsky'den yapılan ünlü alıntıyı Lenin her ne kadar «çok doğru.....» buluyorsa da, Balibar sanki bu alıntı yanlışlıkla sayfaya girmiş gibi, buradaki fikirleri Lenin'e dokunmadan eleştirmektedir: «Kautsky'nin ifadesini gerçekten karakterize eden husus, (tekrar ediyorum, Lenin'in aktarıp örnek olarak verdiği ifade) onun sosyalizm ve işçi hareketinin «birleşme»sini sosyolojist, yâni mekanist terimlerle analiz etmesidir.»[71] Biraz kabaca söylersek, Balibar'da örneğini bulduğumuz bu yaklaşımın amacı, «dönek Kautsky»nin hayaletini «Ne yapmalı?»dan çıkarmaktır. Çünkü, Lenin'in savaş öncesi hayran olduğu, «seçkin liderler»den oluşan alman sosyal demokrat partisinin çözülmesinin nedenlerinden birisi de, Kautsky'den yapılan ünlü alıntıda yatmaktadır. Günümüzde özyönetime karşı leninist parti anlayışının savunulması Balibar örneğinde olduğu gibi «felsefi» alanda geliştirildiği gibi, bazı yazarlarda Lenin'i aratan boyutlara ulaşmaktadır. Jean-Luc Dallemagne'nın «özyönetim ve proletarya diktatörlüğü»[72] adlı kitabı bunun en iyi örneklerinden birisidir. Otoriteye, disipline, hiyerarşiye sayfalarca övgüler düzülen bu kitapta, özyönetimden yana olanlar şöyle eleştirilmektedir: «Özyönetimciler devrimin yollarını göstermek için proletaryanın kendi kendine kurtuluşu üzerinde ısrar etmekle, proletaryanın tarihsel özne olarak ve politik özne olarak kabul edilmesini karıştırıyorlar. Proletaryanın kendini tarihsel özne olarak doğrulaması için, uygulamada kendini politik özne olarak oluşturması gerektiğini anlamıyorlar. Parti, Lenin tarafından tanımlandığı biçimiyle, bu iki düzeyi bağlamayı hedef almaktadır ve kendi kendine kurtuluş adına reddedilemez»[73] Burada geliştirilen anlayışa göre de, proletaryanın tarihsel rolünü oynayabilmesi ancak parti aracılığıyla olanaklıdır. Politikanın ve giderek bir kurumun varlığının «toplumun bütününün bilincine» erişebilmek için koşulsuz kabulü, Marks'ın sürekli vurguladığı politikanın ortadan kalkması gerekliliğine tamamen ters düşmekte-

dir. Dallemagne için (Lukacs geleneğiyle), «parti, bu bütünlüğün bilincinin organı olarak zorunludur.» Fakat gerçekten bir «bütünlüğün bilinci» varsa, bu ancak fetişleşmiş kurumların son bulmasıyla olanaklıdır. Yoksa insanlığın belli bir dönemden başlayarak bu güne kadar oluşturduğu kurumlara yeni bir kurumu, «Parti»yi eklemekle bu bilince ulaşılamaz. «Ne yapmalı?»dan bu yana geçen yıllar (stalinizm ve faşizmi yaşatarak), son yüzyılın ortaya koyduğu en önemli kurumun parti olduğunu göstermiştir.

Günümüzde sol örgütlerin leninist partiden mirasla, örgüt içi her muhalefete, her demokratikleştirme isteğine karşı çıkardıkları ilke, «demokratik merkeziyetçilik»dir. «Ne yapmalı?»da demokratik merkeziyetçilik değil, yalnızca merkeziyetçilik söz konusudur. Bourdet'nin yazdığına göre, «demokratik» eki ilk kez 1906'da Stockholm'daki IV. kongrede «merkeziyetçilik» ilkesine eklendi. Lenin'in merkeziyetçiliği demokratikleştirmesinde 1905 devriminin, işçilerin kendiliklerinden sovyetlerde örgütlenmelerinin büyük etkisi oldu. 1906'da menşeviklerin çoğunlukta olduğu IV. kongrede oybirliğiyle kabul edilen statünün II. paragrafı şöyle kaleme alınmıştı: «Partinin bütün örgütleri demokratik merkeziyetçilik üzerine kurulmuştur.» 1917'de bolşevikler menşeviklerden ayrı bir parti oluşturduklarında, demokratik merkeziyetçilik ilkesini statülerinin V. maddesi olarak kabul ettiler. Lenin 1920'de Komintern'in II. kongresinde bu ilkeye daha da açıklık getirdi. Buna göre, demokratik merkeziyetçiliğin temel ilkesi, partinin karar organlarının tabandakiler tarafından seçilmesinden, karar organlarının tüm kararlarının tabandakiler için zorunlu ve koşulsuz bir karakter taşımasından ve kongreler arasında partinin yönetici merkezinin otoritesine hiç kimse tarafından itiraz edilememesinden oluşmaktadır. Komünist Enternasyonal'a giriş için konulan 21 koşulun onikincisini de bu ilke oluşturuyordu. Bu ilkenin sonradan Stalin döneminde saptırıldığına ilişkin düşünceleri bir yana bırakalım, Lenin'in tanımından kalksak bile bu ilkedeki «demokratikliğin» nasıl «merkeziyetçilik» içinde eritildiğini görüyoruz. Yıllardır komünist partilerce övünçle savunulan, örgütlerinin işleyişinin burjuva partileri-

nin işleyişinden farklılığını belirtmek için ısrarla vurgulanan bu ilkenin aslında hiçbir ayrıcalığı yoktur. Günümüzde hiçbir burjuva partisi bu ilkeden farklı bir ilkeyle işlememektedir. Yâni üyeler delegeleri, delegeler yöneticileri seçecek ve herkes görevini bilecek. Uygulamada komünist partilerde genellikle üst yöneticilerin delegeleri seçtikleri de göz önüne alınacak olursa, bu ilkeden ortada kalan, üst yöneticilerin kararlarına tabanın kayıtsız şartsız uyması «ilke»sidir. Bu «ilke» de, burjuva partilerinden ötede, ordulardaki ünlü «komuta zinciri»ni hatırlatmaktadır.

Lenin'in düşüncesinde, partinin devrim gerçekleşmeden işçi sınıfı üzerinde kazandığı ayrıcalıklı durumu, devrimle, yeni devletin kurulmasıyla da sürüyor. Bu dönemde de, işçi sınıfının ideolojik-kültürel durumu izin vermediğinden, proletarya diktatörlüğü doğrudan proletarya tarafından değil de, onun partisi tarafından gerçekleştirilecektir. Lenin yalnızca Rusya'da değil, diğer bütün kapitalist ülkelerde de, parçalanmış ve aşağılanmış bir halde bulunan proletaryanın hepsini içinde toplayan bir örgütün diktatörlüğünün olanaksız olduğunu söylüyor. Proletarya diktatörlüğünü yalnızca bu sınıfın devrimci enerjisini içinde eriten öncüler uygulayabilirler. Lenin'in devrim sonrasındaki bu düşüncelerine geçmeden, devlet konusunda en önemli yapıtı olan «Devlet ve Devrim»e kısaca göz atmaya çalışalım.

Bilindiği gibi bu kitabın alt başlığı, «Marksist devlet kuramı ve proletaryanın devrimdeki görevleri» olarak yazılmıştı. Daha önce de söylediğimiz gibi, Marks ve Engels'de bir devlet öğretisinden söz etmek güçtür. Her ikisinde de Hegel'in eleştirisinden kalkarak oluşan düşünce, devletin ve dolayısıyla politiğin ölümsüzlüğüne, toplumdan bağımsız olarak alınmasına karşı çıkıştır. Geçiş döneminin devleti olarak gördükleri proletarya diktatörlüğü de, somut örneğiyle Komün'den başka birşey değildir. Oysa Lenin için proletarya diktatörlüğü yeni bir kurumlar bütününü yeni bir devleti temsil ediyor. «Devlet ve Devrim»e bakacak olursak, Lenin, Marks ve Engels'in devlet konusundaki düşüncelerini «proleter devleti»ne temel yapmaya çalışıyor. Anti-Dühring'den

devletin ortadan kaldırılması ve sönmesi ile ilgili pasajları alarak şöyle diyor: «Engels burada proleter devrimiyle burjuvazinin devletinin «ortadan kaldırılmasından» söz ediyor, oysa «sönme» ile sözünü ettiği, sosyalist devrimden sonra proleter devletinde varlığını sürdürene ilişkindir. Engels'e göre burjuva devleti «sönmüyor»; o proletarya tarafından devrim boyunca «ortadan kaldırılıyor». Bu devrimden sonra sönen, proletarya devleti ya da bir yarım-devlettir.» Lenin biraz ilerde devam ediyor: «Burjuva devletini yalnız devrim «ortadan kaldırabilir», genel olarak devlet, yani eksiksiz demokrasi, ancak «sönebilir» ». Lenin'in düşüncelerini temellendirmek için Anti-Dühring'den seçtiği pasajlarda bilindiği gibi «proletarya devleti» ya da «yarım-devlet» gibi kavramlar söz konusu değildir. Bu tür kavramları Marks ve Engels'in niçin kullanmadıkları sorusunu önemli olmasına karşın bir yana bırakalım, Engels'in söz konusu pasajlarda Lenin'in yaptığı gibi bir ayrıma gittiğini söylemek te oldukça zordur. Engels hepsini aktarmaya gerek olmayan bu yazısında şöyle diyor: «Proletarya devlet iktidarını ele geçirip üretim araçlarını önce devlet mülkiyetine dönüştürüyor. Fakat böylece kendi kendini proletarya olarak ortadan kaldırıyor, bütün sınıf farklarını ve sınıf karşıtlıklarını ve yine devleti devlet olarak ortadan kaldırıyor.» Görüldüğü gibi, Engels proletaryanın devleti «devlet olarak» ortadan kaldırmasını söylerken, söz konusu devlet Lenin'in iddia ettiği gibi «burjuvazinin devleti» değildir. Söz konusu olan, Lenin'in deyimiyle «genel olarak devlet»in ortadan kalkmasıdır. Fakat Engels'in bu yazısında, özellikle anarşistlerle mücadelesinden kaynaklanan ve Lenin'in yorumunu kolaylaştıran bir yan da var. Engels biraz ilerde şöyle devam ediyor: «Devletin kendini gerçekten bütün toplumun temsilcisi olarak gösteren ilk icraatı — üretim araçlarının toplum adına ele geçirilmesi — aynı zamanda devlet olarak onun kendine özgü son icraatıdır. Devlet iktidarının toplumsal ilişkilere müdahalesi çeşitli alanlarda gittikçe gereksiz oluyor ve böylece doğal olarak uykuya dalıyor. İnsanların yönetilmesi yerini eşyaların idaresine ve üretim ilişkilerinin yönlendirilmesine bırakıyor. Devlet «ortadan kaldırılmıyor»,

devlet sönüyor.» Burada, Engels'in düşüncesinde yoruma açık bir atlama görüyoruz. Alıntının başında görülen, devlet iktidarının, ilk «icraatı» olan, üretim araçlarına toplum adına el koymasıyla, «kendine özgü son icraatını» da gerçekleştirmesidir. Alıntının ikinci cümlesinde görülen ise, devletin son icraatından sonra, toplumsal ilişkilere müdahalesinin gereksiz hale gelip, «uykuya» dalmasıdır. Böylece, devlet bir bakıma uyurken ölmektedir. Fakat Engels'in buradaki düşüncesinin de, Lenin'in yorumuyla bir düşmediğini söyliyebiliriz. Engels'in vurguladığı, devrimde söz konusu olan, yeni bir devletin oluşması değil, eski devletin ilk aşamada asıl işlevini yitirip gittikçe sönmesidir. Proletarya diktatörlüğü çok açık olmamasına karşın, yeni bir devleti temsil etmiyor. Halbuki Lenin'in ısrarla vurguladığı, yeni bir devletin kurulması düşüncesidir. Engels'de (dolayısıyla Marks'da) proletarya diktatörlüğü, Lenin'de olduğu gibi yeni bir kurum olarak düşünülmüyor. Marks, Komün için «nihayet bulunmuş politik biçim» derken, burada kastedilenin politik iktidardan vazgeçmeden bulunan en az politik şekil olduğunu söyleyebiliriz. Engels'in sözünü ettiğimiz metninde devlet dar anlamıyla alınmaktadır. Devletin bu şekilde yalnızca bir araç olarak alınması, Lenin'in devlet öğretisinde çok daha belirgindir. Marks ve Engels tarafından hegelci anlayışa karşı geliştirilen devletin sınıfsal analizi, bir bakıma Lenin'in geliştirdiği proleter devletine temel oluyor. Bir avuç burjuvanın elinde milyonlarca emekçiyi baskı altında tutmak için oluşturulmuş bir aygıt olarak anlaşılan devlet devrimle proletaryanın eline geçiyor. Gramsci'nin özetlediğimiz düşünceleri hatırlanacak olursa, Lenin'in devlet anlayışının bugün için yetersizliği daha iyi görülebilir. (Gerçi her ne kadar Gramsci, devlet üzerine olan düşüncelerinin temeline koyduğu «hegemoni» kavramını en iyi Lenin'in anladığını söylüyorsa da, bu yargıyı doğru bulmamaya hakkımız vardır.) Devletin sınıfsal temelinin kabul edilmesi, onun yalnızca bir avuç burjuvazinin çıkarlarını koruyan bir aygıt olarak düşünülmesi anlamına gelmez. Devlet sınıfsal karakterine karşın, toplumun bütününü ilgilendiren bir kurumlar bütünüdür. Le-

nin'in anladığı gibi diyelim ki burjuvazinin devletinin tanımı böyledir, yâni devlet bir avuç burjuva, zengin tarafından milyonlarca emekçiyi baskı altında tutmak için kullanılmaktadır. Fakat aynı tanımı Lenin'in yaptığı gibi proleter devletine uygularsak, ortaya nerdeyse anlamsız bir savaşı içeren bir durum çıkmaktadır. Milyonlarca emekçi, bir avuç zengine karşı gelebilmek için yeni bir devleti, proleter devletini kurmaktadırlar. Engels için devrimle birlikte işin büyük bölümü halledilmiş, devlet nerdeyse tüm işlevini yitirmiştir. Lenin için, şiddete dayanan bir devrimle, burjuva devletinin yerini proleter devleti almaktadır. Bu devlet, burjuvazinin mülkiyetinde bulunan üretim araçlarını devrimle devletleştirdikten sonra, «sönene» kadar ne yapacaktır? «Emekçilerin devlete gereksinmeleri ancak sömürücüleri bastırmak için vardır.» Fakat burjuvazinin direnci devrimle kırılınca (Engels için en büyük adım), Lenin için devletin asıl görevi başlıyor. Burjuvazi ancak, proletaryanın, burjuvazinin direnmesini kırmaya «ve bütün emekçi ve sömürülen kitleleri yeni bir ekonomik rejim için örgütlemeye» muktedir bir hâkim sınıfa dönüşmesiyle devrilebilir.[74] Yâni devletin bir diğer görevi de (burjuvazinin direnmesini kırması yanında), «bütün emekçi ve sömürülen kitleleri», «yeni bir ekonomik rejim için» örgütlemektir. «Proletaryanın hem sömürücülerin direnmesini bastırmak, hem de toplumun geniş kitlelerini — köylüler, küçük burjuvazi, yarı proleterler — sosyalist ekonominin «gerçekleşmesi» sürecinde yönetmek için bir devlet gücüne, kuvvetin merkezileşmiş örgütüne, şiddetin örgütlenmesine gereksinmesi vardır. Marksizm işçi sınıfını eğitmekle, iktidarı ele geçirmeye ve halkın tümünü sosyalizme götürmeye, yeni bir rejimi yönetmeye ve örgütlemeye, bütün çalışanların ve sömürülenlerin toplumsal hayatlarının burjuvazisiz ve burjuvaziye karşı bir biçimde örgütlenmesi yolunda şefi, önderi ve eğiticisi olmaya muktedir bir proletarya öncüsünü eğitmektedir.[75] Lenin'in bu cümlelerinde görünenden daha iyi bir devlet tanımı yapılamaz. Bu tanımdaki devlet, ne yarım-devlet, ne «devlet olmayan devlet», ne «burjuva devleti», ne de «proleter devleti»dir. Bu devlet, bir parti-devlettir. Yukardaki

alıntının ilk paragrafında görüldüğü gibi, Lenin yönetilecek «geniş kitleler» içine cümlenin gelişinden dolayı proletaryayı katmamaktadır. Fakat biz ikinci paragraftan kalkarak, onu da diğerlerine ekliyebiliriz. Çünkü aslında, proletaryanın değil, partinin devlete gereksinmesi vardır. Lenin'in temellendirmeye çalıştığı kavram parti-devlettir. Buradaki tanımıyla, devlet artık dar anlamıyla değil, geniş anlamıyla anlaşılmaktadır. Devlet yalnızca «bastırmak»la yetinmemekte, aynı zamanda «yönetmekte»dir. Doğal olarak burjuva devleti de «bastırmakta», «yönetmekte» ve Lenin'in altını çizdiği gibi, «halkın tümünü ..... götürmektedir.» Fakat aradaki şu farkla ki: Lenin'in devleti tüm halkı sosyalizme götürürken, burjuvazinin devleti başka yerlere götürmektedir. (En azından resmi söyleviyle kapitalizme götürmemektedir.) Sonuç olarak her ikisinde de «halkın tümü» bir devlet tarafından biryerlere götürülmektedir. Lenin'den yaptığımız alıntının sonunda görüldüğü gibi, yeni rejim «burjuvazisiz» ve «burjuvaziye karşı» oluşturulmaktadır. Buradan anlaşılan, burjuvaziye karşı verilen mücadelenin, onun üretim araçları üzerindeki mülkiyetinin kalkması halinden («burjuvazisiz») sonra da, «burjuvaziye karşı» biçiminde devam edeceğidir. Çünkü, burjuvazi kültürüyle, ideolojisiyle toplumdan kolay silinememektedir. «Burjuvazisiz» bir toplumda «burjuvaziye karşı» verilen savaş, yakın uzak birçok örneğinde gördüğümüz gibi, uygulamada partinin marksizm-leninizm adına yürüttüğü savaştır. Bu savaşta partinin karşısına aldıkları, artık mevcut olmayan «bir avuç zengin» değil, zaten baştan burjuva ideolojisinin etkisi altında bulundukları kabul edilen geniş halk kitleleri, hattâ proletaryanın kendisidir. Parti elinde tuttuğu bilimle halkı eğitecek, sapmalara karşı mücadele verecektir. Bu düşüncenin tamamlayıcısı, bilindiği gibi Mao'dur. Leninizmin devlet ve parti konusunda getirdikleri, Gérard Mairet'nin dediği gibi, «devlet biçiminin bir eleştirisi değil, tersine onun derinleştirilmesidir.»

Lenin'in getirdiği parti-devlet ikilisiyle iddia edildiği gibi devletin ortadan kalkacağını düşünmek olanaksızdır. H. Lefebvre'n dediği gibi, leninizmin iç çelişkilerinden birisi buradadır. Bir yandan ortadan

kalkacak bir devlet tasarlanırken, öte yandan bu işi gerçekleştirmek için, kurum olmaya, devlet aygıtı olmaya giden bir parti düşünülmektedir. Devletle bütünleşmeye giden bu partinin kendini ortadan kaldırmasını düşünmeden, devletin ortadan kalkacağı nasıl ileri sürülebilir? «Kurumlaşmış hale gelen bir geniş sosyo-politik kuruluş nasıl hara-kiri yapacaktır?»[76] Lenin'e göre, geçiş döneminde, devlet «sistematik» bir şiddet kullanacaktır. Yâni sistematik olarak uygulanan şiddetle, şiddet ortadan kaldırılacaktır. Günümüzde bunun böyle olamıyacağının en iyi örneklerini Vietnam ve Kamboçya'da görüyoruz. Yıllardır koloniyalizmin, emperyalizmin en azgın biçimiyle «sistematik» şiddet uyguladığı bu ülkelerde, «sosyalizm» ile gelen yeni güçler toplumun bozulmuş dengesini «devrimci bir şiddetle» kurmaya çalışıyorlar. Bu ülkelerde koloniyalizm, ve emperyalizm tarafından yıllarca akıtılmış kanın, kesilmiş başların unutulmaları kolay değil. Toplumlara ekilmiş veya geliştirilmiş şiddet, son Amerikan gemisiyle ülkeyi terketmiyor. Psikanalizin «bastırılanın geri dönüşü» ilkesine uyarcasına, beraberinde bazan yeni sıfatları taşıyarak, toplumların tarihlerinin yeni dönemlerine kendi damgasını vuruyor.

Lenin «Devlet ve Devrim»i yazarken henüz iktidarda değildir. Lenin bu kitabında çeşitli akımlara, özellikle revizyonizme karşı mücadele verirken, daha çok anarşistlerin yanında görünmektedir. (Daha doğrusu, onlarla belli bir yere kadar birlikte gittiğini söylemektedir.) Komün'le ilgili yorumlarında da, Marks'ın bu konudaki düşüncelerinin etkisiyle ara ara anti-leninist sayfalar doldurmaktadır. Fakat, «Devlet ve Devrim»de hâkim düşünce, «Ne yapmalı?»dan kaynaklanmaktadır. Nitekim devrim sonrasında bu hâkim çizginin uygulamayla da birleştiğini görüyoruz. Sonraki bölümlerde bu uygulamayı daha geniş anlatmaya çalışacağımdan, şimdilik, Lenin'in iktidara geldikten sonra, parti-devlet ilişkisi üzerine düşündüklerinden kısaca söz edeceğiz: Lenin'e göre devrimden sonra devlet aygıtının yürütülmesinde partinin rolü gittikçe büyüyor. Kültür, uygarlık konularından hatırlayacağımız gibi, Lenin'e göre, işçiler genel olarak, bu aygıtı yürütmeye yetenekli değillerdir. Bu durumda, kitlelerin kendi işlerinin yöneti-

mini ellerine alana kadar, devleti bütün kurumlarıyla elinde tutmak partinin görevi oluyor. Önceden değindiğimiz gibi, devrim sonrası ilk görev, Rusya'yı geri kalmış bir ülke olmaktan çıkarmaktır. Parti bu gelişimi sağlamak için (kendi entellektüelleri çıkıncaya kadar) önceden burjuvaziye hizmet etmiş olan bilim adamlarını ve teknisyenleri «silahlı işçilerin» gözetimi altında kullanacaktır. (Sonradan görüleceği gibi, iç savaşla birlikte entellektüellerin kullanılma alanları üretimle sınırlı kalmayarak, orduya da erişecektir.) Bu yol, ülkede sosyalizmi gerçekleştirecek ve giderek ülkeyi komünizme götürecektir. Çünkü Lenin için asıl sorun aşılmış, devlet, politik iktidar el değiştirmiştir. İktidarı kim elinde tutuyor? Lenin yanıtlıyor: «Devlet, işçilerdir, işçilerin ilerlemiş bölümüdür, öncüsüdür, biziz.» Burada bir cümlenin içinde, bir iktidar değişikliği vardır. Devletin «işçiler» ve «biz» arasında el değiştirmesi, Marks'ın düşüncesinden Lenin'in düşüncesine geçiştir. Marks bu cümlenin en fazla yarısına («işçilerin ilerlemiş bölümü»ne, yâni komünistlere) katılabilirdi. Son ikisi («öncü» yâni parti ve «biz») Lenin'in katkısıdır. Devrim sonrası yaşanan olayların gösterdiği gibi, işçiler «kültürden» uzaklarsa da, Lenin'in onlara sosyalist bilinç konusunda bağışladığı «iç güdüler»den uzak değillerdi. Parti içindeki ve dışındaki işçiler Lenin'in bu devrim mantığında bir atlama olduğunu erkenden keşfettiler. Kitleler bu mantıkla yönetimden yine uzak düşüyorlardı. Lenin'e göre, programlarına bakılınca emekçiler tarafından yürütülen hükümet organları olan Sovyetler, işçilerin kültür düzeylerinin alçaklığından, gerçekte, kitleler tarafından değil de, proletaryanın ilerlemiş tabakası tarafından yürütülen, «emekçiler için» olan hükümet organlarıdırlar. Yâni yine şimdiye kadar olduğu gibi, birileri «emekçiler için» yönetecektir. Ve yine her zamanki gibi, emekçiler kendilerinin kurtuluşu için kimilerinin gösterdiği bu çabaları anlamayacaklar, kısa vadeli çıkarlarını savunmak için grev v.s. yapacaklardır. Lenin bu sorunu çözmek için tarihte hiç de yeni olmayan önlemler önermektedir: Sosyalist üretimin maddesel temelini ve kaynağını oluşturan büyük endüstri, binlerce emekçinin sıkı bir irade birliğini gerektirmektedir. Ve bu birlik, «birlerce

insanın iradesinin tek bir kişinin iradesine başeğmesiyle» sağlanabilir. Emekçi kitlelerin mitinglerde kendini gösteren coşkun demokratik esprisini, çalışma sırasında göstereceği çelikten bir disiplin ve tek bir iradeye başeğmesiyle birleştirmek gerekmektedir. Lenin açıkça militer bir disiplin ve yönetim öneriyor. Lenin'e göre militer örgütlenme alanında elde edilen deneyler tek başlarına, ayrı olarak alınamazlar. Savaş bütün alanları kapsıyor. Kolektif yönetim, merkezileşmiş büyük endüstrinin gerektirdiği çabukluğu sağlamıyor.

Lenin'in savunduğu bu fikirler ve getirdiği uygulamalar, parti içi ve parti dışında muhalefetle karşılaştı. Bu hareketlerden parti dışında gelişenler susturulduktan sonra, X. kongrede muhalefete söz hakkını yasaklayan bir karar alınarak, parti içinde de tam bir «birlik» ve disiplin sağlandı. Lenin bu kongrede muhalefete «tüfeklerle tartışmayı» hatırlatıyordu. Devrim sonrası bütün bu uygulamalarda, «bir yeni sınıf» ülkenin yönetimine el koymaktadır. Yvon Bourdet bu «yeni sınıf» konusunda Lenin'in bir makalesine dikkat çekiyor. Lenin'in bu makalede yazdığına göre, ekim devrimi gerçekte yeni güçleri, «yeni bir sınıfı» getirdi. Rusya'yı artık proletaryanın en iyi temsilcileri yönetmektedir. Devrimi hazırlayan, sovyetler, artık partinin hizmetindedirler. Lenin, özyönetim isteğini artık «aptallık» olarak nitelemektedir. «Burada, üretimin «Rusya üreticiler kongresi» tarafından yönetilmesi gerektiği söylendi. Bu aptallığı nitelemek için sözcükler bulmakta güçlük çekiyorum»[7]

Oluşturulmak istenen (ve de oluşturuan) bu «sosyalist» toplumda, Carmen Claudin'in dediği gibi, «parti çizgisi» artık İyi ve Kötüyü, Güzel ve Çirkini, Haklı ve Haksızı, Doğru ve Yanlışı ayıran, devamlı yer değiştiren bir sınırdı. «Parti esprisi» bir kültürün temel değeri oluyor, Sovyet gerçeğinin «yeni insanı»nın modelini Parti üyesi taşıyordu. Lenin'in cenaze töreninde bu «yeni insan»ı Stalin şöyle çiziyor: «Biz, komünistler, biz başkalarına benzemeyen bir yapıdayız. Biz özel bir harçdan yapıldık. Lenin'in kurucusu ve şefi olduğu Partinin üyesi olmaktan daha imrenilecek bir ünvan yoktur. Böyle bir partinin üyesi olmak herkese bahşedilmedi.»

VII

LUKACS VE GRAMSCİ'DE PARTİ

LUKACS:

Lukacs ve Gramsci, Lenin'le birlikte marksizmin ayrılmaz bir parçası haline gelen parti anlayışını zenginleştiren marksist düşünürlerin en önemlilerindendir. Bu iki düşünürün çalışmaları günümüzde de, bu konuda sürüp gelen tartışmaların merkezindedir. Lukacs ve Gramsci'nin her ikisi de, parti anlayışlarını felsefi diyebileceğimiz bir temel üzerine kurmuşlardır. Lukacs, Marks'ın hegelci bir yorumundan yola çıkarken, Gramsci İtalya için ulusal bir düşünürü, Makyavel'i seçmiştir. Her iki düşünür de işçi sınıfı hareketine doğrudan katılmışlar, her ikisi de konsey deneylerinden geçmişlerdir. Lukacs ve Gramsci'nin yazdıkları uzun süre resmî işçi sınıfı hareketi tarafından reddedilmiş veya deforme edilmiştir. Marksizm üzerine «gayri resmî» düşünürlerin çalışmalarının son yıllarda daha fazla yayılma ve tartışma ortamı bulması, bu iki düşünüre günümüzde artan ilgiye neden olmuştur. Fakat günümüzde de, bu iki düşünürün eserleri üzerine getirilen farklı yorumlar son bulmuş değildir. Her ne kadar artık kimse, zamanında Togliatti'nin yaptığı «Marks-Engels-Lenin-Stalin-Gramsci» sıralamasını yapmıyorsa da, Gramsci'yi «İtalya'nın Lenin'i» olarak gösterme çabaları günümüzde de eksik değildir. Bazı yazarlar da, bu leninist yorumun tersine, Gramsci'yi anti-leninist bir çizgide göstermek istemektedirler. Gramsci'nin durumu bu noktada Lukacs'ın durumundan farklıdır. Çünkü, Gramsci İtalyan komünist partisi tarafından tekrar canlandırılmakta ve partinin yeni çizgisine temel yapılmak istenmektedir. Lukacs için böyle birşey sözkonusu değildir. 1956 Macaristan dev-

riminde işgalden sonra Nagy ile birlikte Yugoslavya büyükelçiliğine sığınan ve ilk kez özeleştiri yapmadan canını kurtarıp 1971'e kadar yaşayabilen Lukacs'ın bu düşünceleri (özeleştirilerin işi daha da karıştırmasıyla) üzerine tartışmalar çok daha karmaşıktır.

Lukacs'ın parti ve sınıf bilinci konusunda en önemli yapıtı, birkaç uzun makalesini bir araya toplayan «Tarih ve sınıf bilinci»dir. 1923'de yayınlanan bu kitap, yazar ve yazdıkları arasındaki ilişki konusunda herhalde en önemli örneklerden birisidir. Lukacs günümüzde, bu kitabın yazarı olarak «genç Lukacs» şeklinde anılıyor. Kimileri hâlâ «genç Lukacs»ı savunurken, kimileri («olgun» Lukacs'ın kendisi de dahil olmak üzere) «Tarih ve sınıf bilinci»ni, dolayısıyla «genç Lukacs»ı ana tezlerinde reddediyorlar. Lukacs'ın hayatını hatırlayacak olursak, birçok «özeleştiri» görüyoruz. Bu özeleştiriler gönüllü olduğu kadar, taktik kaygılar veya zorlamalarla da gerçekleşiyordu. Axelos'un dediği gibi, Lukacs, bu sosyalist Galile, özeleştirinin uzmanı oluyordu. 1929'da Macaristan komünist partisi için Blum takma adıyla kaleme aldığı «Blum tezleri»nin parti ve Enternasyonal içinde gördüğü tepkiden sonra almış olduğu kararı 1967'de şöyle anlatıyor: «Sağlam kaynaklardan Bela Kun'un benim «tasfiyeci» olarak partiden atılmamı hazırladığını öğrendiğim zaman, — Bela Kun'un Enternasyonal içindeki etkisini bildiğimden — kavgayı sürdürmekten vazgeçiyor ve bir «özeleştiri» yayınlıyordum. Hiç kuşku yok ki, görüşümün doğruluğuna kesin olarak inanmıştım, fakat — örneğin Karl Korsch'u düşünerek — partiden atılmanın, tehdit eden faşizme karşı savaşta bir yer almanın olanaksızlığı anlamına geldiğini de biliyordum. Özeleştirimi böyle bir «yer almanın» bedeli olarak görüyordum, çünkü Macar hareketi içinde artık ne mücadele edebilir, ne de böyle birşey isteyebilirdim»[3] Lukacs bu özeleştiriden sonra, 1956'da Nagy'nin kurduğu hükümette geçici olarak bir bakanlık kabul edene kadar, doğrudan politikayla uğraşmadı. Bu dönemden, edebiyat ve estetiği konu alan birçok yapıt bıraktı. Fakat bu dönemde de, doğrudan politik bir karakter taşımayan bu eserleri,

üzerinde özeleştiriler yapmak zorunda kaldı. 1949'da Macaristan kültür bakanı olan, eski lukacscı jdanovist Revai'nin suçlamaları karşısında, sosyalist ve sovyetik gerçekliğe yeterli önemi vermediğine ilişkin bir özeleştirisi parti dergisinde yayınlandı. Lukacs, Sovyetler Birliği'nde yaşarken yaptığı birçok özeleştiride, sonradan yazdığı önsözlerde, batılı yazarlarla yaptığı konuşmalarda, «Tarih ve sınıf bilinci»ni eksik ve yer yer yanlış olarak niteledi. Fakat hemen şimdiden söyliyebiliriz ki, Lukacs'ın bu kitabına getirdiği eleştiriler, çalışmamızı asıl ilgilendiren parti ve sınıf bilinci konularında yeni birşeyler getirmiyor. Bu eleştirilerin merkezini, Lukacs'ın kendisinin de özellikle vurguladığı gibi, «Tarih ve sınıf bilinci»nin diyalektik materyalizm karşısındaki tavrının düzeltilmesi oluşturmaktadır. Bu kitapta geliştirilmek istenen «Bütün» kavramı ve onun parti ve sınıf bilinciyle ilişkisi, Lukacs'ın bu konudaki son açıklamalarına kadar sürüyor. (Yvon Bourdet'nin Lukacs'la, yazarın ölümünden onbeş gün önce yaptığı görüşmede bunu açıkça görüyoruz).

«Tarih ve sınıf bilinci» 1923'te yayınlandı. Bu kitap yayınlanmasından kısa bir süre sonra, 1924'de Enternasyonal tarafından aforoz edildi. Lukacs'la aynı yıl «Marksizm ve Felsefe»yi yayınlayan Korsch'da, V. kongrede özellikle Zinoviev tarafından başı çekilen saldırılara hedef oluyordu. Zinoviev, «profesörlerin felsefesi»ne şöyle saldırıyordu: «Bu profesörlerden birisi, yine marksist kuramlarını uzatıp, yinelemeye gelirse, o zaman dâva görüşülecektir. Komünist Enternasyonalimizde böyle bir revizyonizmin cezasız kalmasına izin veremeyiz.»[79] Enternasyonal'in bu tepkisi karşısında, Korsch yoluna devam edip, konseyci bir anlayışı geliştirecekken, Lukacs «hareketin dışına düşmemek» için ilk özeleştirisini yaptı. Bu özeleştiriler tarafından düzeltilmemiş olan, parti ve sınıf bilinci ilişkisine geçmeden önce, Lukacs tarafından «Tarih ve sınıf bilinci»nde «yanlış ifade edildiği» ileri sürülen sorunlara kısaca değineceğim. Lukacs son yıllarında, stalinci dönemin son bulmasıyla, marksizm-leninizmin yeniden onur kazanabilmesini «Lenin'e dönüş»de buluyordu. Yanlışların giderilmesi için Lukacs'ın önerdiği bu «Lenin'e dönüş»-

ün, «Tarih ve sınıf bilinci» üzerine getirilen özeleştirilerin de merkezini oluşturduğunu söyliyebiliriz. Çünkü bu önemli yapıt, yazıldığından bu yana, yazarının özeleştirisi göz önüne alınmayarak, «Materyalizm ve Ampriokritisizm»in yazarı Lenin'in bir eleştirisi olarak kabul edildi. Gerçekten, Lukacs gerek bu kitabını, gerekse hemen sonra yayınladığı «Lenin» başlıklı uzun makalesini yazarken Lenin'in felsefe çalışmalarından haberdar değildi. Nitekim, Lukacs 1967'de yazdığı önsözde, (Lenin'in) felsefe çalışmaları, «Tarih ve sınıf bilinci»nden ancak dokuz yıl sonra yayınlandı» demektedir. Lukacs'ın bu kitabında bir devrimci olarak geçen Lenin, bir filozof olarak incelenmemektedir. Yvon Bourdet buradan kalkarak ilginç bir değerlendirme yapıyor: Lukacs'ın «Lenin» başlıklı broşürünün «doğu ülkelerinde» — kitabın Lenin'e hayranlık dolu bir dille yazılmasına karşın — tanınmamasının nedenini, bu uzun makalede «filozof Lenin»den hiç söz edilmemesine bağlıyor. Lukacs bir hegelci olarak «Bütün» kavramının marksist yorumunu yaparken doğal olarak «Materyalizm ve Ampriokritisizm»le uyuşmayacak bir özne-nesne ilişkisi geliştiriyordu. Lukacs, «Tarih ve sınıf bilinci»nde birçok yazar tarafından «anti-leninist» bulunan bu «eğilim»in özeleştirisini şöyle yapıyor: «Tarih ve sınıf bilinci nesnel olarak — yazarının öznel amacıyla hiç bir düşmeksizin— marksizmin tarihi içinde, elbette felsefi motivasyonununda ve politik sonuçlarında büyük bir çeşitlilik gösteren bir eğilimi temsil ediyor, fakat bu eğilim isteyerek ve istemeyerek marksizmin ontolojisinin temellerine karşı yöneliyor. Burada sözünü etmek istediğim, marksizmi yalnızca, onun doğa karşısında aldığı tavrı bilmeyerek veya reddederek, toplumsal bir öğreti, bir toplumsal felsefe olarak anlayan eğilimdir.»[80] Yazarına göre «Tarih ve sınıf bilinci»nde «doğanın materyalist anlayışına» gerektirdiği kadar önem verilmiyor. Burada Lukacs'ın düzeltme olarak önerdiği, diyalektik materyalizmin, doğada diyalektiğin ve bunların leninizmdeki son şekliyle ünlü «yansıma» kuramının kabulüdür. Lukacs'ın bir başka özeleştirisinde bunu daha açık bir biçimde görüyoruz: «(Tarih ve sınıf bilinci) idealizmi nedeniyle, doğada diyalektiği yadsı-

ması nedeniyle gericidir.»[61] 1967'deki önsözde gördüğümüzden çok daha sert bir dille yapıtına «özeleştiri» getiren Lukacs'ın bu tavrı anlaşılıyor. Çünkü yıl 1938'dir. Lukacs, ölümünden çok kısa bir süre önce Yvon Bourdet ile yaptığı bir konuşmada bu kitabının bugün geçersiz kabul ettiği birçok noktasına örnek olarak bir kez daha, bu kitapta doğada diyalektiğin kabul edilmemiş olmasını gösteriyor: «Bu kitapta bugün artık geçerli olmayan birçok nokta var. Yalnızca bir örnek olarak, Tarih ve sınıf bilinci'nde diyalektiğin yalnızca toplumda varolduğunun, doğada diyalektiğin varolmadığının sanıldığı söylenebilir.»[62] Bu konuda Lukacs'dan alıntıları çoğaltabiliriz. Örneğin, Lukacs yine son yıllarında kendisiyle yapılan bir başka görüşmede kitabını aşılmış bir yapıt olarak niteledikten sonra, doğa yasalarıyla ilgili olarak tamamen Lenin'in «Materyalizm ve Ampriokritisizm»ini hatırlatan bir anlayışla, insanlardan bağımsız olarak doğada varlıklarını ve işlevlerini sürdüren «yasalar»dan söz ediyor.[63] Ayrıca, Lukacs'ın özellikle Stalin döneminde yazdığı kitaplarının Lenin'in bilgi kuramına övgülerle dolu olduğunu da söyleyebiliriz.[64]

Lukacs 1967'deki özeleştirisinde «Tarih ve sınıf bilinci»nin materyalizmle tutarlı bir biçimde değiştirilmemiş, aşılmamış bir hegelci mirasın etkisi altında olduğunu söyledikten sonra şöyle devam ediyor: «Kuşkusuz, Tarih ve sınıf bilinci'nin büyük değerlerinden birisi, sosyal-demokrat oportünizmin «bilimsel» savlarının tamamen unutturduğu Bütün kategorisine Marks'ın yapıtında her zaman sahip olduğu metedolojik merkezi yeri tekrar kazandırmasıdır. O zamanlar benzer eğilimlerin Lenin'de de bulunduğundan habersizdim. (felsefe çalışmaları Tarih ve sınıf bilinci'nden ancak dokuz yıl sonra yayınlandı.) Fakat Lenin bu sorun üzerinde de gerçekten Marks'ın yöntemini yeniden canlandırırken, bende bir abartma — hegelci — vardı, Bütünün metodolojik olarak merkezi yerini, ekonomik olanın önceliğine karşı koyuyordum: «Marksizmi burjuva biliminden ayıran, tarihsel açıklamada ekonomik nedenlerin üstünlüğü değil, Bütünün bakış açısıdır.»[65] Fakat

Bütün kategorisinin burada yapılan eleştirisi, kitabın tümüne hâkim diyebileceğimiz bu kategorinin tamamen reddedilmesi anlamını taşımıyor. Lukacs'ın kitabına konu ettiği sınıf bilinci ve parti anlayışında bu kavram yine merkezde bulunmaktadır. Yazar, kitabın hâlâ güncelliğini yitirmemiş bölümlerine örnek olarak, marksizmin bir «yöntem» olarak alınmasını göstermektedir. Bu durumda marksizmin asıl ölümsüzlüğünü sağlayan, Bütün kavramının «metedolojik merkezi yeri»dir. Bütün kategorisi «Marks'ın Hegel'den ödünç alıp, tamamen yeni bir bilimin temeli yapmak için orijinal bir biçimde değiştirdiği yöntemin özünü oluşturur.»[86] «Tarih ve sınıf bilinci»nde sınıf bilincine, özellikle proletaryanın sınıf bilincine Bütün kavramıyla yaklaşılıyor. Bu kavram parti konusunda da merkezdedir. Lukacs, Bourdet ile yaptığı görüşmede, Lenin'in «Ne yapmalı?»sı ile ilgili bir soruyu şöyle yanıtlıyor: «Biliyorsunuz Lenin'in bu yapıtı kuramsal plânda son derece önemlidir, çünkü bu yapıt sosyalist hareket için proletarya bilincinin kendiliğindenliğinin yeterli olmadığını gösteriyor; toplumun bütününün bilincine sahip olmak gereklidir; (...) Partinin, bir işçinin kapitalizmin çelişkilerinden kalkarak, kendiliğinden heran düşündüğünün organı değil, devrimin bu evrensel bilincinin organı olması gerekir.»[87] Görüldüğü gibi partinin varlık nedeni doğrudan bu «Bütün» kavramına bağlanmaktadır. Gerçekliğin bütünlüğüyle kavranmasına ilk kez olanak veren proletaryanın sınıf bilinci de, partisiz gerçekleşememektedir. Bu anlayış, bugün leninizm olarak adlandırılan ve proletaryayı devrimin bir maddesi olarak gören anlayıştan farksızdır. «Tarih ve sınıf bilinci»nde geliştirilen düşünceye göre, ancak kapitalizmle, proletaryanın ortaya çıkmasıyla toplumsal gerçeklik üzerine eksiksiz bir bilgi mümkün oldu. Ancak kapitalizmle, «insan — sözcüğün gerçek anlamıyla — toplumsal varlık oluyor, toplum insan için gerçeklik oluyor.» Proletarya ancak toplumun bütününün bilgisine varmasıyla, kendi sınıfsal durumunun da bilincine varabilir. «Proletaryanın bakış açısından, kendisinin bilgisi ve bütünün bilgisi bir düşüyor, o kendi bilgisinin aynı zamanda öznesi ve nesnesidir.» Lukacs

için, tarihi materyalizm proletaryanın bu bilince varmasını sağlayacak olan hem «proletaryanın kurtuluşunun koşullarıdır», hem de «tarihsel gelişmenin bütünsel sürecinin gerçekliğinin öğretisidir.» Fakat her ne kadar gerçekliğin bütünsel bilgisi proletaryanın bakış açısından doğuyorsa da, bu durum «bu bilgi ve bu metodolojik davranışın proletaryaya sınıf olarak doğrudan ve doğal olarak verildiği anlamına gelmiyor.» Ütopizmin ve revizyonizmin aşılması olan ortodoks marksizmin ve «onun taşıyıcıları, komünistler»in işlevi, proletarya düşüncesinin karşılaştığı burjuva düşüncesinin saptırıcı etkilerine karşı sürekli savaştır.

Lukacs'a göre, «burjuva tarihsel bilimi» de somut incelemelere yöneliyor. Fakat onun yanlışı, bu somutu bir insan, bir halk ya da bir sınıf olsun, «empirik tarihsel birey»de bulacağını sanmasından kaynaklanıyor. Halbuki «somut inceleme» topluma bir bütün olarak yaklaşımı gerektiriyor. Böylece toplumun bütünlüğüne yönelik bir bilinç, kendisini psikolojik ve empirik temeldeki düşüncelerden ayırıyor. Burada, Hegel'in kendi felsefesine verdiği yer ile Lukacs'ın bütünü hedef alan tarihsel materyalizme verdiği yer arasında büyük bir benzerlik görüyoruz. Nasıl Hegel'de kendi felsefesi aynı zamanda mutlak Esprit'yi ve felsefenin de sonunu temsil ediyorsa, Lukacs için de tarihsel materyalizm, sınıf bilinci dolayısıyla toplumun ve tarihin bütünlüğü karşısında böyle ayrıcalıklı bir durumda bulunuyor. Lukacs'a göre bir sınıfın hâkimiyete yönelmesi, bu sınıfın kendi «sınıf çıkarı» ve «sınıf bilincinden» kalkarak toplumun bütününü kendi çıkarlarına uygun olarak düzenleyebilmesinin olanaklı olduğu anlamına geliyor. Fakat yine Lukacs'a göre hâkimiyete yetenekli bütün sınıflar «sınıf bilinçlerinin iç yapılarına» bağlı olarak aynı plâna konamazlar. Bu farklılık temelini, söz konusu olan sınıfların «onlara tarih tarafından empoze edilmiş görevlerini» nereye kadar bilinçli, nereye kadar bilinçsiz, nereye kadar doğru bir bilinç ya da yanlış bir bilinçle yerine getirdiklerinde bulmaktadır. Kapitalizm öncesi toplumlarda sınıf çıkarlarının kendini ekonomik olarak açıkca göstermesi olanaksızdır. Lukacs'a göre ancak burjuvazinin hâkimiyetiyle bir-

likte, toplumdaki katmanlaşma sınıfsal bir katmanlaşmaya dönüşüyor. Bu nedenle ancak bu dönemde, gerçek anlamıyla bir sınıf bilincinden söz edebiliriz. «Buna göre, sınıf bilinci ve tarih arasındaki ilişki, kapitalizm öncesi zamanlar ve kapitalist dönem için tamamen değişiktir.» Burjuvazi ve proletarya, «kararsız» veya «yaratıcılıktan uzak» bir karakter taşıyan sınıflardan (küçük burjuvazi, köylüler) farklı olarak, «toplumun tek katıksız sınıflarıdırlar.» Gerek köylülerin, gerekse küçük burjuvaların sınıf bilinçleri «ideolojik» bir biçimdedir. Bu sınıflarda gerçek bir sınıf bilincinden söz edemeyiz. Burjuvazinin durumu bu sınıflardan farklılık gösteriyor. Fakat burjuvazinin sınıf bilinci konusunda «trajik bir durum»u vardır. Bunun nedeni kapitalizmin çelişkileridir. «Böylece kapitalist üretimin nesnel sınırları, burjuvazinin sınıf bilincinin sınırları oluyor.» Devrimci bir karakterle doğan burjuvazinin karşısında hemen proletaryayı bulması, sınıf bilincinin «yanlış bilinç»e gitmesine neden oluyor. Kapitalizmin başlarında burjuvazi sınıf savaşını tarihte temel olarak kabul ederken, proletaryanın kuram ve eyleminin gelişmesiyle bundan vazgeçerek savunma durumuna geçiyor. Burjuvazi ekonomiyi, devleti ve toplumu hâkimiyeti altında tutabilmesi için bir dünya görüşü geliştiriyor. Burjuvazinin hâkimiyeti bir azınlığın hâkimiyetinden başka bir şey olmadığından, ideolojisi toplumu tarih içindeki bütünlüğüyle kavramaya değil, hâkimiyetini sürdürmeye yöneliyor. Burjuva ideolojisinin tarihi, gelişiminin ilk dönemlerinden itibaren, kendisi tarafından yaratılan toplumun gerçek özünü görmemek, kendi sınıfsal durumunun bilincine gerçekten varmamak için verdiği umutsuz bir savaştan başka birşey değildir. Lukacs'a göre burjuvazinin varlığı ve kültürü bir kriz içine girmiş bulunuyor. İdeolojisi gittikçe yaşamdan uzaklaşıyor. Burjuvazi bu anlamda savunmaya geçerken, toplumdaki yönetici gücünü de yitirmiş bulunuyor. Yalnızca kendi varlığını sürdürmek için savaşıyor. Proletaryanın sınıf bilinci tamamen farklı olarak, sınıf çıkarlarıyla sınırlı olmadığından, sınıfsız bir toplumu hedef aldığından, bir «yanlış bilinç» değildir. «Hakikat, proletarya için zaferi getiren bir silahtır.» İn-

sanlığın ve devrimin kaderi artık proletaryanın sınıf bilincinin, ideolojisinin olgunluğuna bağlıdır. Proletaryanın sınıf bilincinin ayrıcalığını oluşturan en önemli nokta, kendini özgür kılabilmesinin koşulunun sınıflı toplumun ortadan kalkmasına bağlı bulunmasındadır. «Onun sınıf bilinci insanlık tarihinde son sınıf bilincidir.» Lukacs'a göre proletaryanın sınıf bilinci, proleterlerin bireysel veya kitlesel psikolojik bilinçleriyle aynı şey değildir. Oportünizm bu iki bilinci karıştırmaktan kaynaklanmaktadır. Gerçek sınıf bilincinin gücü, geçici çıkarların ötesinde, toplumun gelişimini, hareketlerin birliğini görmekten doğmaktadır. Proletarya ancak kendinde böyle bir bilincin tamamlanmasıyla tarihin yönetimini ele geçirebilir. Lukacs'ın geliştirdiği katıksız sınıf bilinci her ne kadar proletaryanın sınıf bilinciyse de, nerdeyse artık proletaryadan ayrı, tarihin proletarya için oluşturduğu bir bilinç haline dönüşmektedir. Nitekim Lukacs, «proletarya tarih tarafından toplumun değiştirilmesi görevi karşısına yerleştirilmiştir» derken, proletarya, tarihin kendi hareketi içinde belli bir görevi yüklenmiş bir ajan olarak görülmektedir. Proletaryanın sınıf bilinci, aşağıdaki alıntıda görüldüğü gibi, proleterlerin sınıf bilincinin üzerinde duran, fakat doğrudan ve önce onları ilgilendiren, hakikatı içeren (daha doğrusu hakikatın kendisi olan) bir durumdadır: «O halde, proletarya sınıfının hakiki bilincini en devrimci işçilerin bilinç düzeylerinden bile ayıran mesafeyi unutmamalıyız.»[8] Bu «hakiki sınıf bilinci» ancak kapitalizmin doğru bir bilgisiyle olanaklıdır. Bu da tarihsel materyalizmden başka birşey değildir. Tarihsel materyalizm «kapitalist toplumun kendi bilgisidir.» Tarihsel materyalizm her ne kadar proletaryanın mücadelesiyle birlikte gelişmişse de, (bir yabancılaşmanın içinde bulunan) proleterlerin kendilerinden daha doğru olarak, proletaryanın sınıf bilincini temsil etmektedir. Lukacs bu şekilde, proletaryaya elinde varsaydığı «proletaryanın sınıf bilinci» ile yaklaşırken, Marks'dan yaptığı bir alıntıdan hareket etmektedir. «Tarih ve sınıf bilinci»nde yer alan «Sınıf Bilinci» başlıklı makalenin başında Marks'dan yapılan bu alıntı şöyledir: «Sözkonusu olan, belli bir an-

da, şu ya da bu proleterin ve hattâ proletaryanın tamamının amaç olarak tasarımladığı değildir. Sözkonusu olan, proletaryanın ne olduğu ve varlığına uygun biçimde yapmak zorunda olduğudur.» Lukacs'ın çalışmasını, bu alıntının arkasına «proletaryanın sınıf bilinci»nin zenginleştirilerek eklenmesi oluşturmaktadır. Günümüzde herhalde bu alıntının gösterdiğinin tam tersini gözönüne almamız gerekiyor.

Lukacs gibi düşünürsek, madem ki proleterlerin günlük mücadelelerinde hâkim bilinçleriyle bir düşmeyen bir «sınıf bilinci» vardır, o halde bu sınıf bilincine marksizm sayesinde en yakın olan ve onu proleterlere iletmekle yükümlü bulunan bir örgütün (yâni partinin) aracılığı devrim için zorunludur. Axelos'un dediği gibi, böylece tarih ve toplumsal süreç, sınıf bilinci ve proletarya sınıfının bilinci, sınıf ve devrimci örgüt, partide özdeşleşmiş bulunuyorlar. «Parti diktatörlüğünün sınıf diktatörlüğüyle özdeşleştirilmesi Lukacs'ı, Rus devrimi konusunda Rosa Luxemburg'a karşı polemiğinde, karşı devrimci Kornilov ile Cronstadt devrimci konseylerini (gerçekten ikisi de parti tarafından ortadan kaldırılan) özdeşleştirmeye götürüyor.» Axelos'un işaret ettiği gibi. Lukacs 1922'de, Rosa Luxemburg'un Rus devrimi üzerine yazdıklarını eleştirirken, leninist bir parti anlayışının haklılığını göstermeye çalışıyordu. Disiplin üzerine yazılmış en «felsefî» metinlerin başına Lukacs'ın şu cümlelerini koyabiliriz: «Disiplin sorunu parti için temel pratik bir sorun, gerçek işleyişinin vazgeçilmez bir koşuludur. Bununla beraber. yalnızca teknik ve pratik bir sorun değil, devrimci gelişmenin en önemli, en yüksek entellektüel sorunlarından birisidir.»[89] «Tarih ve sınıf bilinci»nde yer alan özellikle son iki makalede bu alıntıdaki düşünceyi geliştiren birçok sayfa bulabiliriz. Lukacs'ın bu kitabından bir yıl sonra yayınladığı «Lenin» incelemesinde, parti ve sınıf bilinci konusundaki leninist yaklaşımını bu kez daha az bir felsefî dille, fakat aynı doğrultuda tekrar buluyoruz. Leninizm burada da, somut düşüncenin şimdiye kadar asla ulaşılmamış, anti-mekanist, anti-şematik, katıksız olarak praksise yönelen bir düzeyi, anlamına gelmektedir.[90] Fakat Lukacs'a göre bu kitaplarındaki leninist tavır yete-

rince tamamlanmış değildi. Kendisinin söylediği gibi, asıl hedefi Lenin'in «Ne yapmalı?»da daha belirgin hale getirdiği düşüncelerdi. Nitekim Stalin'i eleştirirken de Lenin'den hareket etti. Yvon Bourdet'ye göre, Lukacs'ın Stalin konusundaki derinlikten yoksun açıklamasının işlevi apaçıktır: «Bu açıklama ne leninizmi, ne de merkezî parti anlayışını tartışma konusu yapmaya olanak sağlamaktadır. Gerçekten, yaşamının sonuna doğru, Lukacs önceki yazılarındaki birçok «yanlış»ı düzeltiyor, fakat hiçbir zaman, içinde en azından stalinizm imkanını taşıyan, merkezî, militer esprideki leninist partiyi tartışma konusu yapmıyor.»[91]

GRAMSCİ:

Lukacs'ın yanısıra parti-sınıf bilinci konularıyla özellikle ilgilenmiş düşünürlerden birisi de Gramsci'dir. Bu iki düşünür arasında bazı yazarlarca temelde ortak noktalar bulunmaya çalışılmıştır. Örneğin Althusser bu iki düşünürü historisist olarak nitelemektedir. Önceden değindiğimiz gibi, Gramsci Lukacs'dan farklı olarak bir partinin kurucularından olduğu gibi, düşüncelerine bu parti tarafından sürekli olarak da sahip çıkılmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da, partinin zaman içindeki hâkim çizgisine göre bir Gramsci sunulmuştur. Komünist partilerde özellikle stalinizmin açıkça hâkim olduğu ve savunulduğu yıllarda birçok düşünürün, hattâ «Tarih»in parti yetkililerince nasıl «yeniden yazılmak» istendiğini biliyoruz. «Tarih»in bu şekilde «yeniden yazılmasının» trajik olduğu kadar, gülünç boyutlara da ulaşmış en iyi örnekleri Stalin tarafından verilmişti. Komünist partilere özellikle stalinizmin armağanı olan bu yöntemlerle, yönetimin hepten karşı olduğu kişiler «Tarih»den silindikleri gibi, (örneğin Rus devrimine katılmış birçok lider ya da düşünür, bugün, Sovyetler Birliği'nde hiç yaşamamış gibidirler. Bazı kimselerin kitaplarının, makalelerinin kitaplıklardan toplanmasıyla başlayan bu yöntemlere günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'nde bir yenisi eklenmiş, grup fotoğraflarından bazılarının silinmesine baş-

lanmıştır. Bu örnekleri, çok yapılan fakat çok da haklı olan bir benzetmeyle, Orwell'in 1984 adlı yapıtıyla birlikte hatırlamamak olanaksız görünüyor.) türlü nedenlerle vazgeçilemeyenler de «seçilmiş eserleri» ile yaşatılmak istenmişlerdir. Aslında, bazı metinler üzerine sansür koyan bu uygulama, işçi sınıfı partilerinde Rus devrimi öncesinde de görülmektedir. Marks ve Engels'in yapıtlarının bazılarının daha o zamandan masa çekmecelerinde unutulmalarını belirleyen anlayış, 1917'den sonra Moskova'daki Marks Engels enstitüsünün elinde bulunan elyazmalarının yayın politikasında da sürüyor. Bu sansür mekanizması iktidarda olmayan partiler içinde de — doğal olarak daha küçük boyutlarda fakat temelde aynı nitelikte — görülüyor. Eğer parti belli elyazmalarını elinde tutuyorsa onlardan bir seçme yapıyor. (ya da ne kadar ünlü — ve partili — olursa olsun, yönetimin tutmadığı yazarlara kendi yayın organlarında yer vermiyor. Bunun en yakın örneği, kitaplarını başka yayınevlerinde, makalelerini başka gazetelerde bastırabilen Althusser'dir. Konudan biraz uzaklaşarak, Fransada komünistlerin ünlü XX. kongre raporunu bile «le Monde» gazetesinden öğrendiklerini anımsayacak olursak bu sansürün boyutlarını daha iyi anlayabiliriz.) Gramsci için de, belli bir zamana, yâni yazdıklarının parti tekelinden çıkmasına kadar bir sansür ve «resmî yorum» sözkonusuydu. Togliatti'nin 1937'lerde partiye maletmeye çalıştığı, Marks-Engels-Lenin-Stalin'den sonra gelen bir Gramsci imajıydı. Togliatti'nin asıl amacı, Robert Paris'nin Gramsci'nin politik yazılarının Fransızca çevirisine yazdığı önsözde çok güzel açıkladığı gibi, Gramsci'yi herşeyden önce «bir parti adamı» olarak sunmaktı.[92] Togliati, Gramsci'ye duyulan saygının hak edilmiş bir saygı olduğunu söyledikten sonra yazısını şöyle sürdürüyor: «Bununla birlikte, Gramsci'nin sonradan yapılan bu övgülerin bize inandırmak istedikleri bir «entellektüel», bir «araştırıcı», bir «yazar» olmadığını üzerine bastırarak yüksek sesle ilân etmek bizim ödevimizdir. Herşeyden önce Gramsci bir parti adamıydı.»[93] Burada ayrıca önemli olan, Togliatti tarafından bir «parti adamı» olarak sunulan Gramsci'nin partisinin leninist oldu-

ğudur. «Gramsci'nin ölümüyle, İtalyan işçi hareketinin ilk bolşeviği kayboluyordu.» Togliatti'nin bu gayretlerini günümüzde de sürdürmek isteyenlerin bir örneği, önceki bölümlerde sözünü ettiğimiz «Gramsci ve Devlet» adlı kitabın yazarı C.B. Glucksmann'dır. Bu filozofun getirmek istediği de, başından beri leninist olan bir Gramsci'dir. Bu yorumlara ilişkin, leninist-«anti-leninist» ya da jakoben - «anti-jakoben» Gramsci tartışmalarına girmeden önce, yine Robert Paris'nin önsözünden bir aktarma yapacağız. Paris'nin Gramsci'nin yapıtlarının yayınlanmasında uygulanan sansürcü yöntem üzerine yazdıklarını, yakın zamanda Türkiye'de yaşanan benzer bir tartışma dolayısıyla özellikle aktarıyoruz. Zekeriya Sertel'in Nâzım Hikmet üzerine olan anılarına «iyi bir komünist Nâzım» adına karşı çıkanlar, Robert Paris'nin çizdiği tablonun biraz da karikatürleşmiş bir örneğini verdiler. Paris şöyle yazıyor: «Bu şekilde, Mektupların ilk baskısında, mahpusun yer yer «seni öyle budalacasına ağlattım ki, ancak şimdi bunun pişmanlığını duyuyorum» gibi yürek parçalayıcı itiraflarda bulunarak karısıyla olan anlaşmazlığını bildirdiği pasajlar, baldızı Tatiana ile ikircikli ilişkilerinin saydamlaştığı bütün ifadeler, bütün bu zayıflık anları ve hattâ kahramanın terlik ya da gömlekten söz ettiği, traş sabunu ya da aspirin istediği bütün kısımlar yok oldu.»[94] Mektuplar'ın ilk baskısı «aynı zamanda iyi koca ve iyi komünist» olan bir Gramsci peşindeydi.

Gramsci'nin politik düşüncesinin başından sonuna kadar bir bütünlük, bir tutarlılık taşımadığı bugün birçok yazar tarafından çok daha açıkça ortaya konabiliyor. Bu konudaki tartışmalarda ifade edildiği biçimiyle, konseyci ve anti-jakoben bir Gramsci'yi, jakoben ve «modern prens»ci bir Gramsci izlemektedir. Başka bir deyişle, anti-leninizmden leninizme bir geçiş sözkonusudur. Fakat burada da, Gramsci'nin parti ve devlet üzerine olan düşünceleriyle, Lenin'in bu konudaki anlayışı arasındaki farkı unutmamak gerekir. Togliatti'ye göre, 1917 devriminin başlamasıyla İtalya'da bolşevizmin uluslararası değerini ve ekim devrimini ilk anlayan Gramsci oldu. Fakat bugün bildiğimiz gibi, Gramsci ancak 1919'da Lenin'in

bazı yazılarını okuma olanağını buldu. Gramsci'nin bu yıllarda Rus devriminin savunucusu olmasının asıl nedeni, bu devrimle gerçek Sovyet iktidarının gerçekleşmiş olduğunu sanmasıdır. Rus devriminin seyri üzerine elinde yeterli bilgi bulunmayan Gramsci, devrimin başka yollara yönelmesinden sonra da, bu inançla bolşevikleri tutuyordu. Lenin'in 1917'de İtalya'da tanınması gerçek bilgiler üzerine dayanmıyordu. Nitekim Kerenski'nin yolladığı iki sağ menşevik (Goldenberg ve Smirkov) Turin'e 13 ağustosda vardıkları zaman, kalabalık onları «yaşasın Lenin» diye karşılamıştı. Gramsci'nin bu dönemde leninist olamadığının diğer bir kanıtı da, 1917 yılında yazdığı «Kerenski-Tchernov» başlıklı makalesidir. Gramsci bu makalesinde sosyalist-devrimci Tchernov'u devrimin gerçekleştiricisi olarak görmektedir: «Rus bolşevizmi şefini buldu. Lenin, yaşamın ustası, bilinçlerin ajitatörü, uyuyan ruhların uyandırıcısıydı. Tohernov uygulayıcısıdır, gerçekleştirilecek somut bir programı, tamamen sosyalist bir programı olan kimsedir.»[95]

Gramsci'nin, Rus devriminden İtalya'daki konseylerin yenilgisine kadar olan dönemini «Sovyetçi» olarak niteleyebiliriz. Bu dönemde, Rus devrimi Gramsci için «anti-jakoben devrim, aşağıdan gelen, anti-otoriter ve nerdeyse liberter bir devrim» karakterini taşıyor. Portelli'nin bir makalesinde gösterdiği gibi, jakobenizm ve anti-jakobenizm konuları Gramsci'nin Grido del populo'nun başında bulunduğu 1917-1918 yıllarını kapsayan ilk gazetecilik döneminden itibaren belirmektedir.[96] Gramsci bu konuları ilk kez, «burjuva» basınıyla başlattığı, Rus devriminin niteliğiyle ilgili bir polemikte sözkonusu ediyor. Gramsci, Rus devrimini «Jön Türkler» hareketine benzer bir hareket olarak gören «burjuva» basınına karşı, jakoben devrimin ancak bir burjuva devrimi olduğunu, Rus devriminin ise Rus proletaryasının eseri olup, özünde anti-jakoben bir karakter taşıdığını savunuyor. Gramsci için jakobenizm burjuva devriminden ayrılamaz. Bir proleter devrimi olan Rus devriminin jakobenizm ile bir ilişkisi yoktur. Gramsci Rus devriminin anti-jakoben karakterde olduğunu ileri sürerken, bu devrimin «kendiliğinden»

bir karakter taşıdığı tezinden hareket etmektedir. Devrimi hazırlayan ve yürüten, «kendiliğinden» oluşmuş Sovyetlerdir. Gramsci, 1919'lara kadar Lenin'in yapıtlarından habersiz olduğu gibi, Rus devriminin seyri üzerine yeterli bilgilerden de yoksundur. Gramsci bolşeviklerin anti-jakoben karakterini savunurken, Lenin şöyle yazmaktadır: «Burjuvazinin tarihçileri jakobenizmde bir güçsüzlük görüyorlar. Proletaryanın tarihçileri jakobenizmde, kurtuluşu için savaşta ezilmiş bir sınıf tarafından erişilen en yüksek noktalardan birisini görüyorlar. (...) Burjuvaziye özgü olan, jakobenizmden nefret etmektir. Küçük burjuvaziye özgü olan, ondan çekinmektir. İşçiler ve bilinçli emekçiler iktidarın ezilen devrimci sınıfa geçeceğine inanıyorlar, zira jakobenizmin temeli buradadır.»

Gramsci Rus devriminin anti-otoriter karakterinin kaynakları olan Sovyet deneylerinin İtalya'da uygulanmış biçimi olan konseyleri 1921 yılına kadar asıl örgütlenme biçimi olarak savunuyor. Gramsci'nin 1919-1920 yıllarında haftalık l'Ordine Nuovo dergisinde yayınladığı makalelerinde devrimin ve yeni devletin çekirdeği olarak, parti ve sendikalardan çok işçi konseylerinin savunulduğunu görüyoruz. Proletarya devriminin gerçek süreci, politik partiler ve sendikalar gibi iradeci ve sözleşmeli tipte devrimci örgütlerin gelişmesi ve eylemiyle karıştırılamaz. Bu örgütler, burjuva demokrasisi ve politik özgürlük alanında bu politik özgürlüklerin sonucu olarak doğmuşlardır. Gramsci'ye göre, «devrimci süreç» boyunca emekçi sınıfların tümü kendilerini özgür kılmak için harekete geçiyor. Bu bakımdan parti ve sendikalar bu süreci temsil edemezler. Bu örgütler burjuva devletini aşan bir karakter taşımamaktadırlar. İşçi konseyleri, burjuva demokrasisi içinde doğan bu klâsik örgütlerden farklı olarak, devrimci sürecin oluştuğu üretim alanında doğmaktadırlar. Yeni devlet temellerini, doğrudan üretim yerinden, fabrikadan doğan bu işçi konseylerinde bulmaktadır. İlerdeki sayfalarda «hapishane defterleri»nde yer alan çalışmalarıyla ilgili olarak tekrar açıklayacağımız gibi, Gramsci'nin daha bu konseyci dönemdeki yazılarında bile, devrimci eylemin zorunlu olarak yeni bir

devlete yöneldiği düşüncesini buluyoruz. Fakat bu yeni devlet leninist anlayıştan farklı olarak temelini partide değil, Gramsci için nerdeyse Rus devrimiyle aynı anlama gelen Sovyetlerin ve bunların İtalya'daki benzerleri olan işçi konseylerinin oluşmasında bulmaktadır. Gramsci'ye göre, parti ve sendikalar kendilerini fabrika konseylerinin vasisi olarak sunamazlar. Onlar, devrimci sürecin içinde en hızlı gelişebilecek politik koşulları düzenlemeye çalışmalıdırlar. Portelli'nin gösterdiği gibi, Gramsci l'Ordine Nuova'da 1919'da yayınlanan «parti ve devrim» başlıklı makalesinde Rosa Luxemburg'un anlayışına çok yakın bir parti imajı önererek anti-jakoben tavrını sürdürmektedir.

Rus devriminden hemen sonra Sovyetlerin nasıl bolşevikler tarafından etkisiz bir duruma getirildiğini biliyoruz. Yine bilindiği gibi III. Enternasyonal aracılığıyla diğer ülkelerin komünist partilerinin bolşevikleştirilmesine başlandı. Marksizm-leninizm adına yapılan bu bolşevikleştirme sonucu, devrimin ancak leninist partiler önderliğinde gerçekleşebileceği «bilimsel bir gerçek» olarak kabul edildi. Daha Stalin'i beklemeden bu bolşevik modelin eleştirisini yapanlar, militer-bürokratik bir karakter taşıyan leninist partinin karşısında Sovyetleri, ve konseyleri tekrar işçi sınıfı hareketinin asıl örgütleri yapmaya çalışanlar Enternasyonal tarafından en büyük düşman görüldüler. İşçi sınıfı partilerinin bolşevikleştirilmesi tamamlanınca, konseyleri veya sovyetleri savunmak marksizm-leninizme göre bir sapma haline dönüştü. Daha sonra stalinci anlayış ve yöntemlerin hâkim kılındığı bu partilerde, örneğin Gramsci gibi bir lider-düşünürün konseyci bir geçmişle bile bu sapmaya düşmesi engellenmek istendi. Bu yolda çaba harcayan Togliatti'ye göre, Gramsci'nin konseyci dönemindeki tüm çalışmaları da aslında bir parti oluşturmaya yönelikti. «Gramsci işin başından itibaren, fabrika konseylerinin kurulmasını ve gelişmesini, bir politik örgütler ağının yâni aynı zamanda konseylerin hareketlerini yönetmeye ve sosyalist partiyi radikal olarak yenileştirmeye yetenekli «komünist grupların» kurulması ve gelişmesiyle birlikte ele alıyordu.»[7] Togliatti'nin bu değerlendirmesinde,

Gramsci'de izlediğimiz konsey sorununun, parti sorunu içinde eritilmesi ve konseylerin komünist partisinin ortaya çıkış sürecinde yalnızca bir an olarak gösterilmesi isteği görülüyor. Togliatti Gramsci'yi Lenin'in çizgisini zenginleştiren bir «partili» olarak göstermeye çalışırken, C.B. Glucksmann da «Lenin-Gramsci-Togliatti» birliğini sağlamaya çalışıyor. Bu yazar için de sözkonusu olan, konseyci Gramsci'yi öteki konseyci yazarlarla karıştırmadan, işin başından leninist olarak sunmaktır. Glucksmann Lenin - Gramsci birliğini, her ikisinin de yeni bir devlete yönelmiş olmalarında aramaktadır. Önceden söylediğimiz gibi, Gramsci'nin düşüncesinde yeni bir devlet arayışı daha ilk yazılarından göze çarpmaktadır. Fakat Gramsci'nin konseyci döneminde yöneldiği bu devlet, konseylerin üzerinde oluşmaktadır. Devletin bir kurum olarak (nasıl nitelenirse nitelensin) eleştirisine ilk yazılarında da rastlanmamasına karşın, yine de Gramsci'nin Sovyet-devlete ilişkin bu yıllardaki düşüncelerini leninist olarak niteleyemeyiz. Bu yıllarda Lenin'in anladığı devlet, Sovyetsiz, parti - devlet karakteri taşımaktadır. Gramsci'nin daha sonraları geliştirdiği, «modern prens»le devlete gitmek olarak niteleyebileceğimiz düşünceleri farklılıklarına karşın leninizme daha yakındır. Badaloni bir makalesinde, Gramsci'nin 1919-1922 yıllarında yazdığı yazılarda görülen birbiriyle çatışan iki eğilimden söz ediyor. Bunlardan ilki sorelci etkiyle oluşan konseyci eğilim, ikincisi ise bolşevik etkiyle parti sayesinde daha bütüne ulaşmak zorunluluğunu duyan eğilimdir.[98] Ferrata'ya göre de, Gramsci'nin 1920'de yayınlanan «il partito comunista» başlıklı makalesinde ilk kez partiye, konseylere kıyasla daha önemli bir yer ayrıldığını görmekteyiz.[99] Yazara göre bu makalede «partinin önder ve bir devlet kurma iradesi olarak açık bir yeri vardır. (...) Bu makalede fabrika konseylerini anmaktan vazgeçişinde bile belli bir anlam vardır. (...) Devrimci savaşta belirleyici tek kuruluş Gramsci için artık komünist partisidir; ve Gramsci onun talimat verici işlevini vurgulamaktadır.»

İtalya'da konseylerin yenilgisinden sonra, partinin Gramsci'nin düşüncesindeki yeri artıyor. Gramsci,

21 ocak 1921'de kurulan İtalyan komünist partisinde Bordiga ile çalışmaya başlıyor. 1921'de günlük olarak çıkmaya başlayan l'Ordine Nuovo'da 21 nisanda «parti örgütlenmenin üstün biçimidir; sendika ve fabrika konseyleri aracı örgütlenme biçimleridir» diye yazıyor. Bu dönemde Gramsci'nin jakobenizm karşısındaki tavrında da eski düşüncelerine kıyasla tam bir dönüş görüyoruz. Önceki yıllarda jakobenizmi burjuvaziden ayırmazken, 1921'de «komünistler jakobendirler» diyor. Fransız devriminde devrimci sınıfın çıkarlarının girondenler tarafından ihanete uğraması gibi, bugün de sosyalistlerin ihanetine uğrayan proletaryanın ve kırsal kitlelerin çıkarlarını savunmak için komünistler jakobendirler. Gramsci 1922'de bir yıl kalmak üzere Sovyetler Birliği'ne gidiyor. Togliatti'ye göre, Gramsci asıl Sovyetler Birliği'nde geçirdiği bu bir yıllık süre içinde biçimleniyor. Bu süre içinde Gramsci bolşevizm konusundaki bilgilerini olgunlaştırıyor. Gramsci «böylece bolşevik partinin tarihini ve Rus devrimini derinliğine inceledi, Lenin ve Stalin'i tanımayı öğrendi; Lenin ve Stalin'in okulunda, bolşevik partinin ve Enternasyonal'in okulunda parti şefi olarak pişti.»[100] Gramsci'yi «Lenin ve Stalin'in okulundan» geçirmek, devlet, toplum ve tarih üzerine defterler dolusu yazılar bırakmış bu düşünür için herhalde büyük bir haksızlıktır. Togliatti'nin adını koyduğu okullara Gramsci gibi bir yıl değil yıllarca devam eden öğrencilerin (Togliatti'nin kendisi de dahil olmak üzere) doldurdukları okul defterlerinin durumu ortadadır.

Gramsci'nin jakobenizme konseyci dönemlerinden tamamen farklı olarak yeniden yaklaşması, özellikle «hapishane defterleri»nin asıl konusunu oluşturmaktadır. (Jakobenizm konusundaki bu büyük dönüşte Mathiez'in rolünün büyük olduğu söylenmektedir.) Burada Gramsci için önemli olan, en iyi örneğini Fransa'da bulmuş, moral ve entellektüel bir reformu içererek ulusal birliği sağlamış jakobenizm ile Rus devrimini birlikte düşünmektir. Jakobenizm, ulusal halkçı hareketleri tanımamış olan Rusya için ayrıca önemlidir. Rus ve İalyan devrimcilerinin tarihsel görevi bu ulusal halkçı hareketi gerçekleştirmektir. Portelli'nin gösterdiği gibi, Gramsci için sözkonusu

olan, proleter karakterde bir jakobenizm oluşturmaktır. Böyle bir deneyi başarmış olan bolşevikler, ulusal karakteristikleri unutmamak koşuluyla İtalyanlar için örnek olmalıdırlar. İtalya'nın, ulusal birliğini moral ve kültürel alanları içeren bir biçimde gerçekleştirememiş olması, yâni mükemmel bir ulusal burjuva devrimi yaşamamış olması, Gramsci'nin yazılarında geniş olarak incelenmektedir. İtalya'da böyle bir devrimin, reformun eksikliği proletarya devriminin önüne yeni bir jakoben program koymaktadır. Gramsci'nin Makyavel'e dönüşü buradan kaynaklanıyor. Gramsci için, Makyavel gerçek bir jakobendir, «erken gelmiş bir jakobendir.» Fakat Makyavel'in İtalya'da ulusal iradenin yaratılması için yaptığı çağrı yanıtsız kalmıştır. Devrimci parti Makyavel'in mirasçısı olmalıdır. Fakat Makyavel'in ulusal iradeyi gerçekleştirecek güç olarak gördüğü «Prens», artık tek bir birey olamaz. Bu güç, jakobenlerin ve bolşeviklerin gösterdiği gibi, parti olmalıdır. Bu anlamda komünist partisi bir «modern prens»tir. Gramsci'ye göre proleter devrimi aynı zamanda «ulusal» bir karakter taşıyacaktır. Hegemonik bir sınıf olacak olan işçi sınıfı aynı zamanda «ulusal sınıf» da olacaktır. Parti, Fransa'da jakobenlerin yaptığı gibi kültürel ve moral plânda da bir reform yapacaktır. Bu reformun temelinde marksizm bulunmaktadır. Gramsci'de parti sorunu, doğrudan devlet sorununa bağlıdır. Gramsci'nin parti ve devlet üzerine düşüncelerinde, Lukacs'da olduğu gibi, Bütün kavramının büyük yer tuttuğunu görüyoruz. Parti, evrenselliğe ve bütüne uzanan kolektif iradenin filizlendiği yerdir. Politik düşüncede Bütün (totalité) kavramından hareket etmek, bizi her zaman devlete götürüyor, diyebiliriz. Nitekim Gramsci'nin partisi de Bütünü, dolayısıyla devleti hedef almaktadır. Devletin de her zaman totaliter bir yan içerdiğini söyleyebiliriz.[101] Bütünü hedef almak bize özeli ikinci plâna ittiriyor. (Uğrunda insanların, kuşakların kendilerini feda etmeleri istenen «büyük dâvalar» hep bu «Bütün»ü kaçırmamak için oluşan ideolojilerin ürünleri değil mi?) Bütünü hedef almamız demek, bu Bütünü, evrenselliği bize veren bir bilimi (veya dünya görüşünü, dini) elimizde tuttuğumuzu söylemek demektir. Bu bilimi ya

da dünya görüşünü elinde tuttuğunu söyleyen kurum (devlet ya da parti-devlet), toplumun tümünü kapsayan bir projeye de sahip olduğunu söylemektedir. Nasıl «bütünsel insan» ancak garip bir yaratık olabilirse, Bütüne yönelen bir kurumun da er geç totaliter bir yönetime gitmesi kaçınılmazdır diyebiliriz. Her ikisinde de bir bakıma çelişkiyi dışlamak sözkonusudur. Tamamen saydam bir birey ve toplum peşinde koşmak totaliter bir düştür.

Gramsci, Makyavel üzerine yazarken «politika bilimi»ni geliştirmektedir. Gramsci için Makyavel İtalya'da, Bodin de Fransa'da bu bilimin kurucularıdırlar. Her ikisi de içinde yaşadıkları koşulların farklılığına karşın, uğraşlarını devlete yöneltmişlerdir. Bir bakıma politika biliminin konusunu devlet oluşturmaktadır. Nasıl Makyavel ve Bodin, kendi yüzyıllarında devleti konu alan bir bilimin kurucularıysalar, Gramsci'nin çalışmaları da savaş sonrası İtalya'da aynı konulara yönelmiştir. Makyavel ve Bodin politika bilimini kendi ülkelerinde belli güçlere, belli hedefler gösteren bir biçimde kuruyorlardı. Gramsci de «modern prens» ve marksizmle İtalya'da devlete yönelmektedir. Gramsci'nin bu yoldaki çalışmaları, devletin oluşumu ve işleyişi üzerine bize bugün de geçerliliğini yitirmemiş değerli analizler getiriyor. Fakat Gramsci'nin politik bir çerçeve dışına çıkmayan, devletin yeni temeller üzerine yeniden kurulmasını amaçlayan devrim anlayışının böyle bir önem taşıdığını söyleyemeyiz. Jakoben Gramsci'nin «modern prens»i her ne kadar «demokratik merkeziyetçiliği» «bürokratik merkeziyetçilik»e dönüştürmemek için donatılacaksa da, yalnızca kuvvete başvurmayıp kültürel ve moral bir reformun taşıyıcısı olacaksa da, yine bir partidir. Gramsci için amaç sivil toplumu hâkim kılmaksa da, bu görev yine de «modern prens»e düşmektedir. «Modern Prens» ise herşeye karşın, yine her parti gibi hiyerarşi ve merkeziyetçilik üzerine kurulmuştur. Bilindiği gibi Gramsci'ye göre bir partinin varolabilmesi için üç öğenin, üç grubun birleşmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki partide çoğunluğu oluşturan, partiye disiplinli olmalarını ve bağlılıklarını sunan insanlardır. Bunlarsız bir parti düşünülemez, fakat yalnızca bunlarla da

bir parti oluşamaz. Bu grup ancak kendilerini örgütleyen insanlar oldukça bir güç temsil edebilirler. İkinci grupa girenler, partide bu örgütlenmeyi yürüten, disiplini sağlayan, ulusal plânda birliği sağlayanlardır. Gramsci'nin bu iki grup arasına koyduğu partililer, ilk ikisi arasındaki bağlantıyı gerçekleştirenlerdir. Yani bu gruplar Gramsci'nin benzetmesiyle, «erlerden», «yüzbaşılardan» ve «onbaşılardan» oluşmaktadırlar.

Bu hiyerarşik iş bölümü devletin tüm aygıtlarıyla zaten yaşatılmıyor mu? Böyle bir örgütlenmeyi olduğu gibi temeline koyan bir partinin kuracağı devletin oluşturacağı «sivil toplum»un bir öncekinden farkı nereden kaynaklanacak? Herhalde tek garantiyi eski örgütlenmeyle birlikte kullanılacak olan marksizm sağlayacak. Ne yazık ki marksizm o kadar güçlü değil.

VIII

SOVYETLERDEN «SOVYETLER BİRLİĞİ»NE

Castoriadis epeyce eski bir yazısında, sosyalizmin içeriğinin, hiçbir kuramın önceden asla sezemediği ve sezemiyeceği, kitlelerin yaratıcı etkinliği olduğunu söylüyor. Castoriadis'e göre ne Marks Komün'ü, ne de Lenin Sovyetleri toplumsal örgütlenme biçimi olarak sezebildi.[102] Emekçilerin kendilerinin ortaya çıkardıkları bu örgütlenme biçimlerinin Rus devrimindeki örnekleri olan Sovyetlerin daha devrimin ilk yıllarından itibaren bolşevik parti tarafından ortadan silindiğini biliyoruz. Fakat bu örgütlenme biçimleri 1920'lerde Almanya ve İtalya'da, 1936'da İspanya'da, 1956'da Polonya ve Macaristan'da, 1968'de Çekoslavakya'da, faşist ve stalinci baskıcı yönetimlere karşı emekçilerin başlattıkları hareketlerin merkezini oluşturdular. Bu sovyetçi veya konseyci olarak adlandırabileceğimiz hareketlerine tam bir benzerlik gösterdikleri söylenemez. Bu hareketlerden esinlenen konseyci yazarların da aynı şeyleri savundukları ileri sürülemez. Aslında konsey deneylerinin çeşitlilik göstermesinden daha doğal birşey olamaz. Çünkü daha demokratik bir toplumu amaçlayan bu hareketlerin asıl özellikleri, belli bir model üzerine kurulmamış olmalarıdır. Bu deneyler devlette başlayan bir söylemden çok, yaşamın sorunlarından kaynaklanıyorlar. Günümüzde bu deneylerden yararlanmak ancak onlara yeni boyutlar kazandırarak, onları model yapmaktan sakınarak olanaklıdır. Bu boyutlardan en önemlisi, konseyleri yaşamın her alanına yaymaktır. Konseyci yazarların elli yıl öncesinde yazdıklarında gördüğümüz özellikle «Parti»ye getirilen eleştiriler bugün de geçerliliğini koruyor. Fakat bu düşünürlerde görülen uvriyerist tavırdan

bugün artık uzaklaşmak gerekiyor. Toplumda köklü değişikliklerin yalnızca fabrikalardan başlayamıyacağını unutmamalıyız. Nasıl yılların deneyleri alt yapıların (sosyalist), üst yapıları kurtaramadığını göstermişse, tek bir kurumda yapılan değişikliklerin de diğer bir kurumu doğrudan kurtaramayacağı açıktır. Günümüzün olması gereken konseyciliğini herhalde kabaca şöyle özetleyebiliriz: Yaşamın her alanında, her kurumda (fabrika, okul, aile, vb.), hiçbirini diğerine üstün tutmadan yürütülecek, köklü değişiklikleri düşünecek, yaşamı kurumlara ve kurumlaşmaya karşı savunmaya çalışacak deneyler bütünü.

1905 SOVYETLERİ:

Çarın resimlerini taşıyan işçiler, başlarında sonradan polisle işbirliği ortaya çıkıp işçilerce öldürülen Gapon olduğu halde, 9 ocak 1905'de kışlık saraya yürüdüler. Bu yürüyüş, «kanlı pazar»a dönüşmeden önce Rus emekçilerinin çara yaptıkları son çağrıydı. Bu pasifik yürüyüşün kanlı bir biçimde bastırılmasıyla, çarın işçiler arasında hâkim olan patriarkal imajı da kayboluyordu. «Kanlı pazar»dan sonra başta işçiler olmak üzere tüm toplumsal kategorilerde politik bilinç hızla gelişmeye ve yayılmaya başladı. Rusya bu olaydan sonra ekim ayında genel greve ulaşan birçok grevler yaşadı. Yalnız ocak ve şubat aylarında grevle geçen gün sayısı, son on yılda görüldüğünden fazlaydı. Bu grevler ekim ayına kadar özellikle ekonomik plândaki isteklerden kaynaklanıyorlardı. Özellikle köylerinden tamamen kopmamış işçilerin çoğunlukta oldukları endüstri bölgelerinde grevcileri yalnızca çalışma koşulları ve ücretler ilgilendiriyordu. Buna karşılık Saint-Petersbourg'un büyük fabrikalarının işçileri politik plânda çara karşı sloganları daha kolaylıkla programlarına geçiriyorlardı. Örneğin 1905'de dokuma işçilerinin grevlerinin %57'si politik kaynaklı olduğu halde, demir-çelik işçilerinin grevlerinde bu oran %71'di. Büyük bir hızla yayılan grevler karşısında, hükümet olaylara çözüm getirecek önlemler almaya başladı. Senatör Sidlovsky baş-

kanlığında kurulan bir komisyon Saint-Petersbourg'daki grevlerin nedenlerini araştırmakla görevlendirildi. Emekçilerin delegelerinin de bu komisyona iki dereceli bir seçimle katılmaları öngörüldü. Sosyalist partiler hükümetin önayak olduğu böyle bir girişimden önemli bir sonuç alınamayacağını vurguladılarsa da, fabrikalarda yapılacak seçimleri ilerisi için yararlı görerek komisyonu yine de destekledikler. 17 şubat 1905'de yapılan toplantıda delegelerin %20'sini sosyal demokratlar, %40'ını ilerici akımlar, geri kalanları da belli bir politik görüşü savunmayanlar ya da yalnızca ekonomik isteklerin savunucuları oluşturuyordu. Fakat daha bu delegeler arasından komisyonun işçi üyeleri seçilmeden hükümetle anlaşmazlığa düşülüp, Sidlovskij komisyonunun kurulması olanaksızlaştı. Seçilmiş delegeler sekiz saatlik işgününün kazanılması, devlet tarafından sosyal sigortaların kurulması, halkın temsilcilerinin hükümete katılması ve Japonlarla savaşın sona erdirilmesi için işçileri mücadeleye çağırdılar. Çarlık rejiminin Sidlovskij komisyonuyla işçi sorunlarına getirmek istediği legal çözüm böylece çıkmaza girerek olaylar başka boyutlar kazanmaya başladılar. Bu komisyon daha doğmadan dağıldıysa da, yine de işçilerin fabrikalarda temsilciler seçerek Sovyetlerde örgütlenmelerinde önemli bir adım oldu.

Ocak 1905'de başlayan grevlerle her fabrikada grevi yürüten komiteler kuruldu. Bu komiteler birçok işyerinde farklı adlar taşıyor, farklı biçimde örgütleniyorlardı. Bazı komiteler grev sonunda ortadan kalktığı halde, bazıları çalışmalarını sürdürüyorlardı. Başlangıçta bu komiteler arasında hiçbir bağlantı bulunmazken, sonraları aynı işkolunda örgütlenmiş komiteler aralarında birleşmeye başladılar. Grevlerin çok daha yaygınlaşmasıyla, giderek bu tipten örgütlenmeler yetersiz kalıp, belli bir kentteki tüm komiteleri içinde toplayan tek grev komiteleri oluştu. Özellikle hareketin başında, grev komitesi ile Sovyet arasında kesin bir ayrım yapmak olanaksızdır. Bu sorun sonradan doğacak «Sovyet ideolojisi» açısından çok önemlidir. Böyle bir ayrımın baştan kabulü, yâni daha başından politik iktidarı hedef alan Sovyetlerin kabulü, «Sovyetler Birliği Tarihi»nin önemli

bir kaynağını oluşturmuştur. Anweiler'nin gösterdiği gibi, bazı Sovyetik tarihçilerin bu yoldaki çabaları olaylarla bir düşmemektedir.[103] Bu tarihçilere göre işin başından itibaren birbirinden temelden farklı bir biçimde oluşmuş iki tür örgütlenme biçimi vardır. Bunlardan ilki grev komiteleri ve sendikalar gibi ekonomik çıkarlar için mücadele veren örgütler, diğeri ise işin başından devrimci yollarla iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan politik karakterdeki Sovyetlerdir.

İlk Sovyet ne zaman kuruldu? Bu soruyu sonradan Rus devrimini inceleyen tarihçiler, devrimi yaşayan yazarlar farklı tarihlerle yanıtlıyorlar. Anweiler, «Rus devriminin ilk Sovyeti mayıs ortalarına doğru Moskova yöresinin tekstil merkezi Ivonovo-Voznesensk'de kuruldu» demektedir. Rus devrimi üzerine önemli bir anı-tarih kitabının yazarı anarşist Volin ise, Sovyetlerin kuruluşunu daha önceki bir tarihe bağlamakta, ilk Sovyet olarak gösterdiği kendisinin de katıldığı Saint-Petersbourg Sovyetinin 1905'in ocak-şubat aylarında doğduğunu söylemektedir.[104] Ekimde başlayan grevler, politik amaçlıydılar. Politik özgürlüklerin tanınması, bir anayasanın hazırlanması, politik suçluların affı gibi isteklerin yanında, genel seçimle seçilmiş bir kurucu meclisin toplanması ilk amaç olarak saptanıyordu. Grevler çarlık rejimine karşı olan bütün toplumsal grupların desteğini kazandı. Kısa sürede, demiryollarında uygulanan grevler başkentin diğer bölgelerle ilişkisini kesti, kent elektriksiz, telefonsuz, gazetesiz, tramvaysız kaldı. Çar, olaylar karşısında bir bildiri yayınlayarak, yurttaşlık haklarının garanti altına alınacağını, meclisin genişletilerek yasa yapıcı yetkilerle donatılacağını açıkladı. Ekim grevlerinin en yaygın döneminde, sonradan birçok Sovyete örnek olacak olan Saint-Petersbourg konseyi doğdu. Sovyet ilk toplantısını sayıları kırkı geçmeyen delegelerle 13 ekimde yaptı. Sovyet işin başından kendine yalnızca grevin yönetimini amaç ediniyordu. Nitekim Sovyet ilk günlerde basında ve emekçiler arasında «grev komitesi», «grev komisyonu» olarak adlandırılıyordu. Sovyet hızlı bir gelişmeyle, iki gün sonra yaptığı toplantıda 96 fabrika ve 5 sendikanın 226 temsilcisini biraraya getirdi. Bu

toplantıda üç sosyalist partiden (menşevik, bolşevik, sosyalist devrimci) üçer delegenin toplantılara katılması kararlaştırıldı. Bu delegelerin yürütme komitesinde oy kullanmadan yalnızca tartışmalara katılmaya hakları vardı. Yine bu toplantıda Nosar Sovyetin başkanı seçildi. 17 ekimde Sovyet kendini «işçi temsilcileri konseyi» olarak adlandırdı. Kuruluşunda kendinde yalnızca grevi örgütleyip yürütme görevi gören Sovyet, birkaç gün içinde kent proletaryasının devrimci hareketinde bir merkez oluşturarak, bir politik temsilcilik boyutu kazandı. Sovyet, bütün sorunlar üzerine karar alan bir «işçi meclisi»ne dönüştü. Ekimden aralığa kadar Rusya'nın bütün kentlerinde Sovyetler doğdu. Özellikle işçilerin büyük bölümünün köyden kopmamış olduğu Urallar'daki fabrika ve maden ocaklarındaki konseyler işçi-köylü kaynaklıydılar. Bu dönemde er ve köylü konseylerinin büyük bir etkinliği olmadı. Birkaç örnek dışında, 1917'deki gibi sınıflar arası bir ittifak sözkonusu değildi.

Diğer birçok tarihçi gibi Anweiler de Sovyetlerin Rusya'da doğmuş olmasının en önemli nedenini, parti ve sendika gibi örgütlerin çarlık rejiminin baskısı altındaki zayıflıklarında buluyor: Rusya'da emekçilerin legal olarak örgütlenmelerinin hiçbir olanağı yoktu. Devrim başladığı zaman hareketi yönetecek hiçbir sürekli örgüt bulunmuyordu. Bu nedenle işçiler devrimle birlikte kendiliklerinden Sovyetlerde örgütlendiler. Böylece yarı-proleter örgütlerin (sendikalar, partiler) yokluğu ya da zayıflığı tamamen proleter karakterde Sovyetlerin kurulmasına yolaçtı. Günümüzün konseyci hareketlerinin en önemli farklılıklarından birisini, 1905 devrimi için doğru kabul edilen bu doğuş nedenlerini taşımaması oluşturmaktadır. 1917 devrimi ve sonrasında olduğu gibi, günümüz konseyci hareketleri de, 1905'de görülenden farklı olarak, parti ve sendikaların zayıflıklarından kaynaklanmamış, tersine birçok durumda onlara karşı gelişmişlerdir. Yani, gelişmiş şekliyle konseyci hareketler işçi sınıfının klâsik örgütlerinin yokluğundan doğmamışlar, tersine varolan bu klâsik örgütlerin temsil ettikleri (ve temelde burjuvazinin örgütlenme biçiminde görülenden farklı olmayan) anlayı-

şa karşı mücadele vererek gelişmişlerdir. Nitekim bu klâsik örgütlerle Sovyetler arasındaki çatışma daha 1905 devriminden görülmektedir. Konseylerin gücü ve otoritesi, temsilcilerinin serbest seçiminden kaynaklanıyordu. Politik partilerde durum böyle değildi. Onlar için bir yandan tam bir gizlilik içinde çalışıp, öte yandan demokrasiye uygun davranmak olanaklı değildi. Troçki'nin dediği gibi, partiler «proletaryanın içindeki kuruluşlardır. Buna karşılık Sovyet doğrudan proletaryanın kendi örgütüdür.» 1905'de Petersbourg konseyine parti temsilcilerinin katılmasına birçok işçi karşı çıktı. Üç sosyalist partinin önemli etkinlikleri olduysa da, Sovyetler kendilerini partiler üstü tutmaya özen gösterdiler. Sovyetlerin partilerin politik anlayışlarının oluşmasında büyük rolları oldu. Sosyalist partiler kendilerinden bağımsız doğan bu hareketten kalkarak, 1917 devrimine kadar sürecek tartışmalardaki konseylere ilişkin tavırlarını belirlediler.

1905 devriminin hemen öncesinde, menşevikler Rusya'nın önündeki devrimin bir burjuva devrimi olduğunu savunuyorlardı. Menşeviklere göre, devrim doğa olarak burjuvazinin yönetiminde olacaktı. Menşevik Martynov'un sözleriyle: «Yakında gerçekleşecek olan devrimin, burjuvazinin tamamının iradesine karşı ortaya hiçbir politik biçim koyamıyacağı apaçıktır.» Ocak 1905'de olayların başlamasıyla birlikte, menşevikler ilk görevin işçi sınıfı partisinin kuvvetlendirilmesi ve burjuvazinin çarlık rejimine karşı desteklenmesi olduğu görüşünü savunuyorlardı. Menşevikler her ne kadar Sovyetleri «devrimci kendi kendini yönetim» olarak niteliyor ve savunuyorlarsa da, Sovyetler onlar için yine de, kuvvetli bir partinin yokluğundan doğan geçici örgütlerden başka birşey değildiler. Bu konuda Martynov şöyle diyordu: «Proletaryanın iki otonom örgütünün varoluşu (birisi sosyal demokrat parti, diğeri sosyal demokrat partinin etkisi altında bulunsa da resmen politik olan sovyet), er ya da geç kaybolması gereken anormal bir olaydır. Biz, proletaryanın devrimci kendi kendini yönetim organlarının kuruluşunu salık vermekle birlikte, bu örgütlenme biçiminde geçici ve kalıcı olmayan birşeyler görüyoruz»[105] 1905 devrimi öncesinde

Lenin'e göre de, Rusya önce bir burjuva devrimini yaşamalıydı. Fakat Lenin bu burjuva devrimini menşeviklerden farklı bir biçimde, «köylülerin ve proletaryanın devrimci diktatörlüğü» olarak anlıyordu. Lenin'e göre, küçük burjuvazinin, aydınların ve özellikle köylülerin işçilere desteği, liberallerin pasifliği ile gelişen bir hareket sonucu büyük toprak sahiplerinin iktidarı kırılarak, ortaya bir «geçici devrimci hükümet» çıkmalıydı. Bu hükümet eski rejimi tamamen ortadan kaldırana kadar hareketi yönetecekti. Bu hükümet, sosyal demokratların, sosyalist devrimcilerin ve demokratik sol partilerin koalisyonuyla gerçekleşecekti. Bu demokratik devrimi hemen sosyalist bir devrim izleyecekti. Bolşevikler ocak 1905'den itibaren silahlı ayaklanmayı savunuyorlardı. Lenin menşeviklerin Sovyetler konusunda kullandıkları «devrimci kendi kendini yönetim» ifadesine karşı çıkıyor, menşeviklerce devrimin «kendiliğinden bir süreç» olarak nitelenmesine karşılık, «ayaklanmanın tarihi, eğer onu saptayanların kitleler üzerinde etkisi varsa ve zamanı doğrulukla tahmin etmeyi biliyorlarsa, saptanabilir» diyordu. Lenin için asıl sorun ayaklanmanın başarıya ulaşmasıydı. Bütün çabalar ayaklanmayı hazırlamaya yönelik olmalıydılar. Herşeyden önce ayaklanma başarıya ulaşmalı ve devrimci hükümet kurulmalıydı. Ancak bu aşamadan sonra, hükümet devrimci kendi kendini yönetim örgütlenmesini ele alabilirdi. «Devrimci kendi kendini yönetimin örgütlenmesi, halk tarafından temsilcilerinin seçimi, bu ayaklanmanın prologu değil epilogudur.»[106] Bolşevikler 1905 devriminde sayısal olarak çok zayıftılar. Petersbourg'da bile işçi militanların sayıları bini geçmiyordu. Bolşevikler için, devrimde partinin öncülüğü tartışılmaz bir doğruydu. 1905 devriminin kitlelere ulaşmasıyla, bolşevikler için partinin öncülüğüyle, işçi hareketinin kendiliğinden gelişmesinin nasıl uzlaştırılacağı sorunu daha önem taşımaya başladı. Yaygın kanının tersine, bolşevikler Sovyetlerin kuruluşunda hiçbir zaman önemli bir rol oynamadılar. Hattâ bu örgütlerin «kendiliğinden» karakterinden dolayı, onlara sürekli olarak güvensizlikle baktılar. Bolşeviklere göre proletaryanın politik hareketini bu işçi konseyleri, «bu politik yığın»

değil, ancak tam bir sınıf partisi yönetebilirdi. Radin, «parti ya da Sovyet» başlıklı makalesinde Sovyetler için «sınıf politikasının yönlendirilmesine karışmamalıdırlar» diyor. Bolşevikler için devrim sürecinde asıl belirleyici politik boyutun temsilcisi olan partidir. Onlar için önemli olan Radin'in sorduğu gibi, Sovyetlerin «hangi partinin yönetiminde bulunduğu ve hangi politik programı politik program olarak kabul ettiğidir»[107] Bu soru ve bu anlayış bolşeviklerde 1917 sonrasında da görülecek, iktidar olmuş kendi partilerinin programını kabul etmek istemeyen Sovyetleri, örneğin bir Cronstadt'ı kanlı bir şekilde ortadan kaldırmaktan çekinmeyeceklerdir. Sovyetlerin oynayacakları role ilişkin menşeviklerle bolşevikler arasındaki görüş farklılığı Anweiler'e göre şurdan kaynaklanıyordu: Menşevikler için, Sovyetler büyük bir sınıf partisinin gelişmesinde temel olabilirdi. Bolşeviklerin gözünde ise, Sovyetler iktidar için verilen savaş çerçevesi içinde taktik bir araç oluşturdukları ölçüde yararlıydılar.

1905 devriminde kurulan Sovyetler 1907 yılına kadar bazı kentlerde varlıklarını sürdürdüler. Moskova'da başarısızlıkla sonuçlanan bir ayaklanma, diğer bazı kentlerde bağımsız cumhuriyet ilân etme girişimleri oldu. Fakat 1905 devriminin Sovyetleriyle emekçiler büyük bir deney geçirdiler. 1905 devrimi tamamen kitlelerin eseri oldu. Devrimci hareketler onları örgütlememişler, bilinen sol örgütlere girmek ve onları ortadan kaldırmak isteğiyle daha fazla ilgilenen ülke yöneticileri de kitleleri görememişlerdi. 1905 devriminin deneyleri Rosa Luxemburg'a «Kitle grevi, parti ve sendikalar» başlıklı ünlü broşürünü yazdırdı. Rosa Luxemburg 1906'da Rusya'ya yaptığı yolculuk ertesi yazdığı bu broşüründe, 1905 devriminde alışılmış yöntemler dışında başarılı bir şekilde gelişen «kitle grevleri»ni savunuyordu. Luxemburg'un broşüründe dikkat çeken, 1905 devrimiyle ilgili olarak ağırlığın Sovyetlere değil de, kitle grevine verilmiş olmasıdır. Rosa Luxemburg 1905 devrimini nasıl anlıyordu? Bu soruyu yanıtlamadan önce, onun parti konusuna yaklaşımını özetlemek gerekiyor: Bilindiği gibi Luxemburg 1904'den itibaren Lenin'le ay-

nı düşünmüyordu. 1917 devrimi sonrasında da leninist partinin yöntemlerine en önemli eleştirilerden birisini o getirdi. Fakat bunlara karşın, Rosa Luxemburg hiçbir zaman devrimle partiyi ayrı düşünmedi diyebiliriz. Aşırı merkeziyetçi, bürokratik, oportünist anlayışların hâkim olduğu partilere karşıydı. Fakat bütün bu kusurlardan arınmış bir partinin gerçekleşme olanağını da dışlamıyordu. Rosa Luxemburg 1905 devrimine yaklaşırken de değerlendirmesinin temelini bu anlayış oluşturuyor. Rus devrimi Luxemburg'a göre sınıf savaşları tarihinde ilk kez kitle grevi ve genel grev fikirlerinin görkemli bir şekilde gerçekleşmesine yol açtı.[108] Luxemburg bu değerlendirmesinin hemen ardından, genel grevin o zamana kadar anarşistlerce en önemli yöntem olarak kabul edildiğini hatırlatarak, birkaç sayfa Rus devriminin anarşistleri nasıl ortadan kaldırdığını anlatıyor. Devrin sosyal demokratlarında yaygın bir anlayışla, Rus devrimine katılan anarşistleri komik boyutlara varan bir dille yere batırıyor. Anarşistlerin Rus devriminde ciddi bir politik eğilim oluşturmadıklarını söyledikten sonra şöyle devam ediyor: «Yalnızca Lituanie'nin küçük bir kenti olan, durumun özellikle zor olduğu — çeşitli ulus topluluklarından işçilerin karışımı, küçük endüstrinin üstünlüğü, proletaryanın çok düşük düzeyi — Bialystak'da altı ya da yedi değişik devrimci topluluk arasında bütün güçleriyle işçi sınıfı içinde karışıklığı sürdüren bir avuç genç «anarşist» bulunuyor.»[109] Luxemburg biraz ilerde «anarşizm âdi hırsızlar ve yağmacıların pavyonu oldu.» diyerek, anarşizmi, köpek balıkları gibi devrimin savaş gemisinin dümen suyunda toplanan lümpen proletaryanın ideolojisi olarak niteliyor. Niçin Rosa Luxemburg anarşistlere karşı böyle bir dil kullanarak saldırıyor? Anarşistlerin Rus devrimini tekellerine almak gibi bir girişimleri olmadı. Anarşistler Rusya'da 1905 devriminde de, 1917'de de zayıftılar. (Nitekim kendi yazarları bunu açıkça kabul ediyorlar.) Luxemburg'un anarşistlere bu saldırısının ilk nedeni, kendisinin bir sosyal demokrat olarak eskiden beri süregelen Marks-Bakunin mücadelesinde aldığı yerdir. İkinci olarak, Rosa Luxemburg'un sosyal demokrat partilerin kontrolları dışında gelişen

1905 Rus devriminin deneylerini yeni bir sosyal-demokrat parti anlayışıyla birleştirmek istediğini söyleyebiliriz. Nitekim, revizyonizme gittikçe kayan Alman sosyal demokrat partisine karşı çıkarılacak yeni bir örnek vardır: Rus sosyal demokrat partisi. Rosa Luxemburg 1905 devriminde eylemlerin sosyal demokrat örgütlerin ya da onların etkisindeki diğer sosyalist örgütlerin yönetimi altında yürütüldüğünü söylemektedir. Bu değerlendirme, önceki sayfalarda değindiğimiz gibi, 1905 devriminin partiler dışında başlayıp devam eden «kendiliğinden» karakterini yansıtmamaktadır. 1905 devriminin bu karakteri, harekete baştan «politik» bir nitelik vermek isteyen Sovyetler Birliği'nin resmi tarihçileri dışında kalan araştırmacılarca kabul edildiği gibi, Sovyetlerde önemli bir rol oynayan, Petersbourg'da Nosar'ın tutuklanmasıyla başkanlığa seçilen Troçki tarafından da vurgulanmaktadır. Troçki «1905» adlı yapıtında Luxemburg'un tersine, sosyal demokrat partinin ve sosyalist devrimcilerin gelişen olaylara yetişemediğini söylemektedir. Troçki'ye göre, çalışmalarının önemli bir bölümünü kitlelerin haberdar olamıyacağı bir gizlilik içinde sürdüren sosyal demokrat parti de, sosyalist devrimciler de, kitleleri canlı bir bağla tek bir örgüt içinde biraraya getirmeye yetenekli değillerdi. Böyle bir örgüt, etkin olabilmesi için çok geniş bir temsil temeli üzerine kurulmalıydı. Bu durumda, örgütlerden uzak olan halk kitleleri arasındaki tek bağ üretim süreci olduğuna göre, temsil hakkını fabrika ve işletmelerden başlatmak gerekiyordu. Fakat, Rosa Luxemburg her ne kadar 1905 devrimine bir sosyal demokrat olarak bakıyorsa da, partilerin devrim «imal etme»si anlayışına karşı çıkıyordu. Rus sosyal demokrat partisi «devrimi hazırlıyorsa da, onu imal etmiyordu.» Rusya'daki kitle grevlerinde kendiliğinden hareketin büyük rol oynaması Rusya'daki sosyal demokrasinin henüz genç ve zayıf olmasından değil, verilen savaşın her devresinde işe karışan ekonomik, toplumsal ve politik sayısız etkenin bir aritmetik problem gibi belirlenip çıkarsanamıyacağından kaynaklanıyordu. Bu «kendiliğinden» hareket içinde partinin görevi grevin işleyişi gibi teknik yönlere kafa yormak değil, politik yö-

netimi sağlamaya çalışmaktır. «Sosyal demokrasinin görevi, kuşkusuz, kitle grevinin hazırlanmasında ve teknik yönetiminde değil, herşeyden önce bütün hareketin politik yönetiminde bulunuyor. Sosyal-demokrasi proletaryanın en bilinçli ve en aydın öncüsüdür.» Rosa Luxemburg'un bu fikirleri daha önce aktardığımız Lenin'in «ayaklanmanın tarihi saptanabilir» anlayışıyla ters düşüyor. Luxemburg 1905 devriminde bolşeviklerin politik çizgilerini oluşturan parti anlayışına katılmamasına karşın, (kendisinin bolşeviklere bu anlamda doğrudan bir yaklaşım olmasa da), Sovyetlerle parti arasındaki uzlaşmazlığı açıklayamıyor. Partiye «politik yönetim» vermek, aslında bu konudaki tartışmaya başlamak demektir. Rosa Luxemburg'un düşüncesinin tüm yeniliklerine karşın bu çıkmazı taşıdığını söyliyebiliriz. Bu konu doğal olarak onun yaşamının ve yazdıklarının zenginliğini düşündürebilecek burada olanaksız bir çalışmayı gerektiriyor.

1917'DE SOVYETLER:

Rusya 1906 mayısından 1917'ye kadar birbiri ardından dağılan dört Douma (meclis) gördü. Bu dönem içinde halkın Doumalara gösterdiği ilgi çarlık rejiminin çıkmazı içinde gittikçe azalarak, köklü değişimler için bilinçlenmeyi doğurdu. 1914'de Rusya'nın savaşa girmesiyle ülke tam bir yönetimsizlik ve yoksulluğa düştü. Devletin üstlendiği hizmetlerin yerine getirilememesi karşısında bazı komiteler özellikle ekonomik alanda örgütlenmeye başladılar. Bu savaş ve açlık içinde 1917 şubatında Petrograd'da gösteriler ve grevler başladı. Hükümetin göstericileri önlemek için yolladığı polis birliklerine halk ekmek isteğiyle, çocukları kucaklarında karşı çıktı. 1917 devrimi öncesinde ülkede yaşanan açlığı ve savaş durumunu unutmamak gerekiyor. Çünkü bu koşullar dışlanarak 1917 devrimleri, bolşeviklerin iktidarı almaları anlaşılamaz. Bolşevikler leninist partinin işlerliğinden çok, bu koşulları en iyi (en faydacı) bir biçimde kullanabildiklerinden iktidarı ele geçirebildiler. 26 şubatta hükümetin Doumanın dağıtılmasına ilişkin kararı gösterileri daha büyük boyutlara ulaş-

tırdı. Göstericiler çarlık rejimine, savaşa karşı devrimci sloganlarla polise ve resmî binalara saldırdılar. 27 şubatta o zamana kadar olaylara karışmamış olan garnizonun halkın safında yer almasıyla çarlık tüm yönetimi kaybetti. Çar II. Nicolas tahtı bıraktı. Geçici hükümet kurucu meclisin toplanmasına kadar sürecek görevine başladı. 1917 şubat devrimi hiçbir parti tarafından yönetilmeden halkın kendiliğinden eylemleriyle gerçekleşti. Devrim boyunca Lenin dahil tüm parti liderleri ülke dışında bulunuyorlardı. Petrograd'da merkez komitesinin temsilcisi olan Sljapnikov, «aramızda hiç kimse çarlık rejimine karşı gelişen savaşın, son ve kesin sonuca götüren bir savaş olduğunu düşünmüyordu. Bu düşünce aklımızdan bile geçmiyordu» demektedir. 27 şubatta tekrar oluşan Petrograd Sovyeti ertesi gün yayınladığı bildiriyle halkı her yerde Sovyetler kurmaya çağırıyordu. Bildiride Sovyetin en önemli görevi şöyle ifade ediliyordu: Halkçı güçlerin örgütlenmesi ve Rusya'da halkın egemenliğinin, politik özgürlüklerin kesin bir biçimde yerleştirilmesi. Eski rejimin eksiksiz bir biçimde ortadan kaldırılması, gizli, doğrudan, eşit ve herkesin katıldığı bir oylamayla seçilen bir kurucu ulusal meclisin toplanması.

Petrograd Sovyeti geçici hükümete katılmadan, onu koşullu oarak desteklemek kararı alarak kendini «devrimci demokrasinin kontrol organı» olarak görüyordu. 1917'deki Petrograd (Petersbourg) Sovyeti 1905 devriminde görülenden farklı olarak içinde daha fazla aydın ve er temsilcisi bulunduruyordu. Sovyet bütün erlere, verilen emirlerin ancak Sovyetin kararlarıyla ters düşmediği takdirde yerine getirilmesi yolunda bir çağrı yaptı. Petrograd Sovyeti sayıları gittikçe artan temsilcilerin (mart ayında 3000) birlikte karar almalarının zorluğundan kendi içinde «küçük Sovyetler», komisyonlar kurdu. Olayların hızlı gelişimi karşısında yürütme kurulu gittikçe büyüyen bir yetkiyle önemli politik kararları önce kendisi alıp sonra genel kurula sunmaya başladı. Yine 1905'den farklı olarak, 1917 Sovyeti gittikçe büyüyen, yüzlerce sekreter ve görevli kullanan bir örgüt biçimine dönüştü. Doğal olarak bu merkezileşme tabanın kontrolunu güçleştiriyor, hattâ olanak-

sız kılıyordu. Sovyette er temsilciler çoğunlukta olduğundan parti olarak sosyalist devrimciler hâkim durumdaydılar. İşçi temsilcilerinin çoğunluğu ise menşeviklerden oluşuyordu. Bolşevikler ancak 6 martta, sovyetteki üçbin üyenin içinden kırkıyla bir grup oluşturabildiler. Petrograd Sovyetini yine diğer kentlerin Sovyetleri izledi. Ülkede en küçük yerleşme merkezlerinden cepheye kadar köylerce işçi, köylü ve er konseyleri kuruldu. Bu Sovyetler arasındaki ilişkiler gelişerek mart sonunda Petrograd'da Sovyetler Birinci Panrus Konferansı toplandı. Bu konferansı 3 haziranda açılan Sovyetler Birinci Panrus Kongresi izledi. Kongre bütün ülke için en yüksek organ olarak bir merkez yürütme komitesi seçti. Komitede 104 menşevik, 100 sosyalist devrimci, 35 bolşevik, 18 diğer sosyalist partilerden olmak üzere 250'yi aşkın üye bulunuyordu. Komite ilk toplantısında dokuz kişiden oluşan bir başkanlık kurulu seçti. 18 haziranda itibaren, Köylü Panrus Kongresi'nin seçtiği merkez komitesi işçi ve erlerin seçtiği komiteyle birlikte çalışmaya başladı. Sovyetler arası böyle bir merkezileşmeye gidilmesine karşın, yerel Sovyetler eylemlerini saptamakta özgürdüler. Nitekim yerel örgütlerin merkez komitesiyle anlaşmazlığa düşüp değişik eylemler yürüttükleri raslanan olaylardı.

1917 nisanından itibaren işçi, er ve mahalle konseylerinin yanısıra, çalışma koşulları, ücretler gibi sorunlarda yetkili fabrika komiteleri de Petrograd'da görülmeye başlandılar. Sovyetlerin gittikçe merkezileşmesinin doğurduğu olumsuz etkiyle de, bu komiteler işçiler arasında gittikçe kuvvetlendiler. Bolşevikler Sovyette çoğunluğu elde edemeden bu komitelerde hâkim oldular. Petrograd'da toplanan fabrika komiteleri konferansında, bolşeviklerin fabrikalarda işçilerin yönetimini isteyen önerileri büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Bolşevikler «işçi kontrolu» sloganının savunuculuğunu yaparak, «taktik nedenlerle, fabrika komitelerinde görülen ve birbirinden ayrı olarak her işletmeye onu merkezi bir yönetimle donatmaksızın ve ekonomik gerçekliklerin bütününü göz önüne almaksızın bir işçi iktidarını yerleştirmeyi hedef alan anarşo-sendikalist ve liberter akımlara destek oluyorlardı.»[110] Bolşevikler iktidarı ele ge-

çirdikten sonra, eskiden kullandıkları birçok slogan gibi «işçi kontrolu» sloganına da gerçekçi (yâni devletçi) nedenlerle karşı çıktılar. Petrograd'da geçici bir hükümetin ve Sovyetin kurulmasıyla «iktidarın ikiliği» sorunu ortaya çıktı. Sovyet, hükümete katılmadan onu koşullu destekleyerek gerçek iktidarı elinde tutuyordu. Savaş bakanı Guckov'un ifadesiyle, «geçici hükümet Sovyetin tolere ettiği ölçüde mevcuttu.» Troçki'nin «şubat devriminin paradoksu» olarak nitelediği «iktidarın ikiliği» sorunu büyük ölçüde, Sovyette çoğunluğu oluşturan sosyalist devrimciler ve menşeviklerin o zamana kadar savundukları politikalarından kaynaklanıyordu. Menşevikler için Rusya'da ilk önce gerçekleştirilecek devrim burjuva devrimi olduğundan, şubat burjuva devriminin bu niteliği korunmalıydı. Menşeviklere göre şubat devrimi bir burjuva devrimi olduğundan, hükümet te bir burjuva hükümet olarak kalmalıydı. İşçiler şimdilik bu devrimi destekleyip, demokratik özgürlükleri genişletip, kendilerini sınıf olarak, ilerde gerçekleşecek sosyalizm için hazırlamalıydılar. Sovyetin geçici hükümet üzerindeki kontrolunu sürdürmekle ülkedeki sorunların (özellikle savaş sorununun) çözülemeyeceğinin açığa çıkmasıyla, menşevikler 1905'den beri savundukları fikirden vazgeçerek, hükümete burjuvaların yanında katılmaya karar verdiler. Menşevikler için (Martov grupu hariç) Sovyetlerin 1917'de de (1905 devrimi sırasında olduğu gibi) en ufak gelecekleri yoktu. Sözkonusu olan, geçici devrimci kuruluşlardı. Sosyalist devrimciler de menşevikler gibi, kurucu meclisin çalışmaya başlayıp devletin tekrar örgütlenmesiyle Sovyetlerin yetkilerinin ortadan kalkıp silineceklerini düşünüyorlardı. Sovyetler kurucu meclisin yerini almayı düşünmemeli, bu meclisin toplanmasına çalışmalıydılar. 1917'nin haziran ve temmuz aylarında sosyalist - devrimciler içinde bağımsız bir grup oluşturan «sol sosyalist devrimciler», çoğunluğun tersine burjuvaziyle koalisyona karşı çıkıp Sovyetlerin doğrudan iktidarını savunmaya başladılar. Bu grup bilindiği gibi Lenin'in «bütün iktidar Sovyetlere» sloganını bolşeviklerle birlikte savunup, onlarla birlikte kısa bir süre iktidar olduktan sonra, diğer sosyalist ve anar-

şist gruplar gibi bolşevikler tarafından şiddetle ortadan kaldırıldı.

Menşeviklerin Sovyetler tipinde bir örgütlenmeye gösterdikleri güvensizlik, onların batı tipinde bir demokratik cumhuriyeti programlarına amaç olarak almalarından kaynaklanmaktadır. Bolşevikler her ne kadar Lenin'in «bütün iktidar Sovyetlere» sloganının savunucuları olmuşlarsa da, merkeziyetçiliği dışlayan bir biçimde Sovyetlerde örgütlenmenin ancak taktik kaygılarla destekleyicisi olarak kalmışlardır. Bolşevikler için Sovyetler — 1905 devriminde olduğu gibi — bir «ayaklanma organı»ndan başka birşey değildirler. Sljapnikov şubat devriminin hemen öncesinde Petrograd'daki bolşeviklere ilişkin olarak, «bilinçli olarak yarı-kendiliğinden hareket'e yol göstermekle yükümlü herhangi bir a politik örgütün kuruluşunu ilgilendiren slogan önermemiştik» demektedir. Anweiler'e göre 28 şubata kadar bolşeviklerin hiçbir açıklaması Sovyetlerden söz etmediği gibi, bu tarihte parti merkez komitesi tarafından yayınlanan bildirgede de Sovyetlerden iz yoktur. Ancak mart ayı içinde Stalin ve Kamanev gibi bolşevik liderlerin sürgünden dönmeleriyle bolşevikler arasında Sovyetlere ilişkin tartışmalar başlıyor. Mart sonunda bolşevikleri biraraya getiren parti konferansının hemen öncesinde, parti merkez komitesi Lenin'in İsviçre'den yolladığı mektubun da etkisiyle Sovyetleri «devrimci iktidarın embriyonları» olarak selamlayan bir karar alıyor. Fakat konferansda alınan son kararlarda buna yer verilmediği gibi, aynı gün toplanan Sovyetler Panrus Kongresindeki bolşevik delegeler de çoğunluğun kararlarını onaylıyorlardı. Yâni bolşeviklerin geçici hükümete ve onu koşullu olarak destekleyen Sovyetin geleceğine ilişkin farklı bir tavırları yoktu, Lenin'in başkente varışıyla bolşeviklerin bu kararsız tutumları son buldu. Lenin geçici hükümete savaş açıyor, devletin ele geçirilmesi için «bütün iktidar Sovyetlere» sloganını atıyordu. Yine Anweiler'in belirttiği gibi, Lenin şubat devriminin hemen öncesinde başlayan yeni bir düşünceyi savunmaktadır. 1917'den önce görülmeyen bu düşünce, Paris Komünü'nü 1905 ve 1917 Sovyetlerine bağlayarak, onlarda demokratik burju-

va cumhuriyetlerinden üstün proleter devletinin şeklinin görülmesidir. Lenin'e göre 1917 şubat devrimi sonrası Sovyetler yalnızca geçici hükümeti kontrol etmekle yetinmeyip, iktidarı ele geçirmeli ve «iktidarın ikililiği»ni sona erdirmeliydiler. «Eski formülleri tamamlamayı ve düzeltmeyi bilmek gerekir, örneğin bolşevizmin formüllerini, çünkü bu formüllerin bütün içinde doğruluğu ortaya çıktıysa da, somut uygulamaların değişik olduğu görüldü. İktidarın ikililiği eskiden hiç kimsenin aklına gelmiyordu, gelemezdi.»[111] Lenin 4 nisanda Petrograd'a dönünce ünlü «nisan tezleri» ile bolşevikler için yeni bir devrim stratejisi açıklıyordu. Lenin bu tezlerle geçici hükümete karşı zorlu bir savaşı, iktidarın Sovyetlerin eline geçmesini, süren savaşa bolşeviklerce hiç destek olunmamasını ve devrimin birinci aşamasından (burjuva) ikinci aşamasına (proleter) geçmesini savunuyordu. Bu tezler o güne kadar bolşeviklerin parti içinde savundukları çizgiden çok farklısını önerdiğinden, Pravda'da yalnızca Lenin'i bağlayan bir biçimde «yoldaş Lenin'in kişisel görüşleri» olarak yayınlandı. Partinin Petrograd komitesinde bu tezler reddedildi. Özellikle Kamenev bu tezlere karşı çıkıyordu. Kamanev ve arkadaşları herşeyden önce, «nisan tezleri» ile savunulan, iktidarın Sovyetler tarafından ele geçirilişinin sosyalizme giden bir adım olarak kabul edilmesini, sosyalizmin ilk ilkesi olarak anladıkları merkezî iktidarla çelişik, anarşist renkte bir anlayış olarak görüyorlardı. İkinci olarak da, Rusya'da burjuva demokratik devriminin Lenin'in ileri sürdüğü gibi tamamlanmış olmadığını savunuyorlardı. Kamenev Pravda'da Lenin'in tezlerini yanıtlarken, «yoldaş Lenin'in genel şemasına gelince; bu genel şema burjuva demokratik devriminin son bulduğu ilkesinden hareket ettiğinden ve bu devrimin hemen sosyalist devrime dönüşümüne dayandığından bize kabulü olanaksız görünmektedir.» diyordu. Lenin bu eleştirilere verdiği yanıtlarda 1905'den beri savunulan «devrimci demokratik diktatörlük» formülünün artık aşıldığını, bu aşamanın Sovyetlerle gerçekleştiğini söylüyor, yeni bir amacın gündemde olduğunu vurguluyordu: «Bundan böyle gündemde başka bir amaç, yeni bir amaç bulunu-

yor: Bu diktatörlük içinde proleter unsurlar ve küçük mal sahipleri ya da küçük burjuvalar arasında ayrılma.» Yâni Lenin için artık «devrimci demokratik diktatörlük» formülü altında iktidarı diğer sosyalist partilerle paylaşmak sözkonusu değildi. Bu noktada da Kamenev ve arkadaşları Lenin'in düşüncelerini paylaşmıyorlar, menşevik ve sosyalist devrimcilerin hâlâ sosyalist kampta kabul edilmeleri gerektiği üzerinde ısrar ediyorlardı. Lenin 1905'de şiddetle karşı çıktığı «kendi kendini yönetim» formülünü bu kez 1917'de aynı şiddetle savunmaya başlıyordu. Fakat Lenin'in bu dönemde yerel örgütlere verdiği bu önem tamamen taktik bir nitelik taşımaktadır. Lenin'in hiçbir zaman merkeziyetçiliği devrim anlayışından çıkarmadığını söyleyebiliriz. Nitekim yine aynı dönemde «biz merkeziyetçilikten yana olmalıyız, fakat görevin yerel plânda yerine getirilmesinin gerektirdiği anlar da vardır» şeklinde yazmaktadır. Lenin ve bolşevikler için Sovyetler merkeziyetçilikten uzak yeni örgütler olarak değil, kendilerinin iktidarı ele geçirmeleri için vazgeçilmez araçlar olarak görülmektedir. Nitekim bolşeviklerin 1917 baharı ve yazındaki amaçları Sovyetleri ele geçirmektir.

Bolşevikler Lenin'in tezlerinin partide ağırlık kazanmasıyla bir yandan Sovyetler içinde çoğunluğu ele geçirmeye çalışırlarken, öte yandan menşevikler ve sosyalist devrimcilerin kontrolunda olan o günlerin Sovyetlerinin derhal iktidarı almalarını savunuyorlardı. Sovyetlerin hemen iktidarı ele geçirmeleri durumunda, ağırlıkta olan menşevik ve sosyalist devrimcilerin özellikle savaş ve köylü sorunlarına çözüm getiremiyeceklerini bildiklerinden bu durum bolşeviklerin güçlenmesini sağlayacaktı. Stalin bu «plân»la ilgili olarak, «(bu plân) menşevikleri ve sosyalist devrimcileri iktidara getirerek ve onları anti-devrimci programlarını gerçekleştirme zorunluluğunda bırakarak, onların gerçek niteliklerinin ifşasını kabuklaştırıyor, onların tecrit edilmelerini, kitlelerden kopmalarını hızlandırıyordu» demektedir.[112] Temmuz başında Petrograd'da bolşeviklerin desteğiyle yapılan silahlı gösteriler bir bakıma bolşeviklerin ve Sovyetlerin istekleri arasında paradoksal ilişkiyi gösterdi. 3-5 temmuz günlerinde silahlı gös-

tericiler «bütün iktidar Sovyetlere» sloganıyla Sovyetlerin merkez yürütme komitesini iktidarı almaya çağırdı. Fakat bu komite, çoğunluğunu oluşturan menşevik ve sosyalist devrimcilerin politik çizgileriyle tutarlı olarak böyle bir isteği kabul etmediği gibi, bolşevikleri de sorumsuzca davranmakla suçladı. Bu olaylardan sonra hükümetin bolşevikler üzerindeki baskısı arttı. Lenin Finlandiya'ya sığınmak zorunda kaldı. «Bütün iktidar Sovyetlere» sloganının temmuz olaylarıyla, başta Sovyetlerden olmak üzere büyük tepki görmesi Lenin'i Sovyetler konusundaki fikrini değiştirmeye zorladı. Bundan böyle ilk görev, iktidarı ele geçirebilmesi için partiyi silahlı ayaklanmaya hazırlamaktı. «Bütün iktidar Sovyetlere» sloganıyla yeni devletin çekirdeği olarak görülen Sovyetler artık Lenin için «hiçbirşeydirler, kukladırlar». Bolşeviklerin bu yeni taktiğinin doğal sonucu olarak Lenin artık iktidarın Sovyetlere geçmesini savunmuyor, «iktidarın Sovyetlere geçmesini istemek bugün donkişotluk ya da gülünç birşey olur» diyerek, böyle bir sloganı ortaya atmanın halkı aldatmak olacağını ileri sürüyordu. Artık savaşın «partimizin programını uygulamak amacıyla iktidarın yoksul köylülerce desteklenen proletaryaya geçmesinden başka bir amacı olamaz»dı. Lenin çizdiği yeni politikasıyla, Sovyetlerin desteği olmaksızın, hattâ onlara karşı olarak iktidarı ele geçirmek istiyordu. Temmuz içinde Petrograd'da toplanan konferansda konuşan Stalin, Lenin'in çizgisini savunarak, «iktidarı örtülü bir biçimde burjuvaziyle elele yürüyen Sovyetlere teslim etmek, düşmanlarımız için çalışmak olacaktı» diyordu. Stalin, konferansda parti politikasındaki bu keskin dönüşe karşı çıkan konuşmacıları «biz kesinlikle bizim çoğunlukta olduğumuz Sovyetlerden yanayız» diyerek yanıtlamaktadır. Temmuz sonunda toplanan partinin VI. kongresinde yeni çizgi taraftar bulduğu kadar muhalif de buldu. Kongre sonundaki kararda uzlaşmalı bir biçimde, «bütün iktidar Sovyetlere»nin yerini Lenin'in önerdiği «proletarya ve yoksul köylülerin diktatörlüğü» formülü aldı.

Ülke sorunlarının geçici hükümetce üstesinden gelinememesine ağustos sonundaki Kornilov'un darbegirişimi de eklenince, hükümet plânında yeni bir kriz

doğdu. 14 eylülde toplanan ve Sovyetlerin yanında sendikalar, kent meclisleri gibi kurumları da içinde toplayan «demokratik konferans», uzun tartışmalardan sonra çoğunlukla aldığı kararla burjuvaların tekrar hükümete katılmasını onayladı. Lenin, bu konferansın kendisini devrimin egemen parlamentosu olarak göstermesine karşın hiçbir şeye karar veremiyeceğini, karar vermenin ona değil Petrograd ve Moskova'nın işçi mahallelerine bağlı olduğunu söylüyordu. Lenin bunları yazarken bolşevikler ilk kez Moskova ve Petrograd Sovyetlerinde çoğunluğu ellerine geçirmişlerdi. Bolşevik partisinin Sovyetlerdeki bu gelişimine paralel olarak Lenin, taktik nedenlerle önceden savunup sonradan terkettiği «iktidar Sovyetlere» formülünü taktik nedenlerle tekrar gündeme getirdi. Bu slogan yeni biçimiyle «bütün iktidar bolşeviklere»den başka bir anlam taşımıyordu. Bu dönemde bolşeviklere katılan Troçki bunu açıkça belirtmektedir: «Bu halde, «iktidar Sovyetlere» sloganı gündemden ikinci kez çekilmedi, fakat yeni bir adım aldı: Bütün iktidar bolşevik Sovyetlere. Bu açıdan slogan kesin olarak pasifik bir gelişimin sloganı olmaktan çıkıyordu. Parti Sovyetler yoluyla ve Sovyetler adına silahlı ayaklanmaya gidiyordu.» Bolşevikler ağustos ayından itibaren özellikle büyük kentlerde çoğunluğu ele geçirmeleriyle, İkinci Sovyetler Panrus Kongresi'nin hemen toplanması için merkez yürütme komitesine baskı yapmaya başladılar. Bu komitede çoğunlukta bulunan menşevik ve sosyalist devrimciler 14 kasım için öngörülen kurucu meclis seçimlerinden önce bu kongrenin toplanmasına isteksizlik gösterdilerse de, bolşeviklerin baskıları sonucu II. kongreyi 20 ekim için toplantıya çağırdılar. Büyük kongre için seçim yapan Sovyetlerin büyük kısmında bolşevikler ilerleme gösterdiler. Özellikle Petrograd ve Moskova'daki başarıdan sonra, Lenin 13 eylülde Finlandiya'dan merkez komitesine yazdığı ünlü mektubunda, bolşevikler iki kentteki Sovyetlerde çoğunluğu ele geçirdiklerinden, iktidarı alabilirler ve almalıdırlar diyordu. Fakat bilindiği gibi Lenin'in bu görüşlerini paylaşmayan merkez komitesi bu mektubu yaktı. Lenin merkez komitesinin bu direnişi karşısında partinin alt

düzeydeki örgütlerine doğrudan seslenerek onları silahlı ayaklanmaya çağırdı. Lenin'in bu davranışı, kendisinin leninist partinin temel taşlarından birisi yaptığı «komuta zinciri» ilkesine ters düşse de, disiplin tüm partilerde asıl taban için sözkonusu olduğundan hoşgörülebilirdi. Nitekim Troçki de bunu onaylamaktadır. Troçki'ye göre Lenin'in bu davranışı hiyerarşik ilişkiler açısından eleştirilebilirdi, fakat ortada biçimsel disiplinin sözkonusu edilemiyeceği büyük işler vardı. Lenin'in silahlı ayaklanmayı gündeme getirme yolundaki kararı tartışmalar sonunda 10 ekimde parti merkez komitesince kabul edildi. Fakat Kamenev ve Zinoviev bu kararın ertesinde de silahlı ayaklanmayla iktidarı ele geçirmeye karşı çıktılar. (Bilindiği gibi bu «ilk günah» her ikisinin Stalin tarafından ortadan kaldırılmasında dosyalarında mevcuttu.) Onlara göre bolşevikler azınlıkta olarak silahlı ayaklanmayla iktidarı ele geçirmemeli, kurucu meclisi beklemeliydiler. Konseyler ve kurucu meclis beraberce, ulaşılacak devlet kurumlarını oluşturuyorlardı. Lenin iktidarı ele geçirmek için 25 ekimde toplanacak olan İkinci Sovyetler Panrus Kongresi'ni beklemek istemiyordu. İktidar partinin bağımsız olarak gerçekleştireceği bir ayaklanma sonunda ele geçirilmeli, Kongreye yalnızca onu onaylamak kalmalıydı. Lenin'in bu düşüncelerini paylaşan Troçki, 25 ekimde harekete geçmenin niyetlerini gizleyebileceğini, fakat ayaklanmayı Kongreden önce ve ondan bağımsız olarak başlatmanın kaçınılmaz olduğunu söylemektedir. Troçki'ye göre, parti önce iktidarı silahla ele geçirmeli, sonradan Kongreyle görüşmelere başlamalıydı. 24-25 ekim gecesi bolşeviklerin Petrograd'da iktidarı ele geçirmeleriyle, o gün toplanan Kongre geçici hükümetin yerini alıyordu. Fakat daha o günden, Sovyetlerin iktidarı olarak gösterilmeye çalışılan iktidar aslında bolşeviklerin iktidarıydı. Birçok Sovyetin delege yollamadığı (Kongrenin kurucu meclis seçimlerinden önce yapılmasına karşı çıkarak) II. Kongrede bolşevikler çok az bir farkla çoğunluğu ellerinde tutuyorlardı. Sol sosyalist-devrimci delegeler ise, menşeviklerin ve sosyalist devrimcilerin çok önünde ikinci büyük grupu oluşturuyorlardı. Kongre sonunda menşevikler ve sosyalist

devrimcilerin kongreyi terketmeleriyle bolşevikler ve sol sosyalist devrimcilerden oluşan bir merkez yürütme komitesi seçildi. Kongre sonrasında birçok yerel Sovyet ve sendika bolşeviklerin ağırlığındaki hükümete karşı çıkarak, tüm sosyalist partilerin koalisyonunu önerdiler. Bu tarihten Cronstadt sorununa kadar olan dönem, bolşeviklerin tek parti olarak devleti ele geçirmek için verdikleri mücadelenin sürdüğü yıllardır. Ekim ayaklanmasını izleyen haftalarda ülkenin her tarafındaki yerel Sovyet seçimlerinde bolşevik ve sol sosyalist devrimciler ve diğer sosyalist partiler arasındaki mücadele kesilmedi. Bolşeviklerin iktidarlarını tüm ülkeye hâkim kılmak için açtıkları savaş karşısında, ekimden yedi hafta sonra Maksim Gorki'nin gazetesi Novaja Zizn şöyle yazıyordu: «İktidar Sovyetlere gerçekte değil, kâğıt üzerinde, kurgusal düzeyde geçti (...) Böylece «bütün iktidar Sovyetlere» sloganı gerçekte «bütün iktidar bir avuç bolşeviğe» sloganına dönüşüp olaylara yansıdı (...) Konseylerin önemi şimdiden kayboldu, rolleri hiçe iniyor (...) Bir Sovyetler cumhuriyeti! Anlamdan yoksun sözlerden başka birşey değil.»

Bolşeviklerin Sovyetler aracığıyla iktidarı ele geçirmelerinden sonra, 25 kasımda kurucu meclis seçimleri yapıldı. Seçimler sonucunda bolşevikler oyların ancak %23'ünü toplayabildiler. Sosyalist devrimciler büyük bir farkla çoğunluğu elde etmişlerdi. Seçim sonuçlarından bolşeviklerin kentlerde, sosyalist devrimcilerin ise kırsal kesimde hakim oldukları ortaya çıkıyordu. Bolşevikler ekim sonrasında da, taktik nedenlerle kurucu meclise verdikleri önemi bırakmamaya çalışmışlardı. «Halk komiserleri konseyi» kendisini kurucu meclise kadar görevde kalacak olan «işçi ve köylülerin geçici hükümeti» olarak sunuyordu. Fakat aslında Lenin ve arkadaşlarının iktidarı kurucu meclise bırakmak gibi bir niyetleri yoktu. Lenin önceden seçim tarihini erteleyerek kendi yararlarına bir takım önlemler almak istemişse de, parti merkez komitesi bu önlemleri «halka güvensizlik verir» düşüncesiyle kabul etmemişti. Seçim sonuçlarının bolşevikleri memnun etmeyen bir biçimde sonuçlanmasıyla, Sovyet merkez komitesi tarafından 11 aralık olarak saptanan kurucu meclisin açı-

lış günü, en azından dörtyüz temsilcinin Petrograd'da hazır olabileceği bir güne ertelendi. Bunu izleyen günlerde bolşevikler tarafından kurucu meclisin aşılmış ve gereksiz olduğu, karşı devrimci nitelik taşıdığı yolunda bir propaganda başlatıldı. Lenin 26 aralıkta yayınladığı «kurucu meclis üzerine tezler»de devrimci sosyal demokrasinin, Sovyetler cumhuriyetinin kurucu meclisli burjuva demokrasisinden daha demokratik olduğunu birkaç kez gösterdiğini hatırlatarak, kurucu meclisin yaşatılmayacağını açıklıyordu. Lenin, eğer kurucu meclis yeni bir seçime ve sovyetlerin koşulsuz iktidarına rıza göstermezse, sorun «en enerjik devrimci» bir biçimde çözülecektir diyordu. Bu dönemde menşevikler ve sosyalist devrimciler Lenin'in sorunu «ya kurucu meclis, ya Sovyetlerin iktidarı» biçiminde koymasıyla, kurucu meclisin savunuculuğunu yapıyorlardı. 18 şubatta toplanan kurucu meclisin ilk toplantısında bolşeviklerin bir önerisinin reddedilip, bolşevik ve sosyalist devrimcilerin salonu terketmesiyle, geri kalan ve çoğunluğu sağlayabilen üyeler çalışmalarını sürdürdüler. Fakat bir yandan bu çalışmalar sürerken, öte yandan merkez yürütme komisyonu da kurucu meclisi dağıtıyordu. Bolşeviklerin çoğunlukta olduğu III. Sovyetler Panrus Kongresi de kurucu meclisin dağıtılmasını onaylayarak Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilân etti. Bolşevikler kurucu meclis karşısında gösterdikleri tutarsız, yalnızca taktik nedenlerden kaynaklanan tutumlarını ilerde Sovyetler karşısında da tekrarladılar. Bolşevikler kurucu meclisi dağıtırlarken, Sovyetler sisteminin üstünlüğünü vurgulayıp belli bir legaliteyi korumak istemişlerdi. Fakat iktidara yönelen bolşevik partinin kurucu meclisle olmadığı gibi, gerçek anlamda Sovyetlerle de bir arada yapamıyacağı kısa zamanda görüldü. Bolşeviklerin kurucu meclis karşısında tekrar savunmaya başladıkları «bütün iktidar Sovyetlere» formülünün ekim devriminin ilk aylarından itibaren kitlelerce bütün ülkede uygulanmasına başlandı. Bu dönemde bolşeviklerle işbirliği içinde olan sol sosyalist devrimciler yerel Sovyetleri eylemlerinde otonomi taşıyan, merkeziyetçilikten uzak bir örgütlenmeye götürüyorlardı. Bu grup tarafından hazırlanan bir

anayasa taslağında yerel Sovyetlerin devlet gücünün tamamını ellerinde bulundurdukları, merkezî iktidara rızalarıyla bıraktıklarının dışında tüm sorunlarda tam yetkili oldukları belirtiliyordu. Fakat kısa bir süre sonra, merkezileşen örgütlenme içinde en yüksek karar organı olarak sunulan Sovyetler kongresi bile, yalnızca bolşeviklerin hâkimiyetindeki «halk komiserleri konseyi»nin kararlarını onaylamakla yetinen bir kuruma dönüştü. Bolşevik partisinin diktatörlüğüne dönüşmekte olan bu sistem içinde 18 mart 1918'de Troçki'nin bir konferansı «Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni çalışmak, disiplin ve düzen kurtaracaktır» konusuna ayrılmıştı. Lenin'in sağ kolu, kızıl ordunun kurucusu Troçki'nin söylevine seçtiği bu konu bolşeviklerin Sovyetlere tanıdığı iktidarı çok güzel özetliyordu. Troçki'nin sonradan daha da geliştireceği «iş, disiplin, düzen» temaları gerçek anlamdaki Sovyetler üzerine örgütlenmiş bir toplumun değil, ancak totaliter bir düzenin temeline konabilirler. Daha özgür bir toplum bu temaların «işçi sınıfı bilimi» adına daha zenginleştirilmesiyle değil, tersine bunların ideolojik özlerinin sergilenip, ortadan kaldırılmasıyla oluşabilir. Çok geçmeden Lenin de Troçki'nin bu söylevine katılıyor: «Eğer anarşist değilsek, kapitalizmden sosyalizme geçmek için devletin yâni zorlamanın zorunluluğunu kabul etmeliyiz (...) Bu yüzden, Sovyetik demokrasiyle (yâni sosyalist) tek bir kişinin diktatörce iktidarına başvurma arasında kesinlikle hiçbir ilke çelişkisi yoktur.»[11] Bolşevikler ele geçirdikleri iktidarla, emekçilerden artık Sovyetlerde örgütlenip kendilerini ilgilendiren kararları kendilerinin almalarını değil, daha fazla çalışıp, daha fazla fedakârlık yapıp, daha fazla disiplinli olmalarını istiyorlardı. Çarlık ordusunda yıllarca erlerin subaylarına başeğmemeleri konusunda propaganda yaptıktan sonra, şimdi daha fazla disiplinden yanaydılar. Çarlık rejiminin bile son yıllarında toplumda hâkim kılamadığı bir sürü değer, bir sürü kural, şimdi yeni bir kurum adına isteniyordu: Sosyalist devlet.

1918 haziranında menşeviklerin ve sosyalist devrimcilerin (sağ) Sovyetlerden ihracına karar verildi. Birkaç ay sonra sol sosyalist devrimcilerin sırası

gelip, onlar da iktidar ortaklığından uzaklaştırıldılar. Bolşevikler diğer partilerin Sovyet seçimlerine katılmalarını engellediler. 1919 yılı sonunda Petrograd Sovyetindeki 1500 bolşevik ve 300 partisiz üyenin yanında yalnızca 3 menşevik ve 10 sosyalist devrimci üye bulunuyordu. İç savaş boyunca, bolşeviklerin ortadan kaldırmaya karar verdikleri sosyalist partiler içinde sosyalist devrimciler (sağ) dışında kalanlar beyazlar ve yabancı müdahaleye karşı mücadeleyi bolşeviklere doğrudan karşı çıkmaya yeğlediler. Ekim devrimi sonrası Rusya'da gerçekleşen, gittikçe devletle bütünleşen, kendinden başkasına toplantı ve yayın özgürlüğü tanımayan tek partinin diktatörlüğü oldu. Tek parti diktatörlüğü bolşevikler için sakınılacak bir niteleme değildi. Nitekim Troçki bu dönemde şöyle yazmaktadır: «Bizi birçok kez Sovyetlerin diktatörlüğünün yerine parti diktatörlüğünü getirmekle suçladılar. Oysa, yanılmak tehlikesine düşmeksizin Sovyetler diktatörlüğünün ancak parti diktatörlüğü sayesinde olanaklı olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz.»[14] Yine bir başka bolşevik lider, Zinoviev'e göre de, komünist partisinin çelikten disiplini olmaksızın Sovyetler iktidarı değil üç yıl, üç hafta bile ayakta duramazdı. Zinoviev'e göre bütün bilinçli işçilerin işçi sınıfı diktatörlüğünün ancak onun öncüsü, yâni komünist partisi tarafından gerçekleştirilebileceğini anlamaları gerekirdi. Geleceğin tek sağlam garantisi, partinin sendikalar ve Sovyetler üzerindeki kontroludur. 1919'un mart ayında toplanan VIII. parti kongresinde alınan karara göre de, komünist partisi emekçilerin bütün örgütlerinin (sendikalar, kooperatifler) yönetimini tamamen ele geçirmeyi amaçlamaktadır. Üretim alanında sendikalar üzerinde gerçekleştirilen bu tek parti diktatörlüğüne iç savaş sonunda karşı çıkan «işçi muhalefeti», bilindiği gibi önce Lenin tarafından mahkûm edildi. «İşçi muhalefeti»nin tezlerine göre, ekonomi, endüstri dallarında ya da mesleklere göre toplanmış üreticilerin oluşturacakları bir Panrus Kongresi tarafından örgütlenmeliydi. Bu grubun demokratik temelde önerileri Lenin tarafından «anaşo-sendikalist sapma» olarak nitelenirken, çalışma hayatının askerileştirilmesini savunan Troçki, işçi

muhalefetinin sloganlarını «tehlikeli» bularak, emekçilerin kendi temsilcilerini kendilerinin seçmesi yöntemini partinin diktatörlüğüyle bağdaşmaz görüyordu. Partinin 1921 mart ayında yaptığı X. kongresi bilindiği gibi parti içi tüm fraksiyon eylemlerini yasakladı. Böylece leninist parti bir yandan diktatörlüğüyle toplumda «birlik» peşinde koşarken, öte yandan kendi içinde de birliğini gerçekleştiriyordu. İç savaş sonrası özellikle Petrograd'da ekonomik isteklerle başlayıp, politik boyutlar kazanan grevler başladı. İşçiler yayınladıkları bildirilerle yayın ve toplantı özgürlüklerinin sağlanmasını, sendikalar ve fabrika komitelerinin serbest seçimlerle tekrar örgütlenmesine izin verilmesini istiyorlardı. Partinin güçlükle bastırabildiği bu olayların hemen ardından Cronstadt Sovyeti bolşeviklerin iktidarına başkaldırdı.

IX

CRONSTADT, MAKHNO HAREKETİ VE SONRASI

CRONSTADT

Cronstadt 1905'de devrimci hareketin beşiği olarak nitelcniyordu. Constadt'ın denizciler ve tersane işçileri 1917 devriminde de en köklü isteklerin savunucusuydular. Petrograd grevlerinin hemen sonrasında yaptıkları bir mitingte bolşeviklerden Sovyetlerin yeniden serbest seçimini isteyen kararlar aldılar. Bu kararlarda mevcut Sovyetlerin işçilerin ve köylülerin iradesini dile getirmediği ileri sürülerek, derhal gizli oy ve tam bir propaganda özgürlüğüyle yeni Sovyetlerin seçimi isteniyordu. Yayın ve toplantı özgürlüğünün bütün işçiler ve köylüler, anarşistler ve sol sosyalist partiler için sağlanması da istekler arasındaydı. Cronstadt'da alınan bu ilk kararda görüldüğü gibi, sözkonusu olan (o zamanlar bolşeviklerin başlattığı ve günümüzde de stalinci yazarların sürdürdükleri kampanyada iddia edildiği gibi) karşı devrim değil, hiçbir devrimin onlarsız süremiyeceği özgürlük ve demokrasi mücadelesiydi. Cronstadt'da mart başında üçyüz delegenin seçtiği bir «devrimci komite» kuruldu. Delegelerin konferansında yeni Sovyet seçimlerine gidilmesine ve üç önemli bolşevik yetkilinin tutuklanmasına karar verildi. Bu arada çok sayıda bolşevik partilerinden istifa ettiler. Cronstadt'daki hareketi başka bölgelere sıçramadan bastırmak isteyen bolşevikler, büyük bir karşı kampanya başlattılar. Bolşeviklerce karşı devrimci olarak suçlanan Cronstadt Sovyeti, bu suçlamaları 8 mart 1921'de yanıtlarken, işçi sınıfının ekim devrimini yaparken kurtuluşunu elde etmeyi

umut ettiğini ancak bu devrimden bir kölecilliğin doğduğunu belirtiyordu. Cronstadt Sovyetine göre monarşinin polis gücü zorba komünistlerin eline geçmişti. Sovyet kendisini bir «üçüncü devrim»in öncüsü olarak görüyordu: «Cronstadl'da işçilerin son zincirlerini kıracak ve onlara sosyalizmin kurulmasının yeni ve geniş yollarını açacak üçüncü devrimin ilk taşını koyduk.»[115] Doğal olarak böyle bir programla ortaya çıkan bir hareket bolşevikler için fazla devrimciydi. Fazla devrimci olduğundan da «karşı devrimci» oldu. «Bütün iktidar partilere değil Sovyetlere» sloganıyla devrim anlayışını açıklayan Cronstadt sovyeti, bolşevik iktidarın üzerlerine yolladığı özel birlikler karşısında fazla dayanamadı ve düştü. Cronstadt başkaldırısını yaşamış Alexander Berkman günlüğünde bu düşüşü şöyle anlatıyor: «17 mart: Cronstadt dün düştü. Binlerce denizci ve işçi sokaklarda yatıyor, ölüler - Tutsak ve rehinelerin idamları sürüyor. 18 mart: Yenenler 1871 Komünü'nün yıldönümünü kutluyorlar...»[116]

Cronstadt işçileri ve denizcileri bolşeviklerin hâkimiyetinde olmayan bir Sovyet istemişlerdi. Bolşevik partisinin Tcheka ile sürdürdüğü terörle sağladığı diktatörlüğe başkaldırmışlardı. Cronstadt devrimcileri gerçekleştirmek istedikleri «üçüncü devrim»i, daha o zamandan totaliter bir devlete dönüşen bolşeviklerin iktidarı karşısında başarıya ulaştıramadılar. Başta Lenin olmak üzere Troçki, Stalin bütün bolşevik liderler Cronstadt olaylarını tamamen saptırarak, onu dışardan beslenen karşı devrimci bir hareket olarak niteleldiler. Burada aktarmamız olanaksız olan, bolşevik partisinin bu yolda yaptığı propagandalar ve bunlara Constadt konseyi tarafından verilen yanıtlar Volin'in yazdığı Rus devrimi tarihinin bir cildine yakın kısmını oluşturmaktadırlar. Fakat Cronstadt'da yaşanan olaylar bir kez Lenin ve arkadaşları tarafından karşı devrimcilikle mahkûm edilip, şiddetle bastırıldıktan sonra, olayların açıklanması leninist-stalinci-troçkist yazarlar tarafından ya 1921'in yorumlarıyla kısaca geçiştirilmiş, ya da unutturulmaya çalışılmıştır. Burada ilginç olan bir nokta, sonradan komünist parti içinde şiddetlenen ve kimilerini sürgüne, kimilerini kurşuna dizil-

meye götüren kavgalarda taraf olmuş tüm liderlerin Cronstadt hareketinin yorumunda ve ona karşı uygulanan yöntemlerde tam bir birlik içinde olduklarıdır. Lenin'den Stalin'e, Zinoviev'den Troçki'ye hepsi için devlete, hemde «işçi devletine» karşı çıkan Cronstadt devrimcileri yine Troçki'nin deyimiyle «tavşan gibi öldürülmelidirler». Eğer Lenin Cronstadt'da bolşeviklerce uygulanan şiddete dayalı yöntemleri hiç değilse biraz «kaba» olarak niteleseydi, leninist yazarlar için yine de bir malzeme çıkardı. (örneğin Stalin'in azınlıklar karşısındaki tavrını eleştiren bir Lenin ya da «Lenin'in vasiyeti» olarak adlandırılan ve içinde Stalin'in «kaba» bulunduğu mektupların yazarı Lenin böyle bir ilgiyi — doğal olarak XX. kongre sonrasında— kolaylıkla bulmuştur.) Günümüzün troçkist yazarları da genellikle 1956 Macaristan ve Polonyasına, 1968 Çekoslovakyasına, hattâ Sovyetler Birliği'nde geçen yıllar kurulmaya çalışılan «özgür sendikalar»a sahip çıkarlarken, Cronstadt'dan söz edilince «hikmeti hükümet»e sığınarak o günlerin bolşevik iktidarının yanında yer alırlar. Fakat daha önemlisi, iktidardan uzaklaştırılmış bu bolşevikler ve partili yazarlar dışında kalan bazı tarihçilere göre de Cronstadt olabildiğince kısa geçilmeli, söylenebilecekler de 1921'de bolşeviklerin dediklerinden hiç farklı olmamalıdır. Örneğin şimdiden iki büyük cilti yayınlanmış bulunan Bettelheim'ın «S.S.C.B.'de sınıf savaşları» adlı yapıtında Cronstadt'a ayrılan yalnızca bir kaç sayfadır. Bettelheim'e göre Cronstadt hareketinin programı «anlamlı olmasına karşın ikinci dereceden önemlidir. Belirleyici olan, cronstadtlıların hareketini destekleyen politik ve toplumsal güçlerdir.»[117] Bettelheim bunun arkasından 1921'de bolşeviklerce başlatılan propagandayı sürdürerek hareketin ülke içinden ve dışından gördüğü desteği anlatıyor. Yazara göre çarlık ordusunun en yüksek rütbeli subaylarının cronstadtlılara hizmet etmeleri şaşırtıcı değildir. Uluslararası plânda Cronstadt hareketi tamamen karşı devrimci akımlarca desteklenmiştir. Bettelheim'e göre Cronstadt hareketine hâkim güçler, daha politik bilinç kazanamamış (yâni bolşevik partisine üye olmamış) emekçilerdir. «Devrimci komite»yi destekleyen güçlerin büyük kıs-

mı Ukranya'dan gelen ve hiçbir politik formasyonu olmayan, «anti-otoriter» sloganları kolaylıkla kabul edebilen gençlerdir. Bettelheim partinin başkaldırı karşısında gösterdiği «birliği» «dikkate değer» bularak, «alınamaz» şeklinde adı çıkan Cronstadt kalesinin düşürülmesini o günlerin bolşevik komutanları gibi kutlamaktadır. (İnsanların neden bu kadar «general» olmak istediklerini tarihe değil başka bir bilime sormak gerekir)

1921'de Lenin ve arkadaşlarının, günümüzde Bettelheim ve arkadaşlarının başlatıp sürdürdükleri bu yorumlara Cronstadt konseyi daha o zamandan en açık yanıtları veriyordu. Cronstadt «geçici devrimci komitesi» bolşeviklere karşı yayınladığı yanıtta şöyle demektedir: «Cronstadt garnizonu çarlık generallerine asla teslim olmadı, bolşeviklerin generallerine de teslim olmayacaktır.» Belki de bazı cronstadtlılar teslim oldular, bilmiyoruz. Burada bizim işimiz cronstadtlıların «kahramanca savaşmalarına» övgüler düzmek değil, Ama gerçek olan, toplumu belki de gerçekten pasifist bilinçlenmeye ulaştırabilecek bir deneye, bolşevikler tarafından son verildiğidir. Devlet olmuş bolşeviklerle konseylerde örgütlenerek daha demokratik bir toplum isteyenler arasındaki çelişki Cronstadt hareketinin ortadan kaldırılmasıyla son bulmadı. 1953'de Berlin'de, 1956'da Polonya ve Macaristan'da, 1968'de Çekoslavakya'da mevcut iktidarlara (zaman zaman doğrudan iktidarlara) karşı gelişen bütün devrimci hareketler de, 1921'de iyice yerleşen bu iktidar için «karşı devrimci» ya da «emperyalizmin oyunları» idiler.

MAKHNO HAREKETİ:

Cronstadt'da olduğu gibi, bolşevik iktidara emekçilerin konseylerde örgütlenerek devrimci başkaldırışlarının ikinci örneği Makhno hareketidir. Bu hareket de Cronstadt gibi, bastırılmasından sonra bolşevik ve bolşevik yanlısı yazarlar tarafından çarpıtılarak sunuldu. Eğer bu hareketi de birkaç ciltten oluşacak Bettelheim'in tarihinden öğrenmek istersek, bir paragrafla yetinmek zorundayız. Bettelheim'e göre, anarşist köylü akımlarından birisi olan ve başında Nestor Makhno'nun bulunduğu bu hareket

özellikle Ukrayna'da güçlüdür. Bolşevik parti bir müddet, beyazların ordularına karşı ortak bir eylem geliştirmek için Makhno'nun ordusuyla işbirliği yapmıştır. Fakat makhnovistlerin anti-bolşevik tavırlarından dolayı bu işbirliği uzun sürmemiş, bu hareket 1920 kasımında kızıl ordu tarafından dağıtılmıştır.

Makhno, 1905 devrimine katılmış, anarşist olmuş, sekiz yılını çarlık hapishanelerinde geçirmiş ukraynalı köylü bir liderdi. Bolşeviklerin iktidar olmalarından sonra çok geniş bir alana yayılan Makhno'nun ismiyle anılan bu hareketle, D. Guérin'in ifadesiyle «tarihte ilk kez liberter komünizmin ilkeleri kurtarılmış Ukranya'da uygulanmaya konuldu ve iç savaşın koşullarının izin verdiği ölçüde özyönetim uygulandı.»[11] Makhno 1917 devriminde diğer tutuklularla birlikte serbest bırakılınca bölgesine dönmüş ve iç savaş boyunca önemli görevleri üstlenen kuvvetlerini örgütlemişti. Ukrayna Alman-Avusturya ordularının işgali altındayken, Makhno'nun örgütlediği kuvvetler işgalcilere ve daha sonra da Denikine ve Wrangel'in topladığı ordulara karşı savaşmışlardı. Milyonlarca köylünün desteğini kazanan bu hareket, silahlı eylemlerinin yanısıra federatif bir biçimde birçok komünü birbirine bağlamaya, emekçilerin kendi sorunlarını kendilerinin çözmelerine destek olmaya çalışan bir anlayışın da savunucusu olmuştu. Ukrayna'da çok geniş bir alan üzerine kurulan bu Sovyetler köylüler tarafından seçiliyor ve bütün partilerden kesinlikle bağımsız çalışıyorlardı. Köylüler hiçbir partinin güdümünde olmaksızın bayük bölgesel kongreler hazırlayarak, ortak sorunlarını tartışıp karar alıyorlardı. Bolşevikler kendilerinin dışında gelişen bu hareketi daha başından ortadan kaldırmak istediler. İç savaşın en şiddetli olduğu, Denikin'in kuvvetlerinin saldırıya geçtiği bir dönemde, makhnovist hareketin IV. kongresini Troçki'nin emriyle yasa dışı ilân edip saldırıya geçtiler. Denikine ordusunun bolşeviklerin düşündüklerinin üstünde bir kuvvetle saldırıya geçmeleri karşısında, geri çekilen kızıl ordu yerine Makhno'nun kuvvetleri bu tehlikeyi önlediler. Makhno'nun birlikleri girdikleri her kentte, kendilerinin hiçbir partinin, hiçbir ikti-

darın hizmetinde olmadıklarını, amaçlarının emekçilerin kendi örgütlerini yaratmalarına yardım etmek olduğunu bildiren afişler asıyorlardı. Bolşeviklerin devrim öncesi taktik nedenlerle kendilerine slogan yaptıkları «toprak köylülerin» ya da «fabrika işçilerin» gibi emekçileri Sovyetlerde toplanmaya çağıran formüller makhnovist hareketce iç savaş boyunca olabildiğince uygulanmaya çalışılıyordu. Artık bu eski sloganlar iktidar olmuş bolşeviklerce Sovyet kongresinde (VIII.) konuşan bir köylünün şu sözlerle belirttiği gibi anlaşılıyordu: «Herşey yolunda... Ne var ki, toprak bizimse de ekmek sizin; su bizim, fakat balık sizin; ormanlar bizim, fakat odun sizin.»

Denikine'in ordularının yenilmesinden sonra iktidar tekrar kızıl orduyu makhnovistler üzerine yolladı. Kızıl ordu yalnızca Makhno'nun birliklerine değil, bölgedeki köylülere de büyük bir şiddet uyguluyordu. Volin'in verdiği rakamlarla, yüzbinlerce köylü öldürüldü ya da Sibirya ve diğer bozkırlara sürüldü. Denikine'den sonra Wrangel'in ordularının aynı bölgede saldırıya geçmeleriyle bolşevikler makhnovistlerle bir sözleşme yaptılar. Bu konuda yapılan askerî işbirliği sözleşmesine bir de politik sözleşme eklendi. Buna göre, makhnovist hareketin hâkim olduğu bölgelerde işçi ve köylülerin kendi kendilerini yönetmeleri için politik ve ekonomik otonomileri olacaktı. Bu otonom kurumlar hükümet organlarına federatif bir biçimde bağlanacaklardı. Volin'in değerlendirmesiyle, özgürce kendi toplumsal deneylerini uygulayabilmeleri için Ukranya'da birkaç il makhnovistlere ayrılıyordu. Fakat Wrangel'in ordularının makhnovistlerce yenilmesinden sonra, bolşevikler tekrar eski politikalarına dönüp, bu kuvvetlerin bağımsızlıklarına son vererek kızıl orduya katılmalarını istediler. Güney cephesi komutanı Frounze, partizanların görevlerinin bittiğini söyleyerek, makhnovistlerin askerî birliklerinin kızıl orduya katılmalarını emretti. Bu arada Kırım'daki makhnovist liderler bolşeviklerce bir «askerî konseye» çağrılarak, geldiklerinde yakalanarak kurşuna dizildiler. Bolşeviklerin bu tuzağını, makhnovistlere karşı başlattıkları büyük bir saldırı izledi. Makhno'nun kuvvetleri di-

rendiyseler de, sonuç olarak kızıl ordu bu işten de galip çıktı. Denikine ve Wrangel gibi karşı devrimci güçlere olduğu gibi bolşeviklere karşı da direnen bu hareket böylece daha işin başındayken ortadan kaldırılmış oldu. Daha işin başındayken diyoruz, çünkü birkaç yılının büyük bir kısmını savaş halinde geçirmiş bir hareket zaten daha fazla birşey yapamazdı. Makhnovist hareket söylediğimiz gibi bolşevikler ve onlardan yana yazarlar tarafından gerçekler saptırılarak tanıtılmaya çalışıldı. Bilinçli olarak sürdürülmüş bu politik makhnovist hareketin eleştirisinde göz önüne alınamaz. Bu hareketin en doğru görünen eleştirilerinin yine bizzat bu harekete katılmış yazarlar tarafından yapıldığını görüyoruz. Volin, makhnovist hareketin eksikliklerini anlatırken, hareketin askeri yönünün içinde bulunulan koşullar nedeniyle uzun süre ağırlık taşımış olduğunu vurgulamaktadır. Herşeye karşın (makhnovistlerce tutsak alınan kızıl ordu erleri silahları alındıktan sonra serbest bırakılıyorlardı.), Makhno ve arkadaşlarının bir Troçki ve kızıl ordu komutanlarına kıyasla gösterdikleri farklılığa karşın, ordu yine ordu kalıyor. Gerçekten özgür bir toplum militarizmle bir arada hiçbir zaman gerçekleşmiyor.[19]

VE SONRASI:

Sovyetler Birliği'nin günümüzdeki şeklini alışını birçok yazar değişik yerlerde aradılar. Devrim boyunca eleştirilerini kesmeyen anarşist ve konseyci yazarlar, bolşeviklerin 903'den itibaren geliştirdikleri leninist parti anlayışını devrimle bağdaşmaz görerek, görülen bir bolşevik diktatörlüğüne daha o günlerden karşı çıktılar. Anarşistler, Lenin'in «bütün iktidar Sovyetlere» sloganını savunduğu dönem de bile bolşeviklerin asıl niyetlerini seziyorlar, eğer iktidarın Sovyetler tarafından ele geçirilmesi gerçekte yeni bir partinin iktidarı olacaksa, devrimin bu devresinin de aşılacağını söylüyorlardı. Anarşist yayınlarda doğruluğu sonradan görülen birçok yazı bulabiliriz. Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmeleriyle başlattıkları teröre, kendilerinden başkasına hiç bir hak tanımayan «demokrasi» an-

layışlarına başka ülkelerin marksistlerinden de sert eleştiriler geldi. Rosa Luxemburg'un 1918'de yazdığı «Rus devrimi», Max Adler'in 1919'da yayınladığı «proletarya diktatörlüğü» başlıklı makaleler bolşevik iktidarın gelişme yönünü açıkça gösteriyorlardı. Rosa Luxemburg geniş kitleler için yayın ve toplantı özgürlüğü olmadan, bu kitlelerin hâkimiyetinin olanaksız olduğunu savunuyordu Aksi halde söz konusu olan, proletarya diktatörlüğü değil, «bir avuç politikacının diktatörlüğüydü.» Bolşeviklerin yalnızca kendileri için varsaydıkları özkürlük anlayışları karşısında Luxemburg şöyle yazıyordu: «Yalnızca hükümetin yandaşları için, yalnızca parti üyeleri için olan özgürlük —ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar— özgürlük değildir. Özgürlük, her zaman en azından başka türlü düşünenin özgürlüğüdür.»[120] Özgürlüğün bu en güzel tanımlarından birisini veren Luxemburg, bugün de süren «sosyalist demokrasi» söylevinin kolayca ve ideolojik bir biçimde temellendirilmeye çalışıldığını daha o günden gösteriyordu: «Kuşkusuz, her demokratik kurumun, insana özgü bütün kurumlarda olduğu gibi sınırları ve eksiklikleri vardır. Fakat Lenin ve Troçki'nin bulduğu çare —demokrasiyi hepten kaldırmak— iyileştirmesi beklenen dertten daha beterdir.» Max Adler'de yukarda andığımız makalesinde bolşeviklerin gerçekleştirmeye çalıştıkları diktatörlüğü proletarya diktatörlüğü olarak değil, bir küçük yönetici grubun diktatörlüğü olarak görüyor. Adler'e göre, tekbaşlarına öğretiyi öğrenemeyen işçilere komünistlerin bu doğru öğretiyi zorla kabul ettirmeye çalışmaları katoliklerin bir özdeyişini hatırlatıyor:

«Eğer kardeşim olmayı kabul etmezsen
o zaman ben de kafanı parçalarım.»[121]

Max Adler'in buradaki benzetmesi bolşevizmin olduğu kadar, tüm seçkinci ideolojilerin, yönetimlerin çok doğru bir özetini veriyor. Bir yanda halk, öte yanda onların iyiliğini isteyen veya daha «bilimsel terimlerle» onları «tarihin doğru gelişimi» içine yerleştirmeye çalışan seçkinler. Bolşeviklerin iktidar olmalarından hemen sonra uygulamasına koyuldukları, topluma önerdikleri, çalışma disiplin

ve fedakârlık üzerine kurulu bir seçkinci ideolojiydi. Bunun belirtisinin örneklerini bütün bolşevik liderlerde bulabiliriz. Cronstadt öncesi askerî akademide bir konferans veren Radek'in sözlerinde, adına iktidar olunan işçi sınıfına karşı duyulan güvensizliği ve aşağılamayı buluyoruz. Radek'e göre yorulmuş büyük işçi kitleleri artık işçi sınıfının öncüsünü, partiyi izlemek istememektedirler. Parti, fizik güçlerinin ve sabırlarının sonuna gelmiş fakat genel çıkarları konusunda kendinden daha az aydınlanmış olan bu emekçiler karşısında savaşı bırakmalı mıdır? Bu emekçilerin anlayışları bazan açıkça gerici bir karakter taşımaktadır. Fakat parti işin ucunu bırakmadan kaçmaya hazır yorgun emekçilere kendi iradesini kabul ettirmelidir.[122] Bu «yorgun» emekçiler üzerine uygulanmak istenen baskıların en yılmaz savunucusu bilindiği gibi Troçki idi. Troçki 1920 ilkbaharında silah altındakilere duyulan gereksinmenin gittikçe azalmasıyla, cephede kalmaları artık zorunlu olmayan ordunun bir bölümünü özellikle zor işlerde çalıştırılmak üzere bir «iş ordusu»na dönüştürmek istiyordu. Daha 1919'dan itibaren «Goulag» kendini göstermektedir. «Sosyalist demokrasi»nin polisi Tcheka'nın politik nedenlerle kurduğu kamplara, işini terkedenler ve köyüne dönenlerin de yollanmasına başlanıyor. 1920 Nisan ayında toplanan sendikaların III. kongresine sunulan bir raporda «yurttaşların yalnızca kentlerde değil, kırsal kesimlerde de nasıl sicile geçirileceğini bilen eski polis aygıtının» devrimle ortadan kaldırılmış olmasına pişmanlık duyuluyor. 1920'de sendikaların asıl görevleri, çalışma disiplinini disiplin mahkemelerini de içeren her türlü önlemlerle geliştirmek ve çalışmanın ve üretimin propagandasını yapmak, olarak belirleniyor.[123] Bu devletleştirilmiş sendikalar doğal olarak, işçi sınıfının haklarını korumayı değil, stakhanovların ve stakhanovist ideolojinin oluşturulmasını kendilerine iş ediniyorlar. Troçki IX. parti kongresinde sendikalar üzerine aşağıdaki söylevi verirken partinin en kuvvetli liderlerinden birisiydi ve henüz «Troçkistler» yoktu: «Militarizasyon, sendikaların militarizasyonu olmadan, her emekçinin kendini

içinde kendinin özgürce sahibi olamıyacağı bir çalışma eri olarak gördüğü bir rejim kurulmadan düşünülemez: Her emekçi eğer başka bir yere aktarılma emri alırsa, emri yerine getirmelidir. Eğer emri yerine getirmezse, cezalandırılan bir asker kaçağı olacaktır. Bunu kim gözetecek? Sendika. Sendika yeni rejimi yaratmaktadır, bu işçi sınıfının militarizasyonudur.»

Böylece, «proletarya diktatörlüğü»nün proleterlerden istediği, ne kadar süreceği belirsiz bir dönem için proleterlerin kendilerini feda etmeleriydi. Bolşevik partinin devrim anlayışıyla, işçi sınıfı Tcheka'nın gözetiminde «kardeşleri» için kendilerini birkaç kuşak feda edeceklerdi. Devrimin savaş ve barış politikası bunu gerektiriyordu. Lenin 1920'deki bir söylevinde bunu hatırlatarak (binlerce yıllık bir şarkıyı tekrarlayarak) «işçi sınıfı devleti»ne de şehitler istiyor. 1918'den itibaren tutuklamalarında ve ortadan kaldırmalarında hiç kimseye hesap vermeyen bağımsız bir örgüt durumuna gelen Tcheka, 1919'da «çalışma kampları» açmaya başlıyor. Bettelheim'in yazdığına göre, çocuklar için de ayrı kamplar açılmaktadır. Bettelheim aynı sayfada özetle şöyle devam ediyor: 1917'den 1921'e kadar ki dönemde Tcheka'nın eylemi iki yönlü gelişiyor. Bir yandan düzenin korunmasının bir aracıdır, hırsızlığa, spekülasyona karşı mücadele verip çalışma disiplinini sağlamaktadır. Öte yandan karşı devrimin açık ya da kapalı ajanlarına karşı verilen politik savaşın bir aracıdır.[124] Bettelheim için bir yanda çocuklar için açılan kamplar, öte yanda eylemlerini iki cephede başarıyla yürüten bir Tcheka söz konusudur. Kamplardaki çocuklar? Onlar eğer karşı devrimin parti içi ya da dışındaki açık ya da kapalı ajanları değillerse, herhalde geleceğin ajanlarıdırlar. 1919'da Sovyetlerin VII. kongresinde anayasanın işleyişinin, basın, toplantı ve dernek kurma özgürlüklerinin tekrar canlandırılmasını isteyen Martov'a, Lenin şu yanıtı vermektedir: Bizim yanımızda olduğunu söyleyen insanların ağzından böyle beyanatları duyunca kendi kendimize diyoruz: Terör ve Tcheka, her ikisinden de vazgeçilemez.»[125]

Leninist yazarlar Rusya'da daha 1918'de başlayan bolşevik partinin uyguladığı terörü kısmen tanısalar da, Bettelheim örneğinde olduğu gibi Lenin'i daima bunun dışında tutmaya özen gösteriyorlar. Bu yazarlar için terör konusunda Lenin sanki bolşevik partinin hiçbir sorumluluğunu paylaşmamaktadır. Michel Heller'in bir makalesinden hem 1917'den beri yaratılmak istenen Lenin imajını, hem de Lenin'in nasıl Tcheka'nın gerçek yaratıcısı olduğunu öğreniyoruz.[126] Haller bu makalesinde 1975'de Moskova'da yayınlanan «Lenin ve Tcheka» adlı KGB yayınlarından bir kitabı tanıtmaktadır. Heller'e göre ancak Lenin'in son yıllarında ve ölümünden hemen sonra bir «iyi Lenin» ya da «yumuşak kalpli» ve ancak koşulların zorlamasıyla zora başvuran bir önder miti doğmaya başlıyor. Lenin'in bu portresinin yaratıcıları Lounatcharski ve yanlışlarından vazgeçmiş Gorki'dir. Gorki 1917'de Lenin'i moral duygular taşımayan, halk kitleleri karşısında tam bir aristokrat sertliğine sahip bir önder olarak sunarken, daha sonraları onu şöyle değerlendirmektedir: «İnsanlara karşı nerdeyse kadına özgü bir şefkat.» KGB yayını «Lenin ve Tcheka»daki belgelerden açıkça görüldüğü gibi, Lenin işin başından beri her türlü baskı yöntemlerinin savunucusudur. Çoğu zaman Tcheka yetkililerine «teknik» öğütler bile vermektedir. Lounatcharski'nin anlattığına göre, bir gün Gorki, 1918'de Petrograd'da aydınların tutuklanmalarına karşı çıkarken, Lenin'e eskiden onlardan gördükleri yardımları, onların eskiden nasıl kendilerini, hâttâ Lenin'i evlerinde sakladıklarını hatırlatıyor. «Lenin alaylı bir gülümsemeyle cevap verdi: Evet, bunlar iyi duygularla dolu mükemmel insanlar, fakat özellikle bunun için onların evlerinde arama yapmak gerekli. Yine bunun için, bazan istemiye istemiye olsa bile onları tutuklamak gerekli. Onlar iyi duygular taşıdıklarından ve sempatileri her zaman ezilenlere yöneldiğinden, zulüme karşı ancak düşman olabilirler. Oysa şimdi etraflarında ne görüyorlar? Ezenler bizim Tcheka'nın adamları; ezilenler onların elinden kurtulmaya çalışan cadetler ve sosyalist devrimciler.»[127] Troçki'nin söylediğine göre de,

Kamenev'in önerisiyle 25 Ekim 1917'de toplanan Sovyetlerin II. kongresi ölüm cezasını kaldırınca, Lenin bunu şu sözlerle değerlendirmektedir: «Ne aptallık! Ama ne aptallık! Yâni kurşuna dizmeksizin devrim yapılabileceğine mi inanıyorlar?» (Bilindiği gibi Lenin'in bu devrim anlayışı yeni değildir. Jakoben Lenin'den önce Marat, «özgürlüğü şiddetle yerleştirmeliyiz» diyor. Robespierre kendisini diktatörce yöntemler uyguladığı yolunda suçlayan Louvet'ye, «devrimsiz bir devrim istenemez» yanıtını veriyordu.) İki örnekle verdiğimiz «anılardan Lenin» imajına bazıları karşı çıkabilir. Sağlam kaynak olarak görülmeyebilir. Heller'in dediği gibi, genel kural olarak cellatların tanıklığına kurbanların tanıklığından daha fazla güvenildiğinden, bazıları «resmî anıları» yeğleyebilirler. Fakat «objektivliğine» kimsenin karşı çıkamıyacağı KGB yayını bu kitabın büyük bir bölümü Lenin'in Tcheka yetkilileriyle yazışmalarından oluşmaktadır. «İyi bir komünist aynı zamanda iyi bir tchekistir» diyerek bütün sosyalist ülkelerde komünistlerin sadakatla uyguladıkları ilk ilkeyi koyan Lenin, Heller'in makalesinde hatırlatıldığı gibi yeni bir «sanat»ın da ilk temsilcilerindendir. Devrim boyunca «ayaklanma sanatı» üzerine konuşan Lenin'in 1921'de açıkladığı sanat «cezaî yargılama usulü sanatı»dır. Tcheka yetkililerine yolladığı emirlerle, bu sanatın gerektiği gibi uygulanmasını istemektedir. Lenin, Tcheka'nın 1926'ya kadar başkanlığını yapmış olan Dzerjinski'ye 30 ağustos 1918'de şöyle yazmaktadır: «Saptanan adreste önceden öngörülen tutuklamaların gece gerçekleştirilmesinin daha iyi olduğunu sanmıyor musunuz.» Lenin'in bu uyarısı yıllardır tüm siyasi şube ekiplerince tercih edilmiş durumda. Lenin olabildiğince tüm tutuklularla, kurşuna dizilenlerle ilgilenmek istiyor, 12 aralık 1918'de Astrakhan'a, A. Chliapnikov'a şu notu yolluyor: «Astrakhan'ın spekülatörlerini ve vurguncularını yakalamak için bütün gücünüzü kullanın ve onları kurşuna dizdirin. Bu alçak takımını öyle bir biçimde ortadan kaldırmak gerekir ki, herkesin yıllarca aklından çıkmasın.» Yıllarca yabancı ülkelerin kütüphanelerinden yararlanıp kitabın iyisi-

ni kötüsünü ayırabilecek duruma gelen Lenin, Tcheka'dan, Almanya'dan dönen Rus esirleri tarafından «yabancı ülkelerde basılmış hangi kitapların sokulduğunun» kontrolunu istiyor.

Bu bölümün sonuna kadar özetlemeye çalıştığımız dönem, özellikle konumuz olan Sovyetlerin doğuşunu ve batışını (batırılışını) kapsıyordu. 1921'deki Cronstadt olayı ve partinin tüm fraksiyonları yasaklayan X. kongresinden sonra başlayan dönem ise bolşevik iktidarının halk üzerindeki baskılarının büyük ölçüde arttığı yıllardır. Daha devrimin ilk yıllarında uygulanmaya başlanan baskıcı yöntemler, üzerlerinde uygulanacak başka politik parti ve gruplar kalmayınca parti içinde işletilmeye başlanmıştır. Parti içi iktidar kavgası ve stalinizm bu çalışmayı doğrudan ilgilendirmediğinden ayrıca sözünü etmeyeceğiz. XX. kongrede stalinizm yarım ağız mahkûm edildikten sonra, asıl kaygı kimileri için Lenin'i, kimileri için de Lenin'le birlikte Troçki'yi bu kâbustan kurtarmak olmuştur. Bizim şimdiye kadar açıklamaya çalıştığımız gibi, Lenin ve Troçki'nin stalinizmden kolayca sıyrılabilmeleri bir yana, bu işte asıl «teorik ve pratik» katkı onlara düşer görünmektedir. Stalin'in leninist ve troçkist kalarak eleştirisinin yapılabilmesinin kolay yanı, bu eleştirinin bolşevik ya da partili kalarak yapılabilmesindedir. Stalinizme getirilen eleştirilerdeki farklılıkların kaynaklandığı önemli bir nokta, bu dönemde üzerlerinde terör uygulanan kesim konusundaki tercihtir. Leninist kalarak bu eleştiriyi yapan yazarlar için asıl söz konusu olan, stalinizmin partili komünistler üzerinde uyguladığı terördür. Bunlar için belki herşey affedilebilirdi, ama parti içinde yaşatılan enkizisyon leninizme aykırıydı. (Burada «enkizisyon» sözcüğünü kullanmak çok yanlış olmasa gerek. Partililerden işkencelerle «itiraflarının» alınması, sanıkların savcılar tarafından kendi kendilerini mahkûm etmeye davet edilmeleri gibi örnekler politik boyutun —eğer böyle saf bir politik boyuttan söz edilebilirse— çoktan aşıldığını göstermektedir.) Fakat stalinci terör yalnızca partililer üzerinde değil, çok daha büyük boyutlarda milyonlarca köylünün, aydının, işçinin

üzerinde uygulandı. Stalinizmi anlamamıza olanak veren asıl bunların açıklanmasıdır. Yapılmış birçok çalışmanın yanında. Soljenitsin'in eseri bu konuda önemli bir dönemeci temsil etmektedir. Stalinizm konusunda iktidar olmuş ya da olamamış parti liderlerinin ve düşünürlerinin getirdikleri açıklamalarla, stalinizmi kamplarda yaşamış yazarların bize ilettikleri arasındaki büyük farklılık herhalde (özellikle tarih konusunda) teori ile pratiğin uyuşmazlığından geliyor. Biz bu çalışmayla, stalinizm konusunun parti-devletten kalkarak ya da parti-devletçi kalarak yapılan açıklamalarla anlaşılamıyacağı üzerinde ısrar eden düşünceyi paylaşıyoruz. Stalinizm konusunda ne en eski örneğiyle Troçki'nin herşeye karşın (dejenere de olsa) Rusya'da varlığını kabul ettiği «işçi devleti» açıklamaları, ne de en yeni örneğiyle Althusser'in «sosyalist alt yapı ve sapmaya uğramış üst yapı açıklamaları bugün bizi tatmin edebilir. Stalinizmi açıklarken başka boyutları işe katmadan, kamplardan gelen bir yazarın, Chalamov'un aşağıdaki şu tanıklığını nasıl kavrayabiliriz? ,

> «Kışın soğuk havasında, günde onaltı saat molasız çalışmayla, açlıkla, parçalanmış elbiselerle, sıfırın altında altmış derecede delik teşik çadırlarda geçen gecelerle, gözeticilerin, cânilerin, kamptaki erlerin dayaklarıyla madendeki yaşamı başlayınca, genç bir sağlıklı adamdan bir «mahkûm» yapmaya yirmi-otuz günlük bir süre yetiyordu.»[128]

X

RUS DEVRİMİNDEN GÜNÜMÜZE

SOVYETLER - KONSEYLER:

1918-1919 yıllarından itibaren, Rus devriminin ortaya çıkardığı Sovyetler diğer Avrupa ülkelerine de yayıldılar. Almanya'da spartakistler 14 aralıkda Rosa Luxemburg'un kaleminden çıkan programlarında, giderek işçi ve köylü merkez konseyini ve yürütme komitesini oluşturacak işçi ve köylü konseylerinin seçimini isteyerek, bir konseyler cumhuriyetini amaçlıyorlardı. Spartakistler bu yoldaki mücadelelerinde en büyük darbeyi 5 ocak 1919'da Berlin ayaklanmasında yediler. Rosa Luxemburg, erken bulmasına karşın desteklediği, sosyal demokratlarca şiddetle bastırılan bu ayaklanma sonucu Liebknecht ile birlikte öldürüldü. 21 mart 1919 yılında Macaristan'da 133 gün sürebilen bir Sovyetler cumhuriyeti kuruldu. Bunu aynı yıl Baviera'da üç ay sürebilecek olan bir başka konseyler cumhuriyeti izledi. Almanya ve Macaristan'da iki cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra, bolşevikler aynı şeyi Avusturya'da bekliyorlardı. Fakat Pravda'nın kullandığı ifadeyle, devrim «Viyana sokaklarında durdu.» Avusturya'daki işçi konseyleri üzerindeki büyük etkisini kullanarak komünistlerin iktidarı ele geçirmelerini engelleyen, bundan dolayı da bolşeviklerce «burjuvazinin ajanı» olarak nitelenen Otto Bauer, Avusturya'da bir konseyler cumhuriyetinin kurulmasının o günkü koşullar içinde işçi sınıfını daha geriye götüreceğini savunuyordu. Yvon Bourdet'nin belirttiği gibi, Otto Bauer 1918 ve 1919 yılarında proletaryanın iktidarı ele geçirip diktatörlüğünü kurması için gerekli maddesel araçlara sahip olduğuna inanıyordu, fakat iktidara geliş çok kısa sürecek ve işçi sınıfını Baviera ve Ma-

caristan'da olduğu gibi eski durumundan daha kötü koşullara sokacaktı.[129]

1919-1920 yılları İtalya'da da işçi sınıfının konseylerde örgütlendiği, genel greve gittiği, hâttâ çok kısa bir süre için özyönetim deneylerine geçtiği bir dönem oldu. Kısa bir süre içinde endüstri kenti Turin'de 150.000 işçi konseylerde örgütlendi. Reformist sosyalistleri ve klâsik sendikacılığı karşısına alan bu hareket, başından itibaren Gramsci'nin yayınladığı Ordino Nuovo adlı haftalık derginin ve anarşistlerin desteğini gördü. Turin'in dışına yayılamayan bu konseyci hareket, başlattığı grevden yenik çıktı. Fakat işçiler 1920 eylül ayında çok daha büyük boyutlarda tekrar başlayan grevlerle fabrikaları işgal edip, üretimi kendileri sürdürmeye başladılar. Gramsci olayları «her fabrika, olayların gelişimini bekleyerek gün be gün yaşayan bir illegal devlet, bir proletarya cumhuriyetidir» şeklinde yorumluyordu. Bu işgaller sendikaların patronlardan işçi kontrolunun sağlanacağı yolunda söz almalarıyla üç hafta sonunda son buldu. Sosyalistlerin sol kanatı ve anarşistler bu anlaşmayı «ihanet» olarak nitelediler. Bu dönemde gerek Gramsci ve arkadaşları, gerekse anarşistler, gerçekleştirmeye çalıştıkları konseyler sisteminin en iyi örneğini Rusya'da buluyorlardı. Gramsci gibi anarşistlerin de bu dönemde Rusya'daki Sovyetlerle ilgili bilgileri sınırlıydı. Gramsci «devriminin ilk aylarındaki özgür Sovyetler ve bolşevik devlet tarafından evcilleştirilen Sovyetler arasında bir ayrım yapmak için Rusya'daki gelişmeden yeterince haberli değildi.»[130] Aynı şekilde İtalyan anarşistleri de Rus devrimini coşkuyla karşıladılar. Camillo Berneri, 1 haziran 1919 tarihli bir yazısında bolşevik rejimini eksiksiz demokrasinin en geniş çapta bir deneyi olarak niteliyerek, onu «merkezci devletin antitezi» olarak selamlıyordu. Fakat bir yıl sonra toplanan İtalyan anarşistleri birliğinde Rusya'daki Sovyetlerin «merkeziyetçi ve otoriter yeni bir devletin temellerini» oluşturdukları ileri sürülüyordu. İtalyan anarşistleri 1921'de toplanan kongrelerinden sonra Rusya'daki yeni rejimi «devrim düşmanı» olarak nitelemeye

başladılar.

1920'lerin başlarında görülen bütün konseyci hareketler kendilerine Rus devriminin Sovyetlerini örnek alıyorlardı. Bu dönemde komünist hareket henüz ilerde tamamen Stalin'in buyruğuna girecek olan III. Enternasyonal'in hâkimiyeti altında değildi. İşçi sınıfının Sovyetler yoluyla iktidara gelmesi sonradan Enternasyonal tarafından savunulduysa da, bundan anlaşılacak olan artık ne Rus devriminin Sovyetleri, ne de yukarda hatırlattığımız konseyci hareketlerdi. Enternasyonal'in gerek doğu (Çin), gerekse batı ülkeleri için geliştirip uygulattırdığı, işçilerin kıyımlara uğramalarına yolaçan, nazizmin iktidara gelişini kolaylaştıran yanlış politikalarından burada ayrıca söz etmeyeceğiz. Burada yalnızca, Enternasyonal'in özyönetimde ileri denevler verilen İspanya'da, iç savaş boyunca sürdürdüğü uygulamalarına değineceğiz.

İSPANYA İÇ SAVAŞINDA KONSEYLER:

Bilindiği gibi Enternasyonal VII. kongresinde Dimitrov'un ünlü raporuyla büyük bir viraj alarak, sosyal demokratları sosyal faşist olarak gören politikasından vazgeçip halk cepheleri oluşturulmasını kabul ediyordu. Doğal olarak, eskisi gibi bu yeni politika da Stalin tarafından kararlaştırılmıştı. Dimitrov'un rapordaki sözleriyle, bu yeni politikayla işçi sınıfı «komünist Enternasyonal'in önderliğinde ve şefimiz olan bu büyük ve bilge yolgösterici Stalin'in yönetiminde» tarihi görevini tamamlayacak, yeryüzünden faşizmi ve onunla birlikte kapitalizmi kaldıracaktı. Temmuz 1934'de toplanan bu kongreyi beklemeden, aynı yılın mayıs ayında Pravda'nın verdiği keskin dönüş kararı, Fransa'dan başlamak üzere batı komünist partilerini politikalarını aniden değiştirmeye götürdü. Çok kısa bir süre içinde komünistler ve sosyalistler arasında eylem birliği sözleşmeleri yapılmaya başlandı. Temmuzda Fransa'da, ağustosta İtalya'da, eylülde İspanya'da bu yolda bir işbirliğine karar verildi. İspanyol komünist partisinden 1965'de ihraç edilen F. Claudin'in gösterdiği gibi, İspanya'nın geçirmekte olduğu politik krize ilişkin hiçbir bağımsız karar alamayan komünistler, birkaç ay ön-

cesine kadar bu ittifaka girmeyi reddediyorlardı.[11] Komünist Enternasyonal 1931 yılının mayısında İspanyol komünist partisine gönderdiği mektupta, işçi, köylü ve er Sovyetleri kurma yolunda bir çalışma programı çiziyordu. Yine aynı mektupta, İspanyol komünist partisinden (İ.K.P.), anarşo-sendikalist ve reformist şeflerin Sovyetlerin kurulmasına karşı gösterdikleri direnmenin onların karşı devrimci karakterlerini göstermek için kullanılması isteniyordu. İspanya iç savaşı boyunca Sovyetler Birliği'nin uyguladığı politika, bir bakıma ikinci dünya savaşı sonrasında komünist partilerin iktidara geldiği doğu Avrupa ülkelerinde uygulanan politikanın bir provasıydı. Stalinci komünist partilerinden başka hiç bir siyasal gruba hak tanımayan, tüm demokratik istekleri şiddetle bastıran bu baskıcı politika, sonradan doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, İspanya'da da büyük ölçüde Sovyet danışmanlar desteğiyle yerli komünist yöneticiler tarafından yürütülmeye çalışıldı. Sovyetler Birliği'nde «Moskova duruşmaları» ile tırmanmaya devam eden stalinci terör, aynı zamanda İspanya iç savaşı boyunca da sürdürülmek istendi. İspanya'nın en güçlü işçi örgütü olan anarşist C.N.P. ve troçkist P.O.U.M.'a karşı Sovyetler Birliği güdümünde İ.K.P. tarafından yürütülen baskılar, bugün artık hemen herkesce kabul ediliyor. O yılların pravdalarından ve İ.K.P. liderlerinin söylediklerinden alınan örneklerde gözlenen ifadeler bunu açıkça gösteriyor. P.O.U.M.'un Catalogne'da konseyden ihracından sonra 17 aralık 1936'da Pravda şöyle yazıyor: «Catalogne konusunda troçkistlerin ve anarşistlerin elenmesi başladı ve S.S.C.B.'deki aynı enerjiyle devam edecek.» Bu elemenin uygulayıcısı İ.K.P.'nin mart 1937'deki merkez komitesi toplantısına Jose Diaz'ın sunduğu raporda da, Pravda'daki «anafikir» şöyle genişletiliyor: «Halkın düşmanı kimlerdir? Halk düşmanları faşistler, troçkistler ve "denetlenemeyenler"dir.» Diaz'a göre komünistler halkın kinini asıl düşman olan faşizme olduğu kadar, faşizmin ajanı olan «poumistlere» karşı da yöneltmektedirler. Jose Diaz uygar ülkelerin arınacağı üç unsuru şöyle belirle-

mektedir: «Faşizm, troçkizm ve «denetlenemeyenler» yalnızca İspanya'da değil, bütün uygar ülkelerde de politik hayatın dışına atılması gereken üç halk düşmanıdır.»[132] Troçkistlere karşı verilmesi istenen bu mücadele çağrıları sonucu bilindiği gibi Andres Nin Sovyet gizli servislerince kaçırılarak (İspanya'da!) öldürüldü. İspanya devrimindeki stalinci baskılara ilişkin bu hatırlatmaları F. Claudin'in bir değerlendirmesiyle bağlayabiliriz: «İki dünya savaşı arasında Komünist Enternasyonal ve İ.K.P. tarafından uygulanan Stalin'in İspanya ile ilgili politikası, Sovyetik gücün hikmeti hükümetinin çıkarlarına bir devrimin feda edilmesinin en açık örneğini göstermektedir.»[133]

İspanya'da stalincilerin karşılarına aldıkları diğer bir grup da anarşistlerdi. Anarşistler İspanya'da çok eskiden beri kuvvetli bir güç oluşturuyorlardı. Anarşistlerin sendikal örgütü C.N.T. 1918'de bir milyondan fazla emekçiyi örgütlemiş durumdaydı. C.N.T. 1920 ve 1921'de Enternasyonal'in kongrelerine delege yollamış, fakat Rusya'da yerleşen iktidarla kendi ilkelerinin derin farklılığını görüp 1922'deki kongresinde sendikalar enternasyonalinden çekilme kararı almıştı. Nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal kesimde bulunduğu İspanya'da, C.N.T. özellikle yoksul köylüler arasında yayılmış bir örgüttü. Aralarında birçok farklılıklar gösteren İspanyol anarşistleri, İspanya devriminde özyönetim yolunda birçok deneyler verdiler. C.N.T.'nin 1 mayıs 1936'da toplanan Saragosse kongresi kırsal alanda doğrudan demokrasiye işlerlik kazandırabilmek için komün deneyleri üzerine kurulu bir program onayladı. Bu program komünün işlerinin yürütülmesini genel meclisin seçeceği bir konseye veriyordu. Her önemli karar için komünün genel meclisi toplanacaktı. İşlerin yürütülmesinden sorumlu kişilerin (birkaç teknisyenin dışında) yine her zamanki işlerini yürütüp, işgünü sonunda toplanıp tartışmaları öngörülüyordu. Çalışanlar, çalışma günlerine göre düzenlenecek ve mallarla değiştirilebilecek bir üretici kartına, çalışamıyanlar ise bir tüketici kartına sahip olacaklardı. Komünlere tam bir otonomi tanınıyordu. «Halk cephesi»nin seçimi kazanmasını izleyen günlerde yoksul köylü-

lerin kendiliklerinden başlattıkları toprak işgalleri, Franko'nun 19 temmuzda kalkıştığı askeri darbenin C.N.T.'nin genel greviyle geriletilmesinden sonra çok daha büyük boyutlar kazandı. Anarşistler özellikle Catalogne'da, kongrede kabul edilen programı uygulamaya başladılar. Emekçiler büyük toprakları ve fabrikaları kolektivitelerde birleşerek işletmeye koyuldular. 5 eylülde toplanan C.N.T. kongresi büyük toprakların kolektivizasyonuna karar verdi. D. Guérin'in belirttiği gibi, İspanya'da köklü olan liberter eğitim ve kolektivist gelenek sonucu yoksul köylülerin büyük çoğunluğu (% 90) daha işin başından kolektivitelere girmeye karar verdiler. Bu kolektivitelerde emekçilerin kendileri yönetim için bir komite seçiyorlardı. Çocuklar için ondört yaşına kadar okul zorunlu, çalışmak yasaktı. Mesken, sağlık, eğitim hizmetleri bedelsizdi. Komünler aralarında kantonal federasyon, bunlar da bölgesel federasyon olarak birleşiyorlardı. Aragon'da para bile kullanılmıyordu. Eskisinden çok daha iyi değerlendirilen toprakta verimlilik % 50'ye varan artışlar gösteriyordu. Endüstri alanında da Catalogne'da yüzbinlerce işçinin kararlaştırmasıyla, komünist bakanların baltalamalarına karşın, bir özyönetim uygulanmak isteniyordu. İspanya'da uygulanmaya çalışılan bu deneyler komünistlerce daima güvensizlik ve düşmanca karşılandı. Özellikle mayıs 1937'den sonra, politik bir devrimi başından reddeden, sosyal bir devrimin gerçekleşmesi için çalıştıklarını söyleyen anarşistlerin katkılarıyla kurulan kolektiviteler, merkeziyetçi komünistlerce şiddetle ortadan kaldırıldılar. Aragon'daki kolektivitelerin büyük bir kısmı Lister'in komutasındaki birliklerce yok edildi. Özyönetim uygulanmak istenen fabrikalar komünist ekonomi bakanlarınca hammaddeden özellikle yoksun bırakılıp çalışamaz hale getirildiler. İspanya devriminde faşistlere karşı verilen savaşın yanı sıra, bir de devrimden değişik şeyler anlayanların kendi aralarında verdikleri bir savaş vardı. Bu savaşlarda yer alanlar ya da taraf tutanlardan her birinin de kendi tarihleri var. İspanya devriminin yaşadığı özyönetim deneyleri doğal olarak, merkeziyetçi ve devletçi bir devrimin savunucularınca itibar görmüyor. Onların

aralarından bazıları her ne kadar İspanya devrimindeki stalinci baskıyı ifşa etmeye çalışıyorlarsa da, Stalin'in gerisinde daima doğru çizgide bir Lenin ya da Troçki bulduklarından getirdikleri eleştiriler parti-devlet çemberinin dışına çıkmıyor. Örneğin kitabından alıntılar yaptığımız F. Claudin'e göre anarşo-sendikalistler savaş boyunca birer birer temel postulalarını terketmek zorunda kaldılar. Anarşistlerin ilkelerini terketmeyip, onları uygulamaya kalkışmaları ise devrimin en yakın sorununun çözülmesine, büyük engel oluşturuyordu. Claudin'e göre bu en önemli sorunun çözülmesi, yâni karşı devrimci orduların yenilmesi görevi, diktatörce bir iktidarı ve âzami birliği gerektiriyordu. Böyle bir görev ya bir proletarya iktidarı, ya da bir burjuva iktidarı tarafından başarıya ulaştırılabilir, fakat hiçbir şekilde «iktidarsız» yerine getirilemezdi. İspanyol devriminin trajedisi, kendini ne Rus iç savaşındaki bolşevik iktidarı gibi bir devrimci iktidara, ne de 1793'de Fransa'da olduğu gibi bir burjuva jakoben iktidara dönüştürememiş olmasındadır.[134] Claudin'in bu görüşlerinde yer alan ilk değerlendirme gerçekten olaylardan kaynaklanıyor. Gerçekten, anarşistler her türlü iktidara karşı olmalarına karşın belli bir süre bazı bakanlıkları üstlenmişlerdir. Nitekim, bu tavırları daha o zamandan birçok anarşist tarafından eleştirilmiştir. Claudin'in görüşlerinde bizim için daha önemli olan, özetlenmeye çalışılmış bir devrim anlayışıdır. Önceki bölümlerde sözünü ettiğimiz gibi, bu anlayış jakobenlerle bolşevikler arasında bir yakınlık kurmaktan kaynaklanmaktadır. Bu yakınlığı temellendiren de, iktidara olan tutkunluktur. Böyle bir anlayış için devrimlerde vazgeçilemeyecek olan (burjuva olsun, proleter olsun) iktidardır. Şurası muhakkak ki, şimdiye kadar çok kısa süren deneyler dışında, olabildiğince iktidarı, dolayısıyla hiyerarşiyi, otoriteyi, disiplini kaldırmaya yönelik uzun bir devrim gerçekleşmedi. Fakat burada önemli olan, bu yolda yapılan deneylerin bazı zaman burjuva iktidarlar, bazı zaman da proleter iktidarlar tarafından ortadan kaldırılmış olmasıdır. İspanya devrimi üzerine önemli bir yapıtın yazarı olan Broué'ye göre de, devrimin yenilgisi kendisini

yeni bir politik iktidarda cisimlendirememiş olmasındandır. Devrim yarı yolda, politik iktidarda, devlette duraklamaktadır.[135] Brouéye göre anarşistlerce uygulamaya konulan işletmelerin çıkmaza girmeleri de ekonomik alanda merkeziyetçilikten uzaklaşılmasından ileri gelmektedir. Bu troçkist tarihçi için ekonomik merkeziyetçilik yeni devletin ilk koşuludur. Fakat troçkistlerin savundukları, merkeziyetçilik ve işçilerin devlette ağırlıkta olmaları ilkelerinin bir arada nasıl çözümleneceği sorunu, her zamanki gibi burada da açıklama gerektirmektedir.

Şimdiye kadar söylediklerimiz, devrim boyunca girişilen özyönetim deneylerine gösterilen tepkileri özetliyordu. Özyönetim deneylerine gelen bu tepkileri sıralarken, bu deneylerin veya anarşistlerin koşulsuz bir savunması söz konusu değildir. Fakat daha demokratik bir toplum için gerekli birikim, bu deneylerin leninist-stalinci-troçkist eleştirilerinden değil, bu deneylerin ne ölçüde iktidarı, otoriteyi, hiyerarşiyi kaldırıp kaldırmadığı üzerine yapılacak tartışmalarla sağlanabilir. Örneğin Helmut Wagner'in 1937'de yazdığı İspanya devrimini ve anarşizmi konu alan makalesinde yaptığı değerlendirme muhakkak daha yararlı bir tartışmayı açar. Wagner'e göre İspanya devriminde C.N.P. bir yandan özyönetimi savunurken, pratikte merkeziyetçiliğe gitmiştir. İspanyol anarşo-sendikalizmi anarşist öğretilerden beslenerek her çeşit merkezi iktidara karşı çıkarken, sendikalarda toplanmış kendi iktidarlarının uygulanmasında bir bürokratikleşme doğmuştur.[136] Wagner'e göre anarşo-sendikalizm için bürokrasinin doğuşu yalnızca devlet organları düzeyinde bir tehlike oluşturmaktadır. Sendikalarda gelişebilecek böyle bir eğilim söz konusu edilmemektedir. Wagner'in eleştirisinde gördüğümüz yaklaşım, bizi iktidar sorununun bütün kurumlarda incelenmesi gibi olumlu bir yöne götürür. Çünkü, çeşitli yerlerde tekrarladığımız gibi, günümüzde özyönetim ancak bu biçimde, toplumdaki kurumların herbirinde ayrı ayrı verilecek mücadele, getirilecek eleştirilerle oluşabilir.

MACAR DEVRİMİNDE KONSEYLER:

1956 Macar devriminin hemen ertesinde, Polonya'da yayınlanan Zycie Gospodarcze gazetesindeki bir makalede şöyle deniyor: «Paris Komünü karşısındaki tavır alışın eğilimleri ayırdetmeye yaradığı zamanlar oldu. Daha sonra Sovyetler Birliği karşısında takınılan tavır aynı işlevi yerine getirdi. Bugün bana Macaristan hakkında ne düşündüğünü söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.»[137] 1956'daki gibi bugün de sorabiliriz: «Macar devrimi üstüne ne düşündüğünü söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim!» Bugün de hâlâ milyonlarca komünist için Macar devrimi bir «karşı-devrim», bir «emperyalizmin oyunu» değil mi? Bugün de hâlâ Fransız komünist partisinden Çin komünist partisine kadar birçok örgüt, 1956 «büyük Budapeşte konseyi»nin amacının kapitalizmi geri getirmek olduğunu savunmuyorlar mı? Günümüzde Stalin'i eleştirenler. XX. kongreyi hayretle ve takdirle karşılayanlar, hâttâ 1968'de Çekoslovakya'nın işgalini kınayanlar. bu işleri 1956 Macar devriminin üzerinden atlayarak yapabiliyorlarsa, ortada hâlâ güvenilemeyecek çok şey vardır diyebiliriz. Bunların demokrasi, özgürlük ve bağımsızlık konularında ilerisi için bize verdikleri tüm güvenceleri tutarsız bulmaya hakkımız vardır. Çünkü demokrasinin, özgürlüğün, bağımsızlığın savunulmasının ne belli bir zamanı vardır ne de mekânı. Eğer bunlar savunuluyorsa her yerde her zaman savunulmalıdır. Örneğin hem Türkiye'de 141-142'nin kalkması için mücadele etmek, hem de benzer yasalarla dolu «sosyalist demokrasiler»i savunmak bir tutarsızlığı taşır. Bu anlayışla yola çıkanlar için kapitalist ülkelerde demokrasi, özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi vermek ilk görevken, «sosyalist ülkeler»de bunun hiç gereği yoktur. Bu «demokratlara» göre yıllarca Türkiye'de Nazım Hikmet'i yasaklayanlar halk düşmanıdırlar da, yıllarca Çekoslovakya'da Çek yazarı Kafka'yı yasaklayanların mutlaka bir bildikleri vardır. Bugün Türkiye'de birçok anti-demokratik yasalar uyarınca mahkûm olan yazarların yanında olmak gerekir de, ömürlerinin büyük kısmını kamplarda geçirmiş gayri resmî Rus yazarlarının ülkelerinde yayın olanağı bir yana, oturma olanağı bi-

le bulamamaları belli bir demokrasinin icabıdır. Bağımsızlıktan yana olup, hem de 1956'da Macaristan'ı işgal eden binlerce Sovyet tankı ve askerinin arkasından yürümek açık bir tutarsızlıktır. Bütün bu «sosyalist demokrasi» savunucuları işçi sınıfına Macar devriminin işçi konseylerinin bildirilerini okuyacakları yerde, Kadar'ın ağzından «Macaristan karşı-devrimi»ni anlatmaktadırlar. Yâni Papa'nın ağzından Enkizisyon'un tarihini aktarmaktadırlar.

6 mart 1953'de Stalin'in ölümü açıklandı. Geçici olarak ortak bir yönetime gidildi. Stalin'in ölümüyle Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, komünist partilerin iktidarda olduğu doğu Avrupa ülkelerinde de bir iktidar krizinin yolları açıldı. 1953'den itibaren bu ülkelerin parti-devletlerinin başlarında bulunan yöneticiler de eski otoritelerini kaybetmeye başladılar. Sosyalist ülkelerin emekçileri de «halkların babası»nın ölümüyle demokratik ve ekonomik isteklerle kımıldamaya başladılar. İlk işçi ayaklanması fabrikalarda artırılan çalışma hızına karşı çıkmak amacıyla doğu Berlin'de başladı. İşçiler, serbest seçimler, hükümetin istifası gibi isteklerle eylemlerini sürdürdüler. Olaylar genel greve dönüştü. Berlin ayaklanması Sovyet birliklerince birçok işçi öldürülerek bastırılabildi. Berlin'i Leipzig ve diğer kentlerdeki ayaklanmalar izledi. Bunlar da Sovyet birliklerince bastırıldılar. Macaristan, Çekoslovakya ve Bulgaristan'da, Sovyetler Birliği'nde gelişen olaylara paralel olarak iktidar içinde bazı değişikliklere gidildi. 14 mayıs 1955'de ilerde Macaristan ve Çekoslovakya'nın işgallerine hukuksal temeli hazırlayacak olan Varşova Paktı kuruldu. Şubat 1956'da XX. kongre toplandı. Kruşçev'in ünlü raporuyla tüm komünist parti yöneticileri Stalin'in cinayetlerini hayretler içinde öğrendiler. Stalin'in cinayetlerinin ardından diğer sosyalist ülkelerin yöneticilerinin cinayetlerinin açıklanmasına başlandı. Sovyetler Birliği'ndeki aklamaları diğerleri izledi. 1938'de Sovyetler Birliği'nde öldürülen ve kamplara sürülen Polonya komünist partisinin bir kısım yöneticileri, 1937'de Moskova'da kurşuna dizilen Bela Kun, Bulgaristan'da öldü-

rülen Kostov aklandılar. Bunları daha ileriki yıllarda, işkencelerle öldürülen Çek Slansky ve Macar Rajk'ın aklanmaları izledi. 1956, Polonya ve Macaristan için büyük coşkuların olduğu kadar, büyük acıların da yaşandığı bir yıl oldu. Her iki ülkede de XX. kongre sonrasında demokratik istekler hızla yayılmaya başladı. Entellektüeller dergiler etrafında birleşip sansürün kaldırılmasını istemeye başladılar. İşçiler fabrikalarda işçi konseyleri içinde örgütlenmeye hazırlandılar. 1956 kasımında Polonya'nın Poznan kentinde işçiler ücretlerin artırılması ve çalışma hızının yavaşlatılması yolunda gösterilere başladılar Kısa sürede polis ve radyo merkezlerini ele geçirdiler. Olaylar ardından birçok ölü ve yaralı bırakarak ordu birliklerince bastırıldı. Fakat olaylar komünist partisi içine de yansıyarak, 1948'de yönetimden uzaklaştırılan Gomulka tekrar partiye alındı. İşçilerin ve öğrencilerin büyüyen baskıları karşısında, parti içindeki ilerici kanat Gomulka'nın tekrar partinin başına gelmesini istemeye başladı. Kruşçev ve arkadaşlarının toplantıyı etkilemek için bizzat Varşova'ya geldikleri 19 ekimde toplanan merkez komitesi Gomulka'yı tekrar partinin başına getirdi. Sovyetler Birliği yöneticileri kendileri için gerekli teminatı aldıktan sonra Gomulka'nın seçimine evet dediler. Bilindiği gibi, işçilerin, entellektüellerin desteğiyle ikitdara gelen Gomulka da kısa bir süre sonra kendinden öncekiler gibi baskıcı yöntemlere başvurdu. 1956'da Polonya işgalden kurtulduysa da, 1968'de Çekoslovakya'yı işgal edenler arasında Gomulka'nın da orduları vardı. Nitekim zamanında birçoklarını umutlandıran bu lider, 1971'de tekrarlanan işçi grevleri sonucunda yönetimden uzaklaşmak zorunda kaldı.

Poznan'daki ayaklanmanın bastırılmasını izleyen günlerde Macaristan'da Rakosi, ülkede gelişen demokratik güçleri baskıyla susturmak yoluna gitti.[85] Rasoki yönetimine karşı eski başbakan İmre Nagy ve Petofi çevresinde entellektüellerin, işçilerin oluşturdukları muhalefetin gelişmesi karşısında, Sovyetler Birliği yöneticileri Polonya'daki krize benzer bir gelişmeyi önlemek için Mikoyan ve Suslov'u

Budapeşte'ye yollayarak Rakosi'yi partinin başından alıp, yerine yine bir stalinci olan Gerö'nun seçimini sağladılar. Fakat bu değişiklik muhalefeti tatmin etmedi. Sansürün kalkmasını, İmre Nagy'nin göreve dönmesini, fabrikalarda özyönetime geçilmesini isteyen muhalefet, eylemlerine devam etti. Öğrenciler 23 ekimde Polonya'daki olaylarla dayanışma için düzenledikleri yürüyüşte, çok partili seçimlere gidilmesi, Sovyet birliklerinin Macaristan'dan çekilmesi gibi köklü istekler sıraladılar. Hükümetin yasaklamasına karşın onbinlerce kişi bu yürüyüşe katıldı. Olayların silahlı çatışmalarla sürmesiyle, parti merkez komitesi hemen toplanarak bir yandan olayların bastırılması için Sovyet birliklerine çağrıda bulunurken, öte yandan belli bir uzlaşmayı zorunlu görerek İmre Nagy'yi başbakanlığa getirdi. Fakat stalinci yönetime karşı bir kez başlamış olan direniş, Nagy'yi aşan boyutlara ulaştı. 24 ekimde Budapeşte'ye tekrar gelen Mikoyan ve Suslov, Nagy'nin isteğiyle partinin başından Gerö'yü alarak yerine Kadar'ı getirdiler. Nagy ve Kadar'ın halka yaptıkları silahları bırakma çağrısı yanıtsız kaldı. Ülkede genel grev yaşanmaya başlandı. Bütün ülkeyi kapsayan konseyler, tek parti sisteminin bırakılmasını, Varşova paktından çıkılmasını istiyorlardı. Nagy'nin gittikçe konseylerin isteklerine yaklaşması ve ülkede konseyler aracılığıyla ikinci bir iktidarın yerleşmesi karşısında, Sovyetler artık karşı-devrimci olarak gördükleri Nagy'yi tekrar görevinden alıp iç güçlerle kontrol altına alınamayacak düzeye varan halk ayaklanmasını bastırmak için 4 kasım sabahı birliklerini harekete geçirdiler. Aynı gün, bu zamana kadar Nagy ile birlikte görünen Kadar, büyük bir dönüş yaparak Sovyetler Birliği yöneticileriyle anlaşıp onları yardıma çağırdı. Sovyetler Birliği'nin yaklaşık 200 000 asker ve 2000 tankla giriştiği tahmin edilen bu işgal büyük bir direnişle karşılaştı. Özellikle Budapeşte'deki fabrikaların işçileri ve madenciler büyük bir direniş gösterdiler. İşgalde binlerce kişi öldürüldü, binlerce kişi tutuklandı. Silahlı çatışmalarda fazla direnememelerine karşın, işçiler genel grevle eylemlerini sürdürdüler. 14 kasım-

da ülkede belli bir süre daha iktidara karşı direnecek olan «işçi konseyleri merkezi» kuruldu. Kadar yönetimi önceleri uzlaşma arar göründüyse de, aralık içinde konsey liderlerini tutuklattı. İçlerinde Lukacs'ın da bulunduğu küçük bir grupla Yugoslavya elçiliğine sığınan Nagy, Sovyet birliklerince oradan çıkarılarak Romanya'ya götürüldü. 1958 haziranında da bazı arkadaşlarıyla birlikte idam edildi.

1956 Macar devrimi aynı yıl Polonya'da ve 1968'-de Çekoslovakya'da görülen hareketlerden farklı olarak, komünist partisinin dışında doğup gelişti. Söylediğimiz gibi Nagy bile, gelişen olayların arkasında kaldı. Macar devriminde konseyci hareket merkezdeydi. 24 ekimden 3 ekime kadar bütün ülkeye yayılan konseyler, aralarında bir örgütlenmeyi de tamamlamışlardı. Konseylerin saptadıkları amaçlar Nagy ve Kadar'ın kabul edebileceklerinin çok ötesindeydiler. Konseyler kendilerini yalnızca fabrikada üretimin yürütülmesi için yönetime katılacak organlar olarak değil, politik amaçlarla donatılmış birer güç olarak görüyorlardı. Molnar'ın belirttiği gibi, konseyler Yugoslav modelini değil, 1905 ve 1917 sovyetlerini örnek aldılar. Konseyleri ilk ilgilendiren üretim değil, hükümete halkın istekleri yönünde baskı yapmak için başvurdukları politik grevdi. Özellikle Budapeşte dışındaki kentlerde konseyler iktidarı tamamen ele geçirmişlerdi. Yaptıkları radyo yayınlarıyla isteklerini bildiriyorlar, kentler arasında bağlantı kurmaya çalışıyorlardı. Konseylerin bütün bildirilerinde bağımsızlık, özgürlük ve demokrasi vurgulanıyordu. 31 ekimde toplanan işçi konseyleri meclisinde oybirliğiyle, sosyalist demokrasinin gerçekleşmesi için fabrikanın işçilere ait olmasına ve devlete üretim üzerinden bir verginin ve kâr üzerinden bir payın ödenmesine karar veriliyordu. Miskolc konseyi «özgür, bağımsız, sosyalist, egemen, demokratik ve bağımsız bir Macaristan» isterken, Budapeşte üniversiteler devrimci konseyi bildirilerinde «ne stalinizmi, ne de kapitalizmi» istediklerini bildiriyorlardı. Macar devrimindeki konseyler, komünist partilerin tekrarladıkları gibi, ne kapitalizmi geri getirmeye uğra-

şan karşı-devrimciler, ne de «aldatılmış işçiler»den oluşuyordu.[139] Konseyler büyük üretim araçları üzerinde özel mülkiyete karşı oldukları gibi, kendileri için birşeyi değiştirmeyen devlet mülkiyetine de karşıydılar. Yayınladıkları bildirilerde bütün fabrikalarda işçi yönetimi kurulmasını, plânlama ve ekonominin devlet tarafından yönetiminin köklü bir değişimini istiyorlar, ücretler arasındaki farkın derhal azaltılıp belli bir tavan konmasında ısrar ediyorlardı. Fabrikalarda gerçek söz sahibinin kendileri olabilmesi için, üretimin kendileri dışında karar verilen ölçüsünün kaldırılmasını ve bu konuda konseylerin yetkili kılınmasını istiyorlardı.[140]

Daha 1917 sonrası bolşeviklerin iktidarı ele geçirmeleriyle konseyler ve parti-devlet arasında başlayan uzlaşmazlık, en iyi örneğiyle 1956 Macar devriminde görüldü. Macar devriminden 12 yıl sonra bu kez Çekoslovakya'da farklı bir biçimde de olsa konseyleri tekrar görüyoruz. Macar devriminde mevcut iktidara karşı gelişen hareketin asıl merkezini parti dışındaki muhalefet oluşturuyordu. 1968'de Çekoslovakya'da ise, muhalefet parti içinde çoğunluğa sahipti.[141] Nitekim işgal ertesinde Sovyetler Birliği yöneticileri karşılarında Çekoslovak komünist partisini küçük bir grubun dışında (İndra ve arkadaşları) birlik içinde buldular. Bu nedenle Çekoslovakya'da ne bir Gomulka, ne de bir Kadar bulabildiler. Bilindiği gibi işgalin ikinci günü komünist partisinin 1543 delegeden 1095'ini biraraya getiren ve gizli olarak toplanan XIV. kongresi işgalcilerle işbirliğini reddediyordu.

Gillet Martinet «Prag ilkbaharı»na hâkim olan üçlü ittifakı, teknokratlar, klâsik anlamıyla entellektüeller ve işçi sınıfından oluşmuş biçimde görüyor.[142] Gerçekten parti içinde varolan bu üç toplumsal kategori parti bürokrasisine karşı bir ittifak içindeydiler. Partinin stalinci yönetimine karşı başlatılan muhalefet içinde, işçiler nisan 1968'den itibaren fabrikalarda işçi konseyleri oluşturdular. Söylediğimiz ittifaktan dolayı hükümetin teşfikini görüp, haziran ayından itibaren resmen tanındılar. Parti içindeki reformcu teknokratlar, işçi konseylerinden kendilerine destek bulmak dü-

şüncesiyle bu hareketin yanında yer aldılar. Bu kanattan ekonomist Ota Sik, bir televizyon konuşmasında ekonomik yaşamı yönlendiren bürokratik aygıtın parçalanmasının otoriter sistemi ortadan kaldırmak için de zorunlu olduğunu söylüyor, ekonominin demokratik yönetimini Çekoslovakya'daki demokratikleşme sürecini sağlamlaştırmak için etkili bir araç olarak görüyordu. Ota Sik'e göre bu sürecin ekonomik alandaki güvencesini işçi konseyleri oluşturmaktadır. İşçi konseylerinin bütün fabrikalarda aynı olmayan seçim biçimleri ve yetkileri vardı. İşletme yöneticilerini seçip, ücretleri saptamak gibi yetkiler bütün konseylerde görülürken, bazı işletmelerde üretimin amaçları, gelirlerin dağılımı, yatırım plânları gibi önemli sorunlarda da konseyin veto hakkı vardı. Konseyler kısa sürede ülkede bulunan endüstri işletmelerinin yarısında örgütlenmişlerdi. Konseyler işgal ertesinde de, 1969 yılı sonuna kadar varlıklarını sürdürebildiler. Çekoslovakya'da görülen konseyler, 1956'da Macaristan'da oluşanlardan önemli farklılıklar gösteriyorlar. Macaristan'da konseyler devrimin asıl merkeziydi, istekleri çok daha köklü değişimleri amaçlıyordu. Çekoslovakya'da gördüklerimiz, diğer güçlerden ayrı olarak böyle bir karakter taşımıyorlardı. Nitekim yapılan bir anketin sonuçlarına göre, Çekoslovakya'daki konsey üyelerinin üçte ikisini mühendisler ve teknisyenler oluşturuyordu. İşçilerin konseylere katılmalarındaki bu düşük oran, birazdan sözünü edeceğimiz Yugoslavya'da da görülmektedir. Doğal olarak bu durum bir bakıma, özyönetimin bir aracı olarak oluşan konseylerde de, yönetici - yönetilen işbölümünün bir devamını göstermektedir.

YUGOSLAVYA'DA ÖZYÖNETİM:

Şimdiye kadar özetlemeye çalıştığımız Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da görülen konseyci hareketler, aralarındaki farklara karşın mevcut iktidarlara karşı gelişmişlerdi. Konseyler Polonya ve Çekoslovakya'da daha çok stalinci yönetimlere karşı parti içinde gelişen muhalefetin bir kanatını oluştururlarken, Macaristan'da Nagy'ye bağımsızlık konusunda verdiği desteğe karşın, komünist parti-

sinin tek parti iktidarını doğrudan karşılarına alıyorlardı. Nitekim Sovyetler Birliği, Polonya ve Çekoslovakya'da fazla şiddet kullanmadan parti içindeki değişikliklerle komünist partileri tekrar bu ülkelerin tek hâkimi kılarken, Macaristan'da bu tek parti hâkimiyetini ancak devrimi çok daha şiddetle bastırarak koruyabildi. Komünist partilerin iktidarda oldukları ülkeler içinde Yugoslavya, 1950'lerin başından beri kendisini özyönetimin en önemli savunucusu ve uygulayıcısı olarak göstermektedir. Burada ilginç olan, Yugoslavya'da özyönetimin araçları olarak kurulan işçi konseylerinin yukarda sözünü ettiğimiz ülkelerde gördüklerimizden farklı olarak mevcut iktidara karşı değil de, tersine iktidardaki komünist partisi tarafından kurulmuş olmalarıdır. Bu terslikten kaynaklanan bir biçimde, Yugoslav komünist partisi özyönetimi savunurken, aynı zamanda gerçek bir özyönetimin yıkmaya çalıştığı bir anlayışın da savunucusudur. Bu paradoksal durum içinde, bir yandan Yugoslav komünist partisi ülkedeki tek politik güç olarak savunulup, kuvvetlendirilirken, bir yandan da özyönetimdeki gelişmelerden söz edilmektedir. Yugoslav özyönetiminin çelişkisi, bir parti-devlet ve konseyleri bir arada yürütebileceğini ileri sürmesindedir. Konseyler ve benzer örgütlerde oluşturulmaya çalışılan özyönetim, merkeziyetçilik üzerine kurulu parti-devlet anlayışına temelden karşı olduğu için, Yugoslavya'da özyönetimin seçilmesinin başka nedenleri olması gerekir. Herhalde hiçbir devlet ya da onunla bütünleşmiş hiçbir parti kendisini kendi eliyle ortadan kaldırmak için özyönetimi seçmez. Yugoslavya'da Tito ve özyönetimin diğer kuramcıları yıllardan beri devletin özyönetim yoluyla ortadan kalkması sürecine girdiğini söylemektedirler. Hâttâ 1953'de Djilas'ın merkez komitesinden ihraç edildiği toplantıda, Tito partinin ortadan kalkmasının da savunucusudur. Tito bu konuşmasında partinin eriyip yokolmasından ilk kez kendisinin söz ettiğini, fakat bunun birkaç ay veya birkaç yılda gerçekleşemiyeceğini söylemektedir. Bu uzun süreç, son sınıf düşmanının etkisiz hale getirilmesinden ve sosyalist bilincin geniş kitle-

lerde iyice yer etmesinden önce tamamlanamaz. Devrimin amaçlarının gerçekleştirilmesinden sorumlu olan komünist partisi, bu işlevini yerine getirebilmek için ideolojik olarak daha kuvvetli olmalıdır"[43] Fejtö'nün belirttiği gibi, Tito burada tam bir leninist olarak akıl yürütmektedir. Fakat bu akıl yürütmede baştan bir tutarsızlık görünmektedir. Çünkü devleti ve partiyi onları kuvvetlendirerek ortadan kaldırmak düşüncesi, asıl açıklanması gereken sorundur. Özyönetime devlet ve partinin kuvvetlendirilmesiyle değil, gittikçe onların işlevlerini yitirmeleriyle gidilebilir. Toplumda özyönetimin gerçekleşmesine karşı çıkanlar devlet ve partidir. Özyönetimden yalnızca, işçilerin çalıştıkları işletmelerin daha «rasyonel» kılınmasına katkılarını anlamıyorsak, onun en geniş anlamıyla demokrasi ve özgürlükleri içermesi koşulunu unutmamalıyız. Toplumdaki tüm politik, toplumsal ve kültürel hareketlerin anahtarı eğer Yugoslavya ve diğer sosyalist ülkelerde olduğu gibi tek bir partinin elinde bulunuyorsa, özyönetim ancak bu düzenin köklü bir değişimiyle olanaklıdır. Kapitalist ülkelerdeki sorun ise, kimi sol partilerin devlet aygıtlarında ağırlık kazanmalarıyla değil, onların temsil ettiği anlayışı da karşısına alan bir bilinçlenmeyle çözülebilir. Nitekim komünist partilerin henüz muhalefette bulunduğu ülkelerde kendileri dışında gelişen özyönetimci, hiyerarşiye ve otoriteye karşı hareketler karşısında gösterdikleri düşmanca tutum, bu konuda iktidardakilerle aralarındaki benzerliği göstermektedir.

Yugoslavya'da özyönetimden özellikle ekonomik plânda söz ediliyor. Birkaç kez değiştirilen biçimleriyle özyönetim toplumda yalnızca işletmelerde yeni bir yönetimi amaçlıyor. Fakat toplumdaki bütün kurumlarda verilecek ortak bir mücadele olmaksızın yalnızca işletmelerde geçerli bir özyönetimi gerçekleştirmek de olanaksızdır. Özyönetim mücadelesi gerçek bir demokrasi ve özgürlük mücadelesinden başka birşey olmadığına göre, ücretli niteliğini koruyan Yugoslav işçi sınıfının daha grev hakkı dahi olmadan özyönetimi gerçekleştirdiğini söylemek çelişkili olur. Yugoslavya'da özyönetimin

kabulü büyük ölçüde ülkenin çok devletli yapısından kaynaklanıyor. Nitekim ülkedeki değişik ulusal çıkarlar mecliste görülen özyönetim-merkezi plânlama tartışmalarına açıkça yansıyor. Ayrıca 1948'deki krizden bir iki yıl sonra savunulmaya başlanan özyönetim, Yugoslavya'ya dünya sol hareketinde ve üçüncü dünya ülkelerinde kazandırdığı prestijden dolayı geri dönülmez bir adım sayılıyor. Nihayet ülkenin içinde bulunduğu ekonomik çıkmazlarda, değiştirilen biçimleriyle bir özyönetimi savunduruyor. Tito ilk kez 26 haziran 1950'de mecliste yaptığı bir konuşmayla özyönetimi savunmaya başlıyor: «Ekim devrimi devlete üretim araçlarını elinde toplama olanağını verdi. Fakat bu üretim araçları otuzbir yılın sonunda hâlâ devletin elinde bulunuyor. «Fabrika işçilere» dövizinin gerçekleşmesi bu mudur? Apaçıktır ki hayır. Şu anda işçilerin işletmelerin yönetiminde en ufak bir payları yok: Yönetim devlet tarafından atanmış devlet görevlileri tarafından yürütülmektedir. İşçilerin ancak çalışma hakları ve olanakları vardır. Ve bu, kapitalist ülkelerin işçilere bıraktıkları işlevle büyük bir farklılık oluşturmamaktadır. İşçiler için tek farklılık, Sovyetler Birliği'nde işsizliğin olmamasıdır ve hepsi bundan ibarettir. Böylece, Sovyet yöneticileri şu ana kadar sosyalist bir ülkenin en ayırdedici eylemlerinden birisini yerine getirmediler: Fabrikaların ve devletin elindeki diğer endüstri işletmelerinin yönetiminin işçilere bırakılması.»[14] 1950 yılından itibaren Yugoslavya'da bütün devlet işletmelerinde konseyler kurulması yasallaştı. İşçilerin gizli oyla seçtikleri konseylerden çıkan yönetim komitelerinin aylık yürütme plânlarının saptanması, üretim ölçülerinin belirlenmesi gibi görevleri vardı. Fakat direktörlerin geniş yetkilerine dokunulmamıştı. İşçilerin işe alınıp, işten çıkarılmalarına o karar veriyor, çalışma disiplinini o sağlıyordu. Devlet karşısında işletmeyi temsil eden, sözleşmeleri yürüten direktördü. Martinet'nin dediği gibi, bu reformlarla, işletmelerin hukuksal yapısında yapılan değişiklikler dışında gerçekte pek birşey değişmemişti. Konseylere tanınan bu yetkiler 1965'de önemli ölçüde değişti. Bu tarihten iti-

baren işletmelerin geliri üzerinden alınan vergi de kaldırıldı. Konseyler işletme direktörlerini seçmek hakkını elde ettiler. Bu uygulama işletmelerin yatırımlarını bankalar aracılığıyla kendilerinin sağlamasını getirdi. İşletmelerin böyle bir «pazar» sistemi içinde, rekabetle verimliliklerini artırmaları düşünüldü. Bu ekonomik reformların uygulayıcısı olarak öngörülen işçi konseylerinin en önemli sorunları, içinde örgütlendikleri işletmelerin üretim düzeyleri oluyordu. Bu işletmelerin rekabet içinde en «rasyonel» biçimde işlemesini sağlayacak olanlar, dünyanın her yerinde olduğu gibi Yugoslavya'da da teknokratlar oldu. Konseyin sürekli üyesi direktörden, diğer teknik elemanlara, işletmelerin en «seçkin takımı» konseylerde asıl söz sahibi grubu oluşturdular. Yugoslavya'daki işçi konseyleri üzerine yapılan araştırmalar, işçilerin konsey çalışmalarına gösterdikleri anlaşılır ilgisizliği gösteriyor. Jean Dru'nün 1969'da iki büyük işletmede yaptığı araştırmadan, konseylerde çoğunluğu yüksek öğrenim görmüş kişilerin oluşturduğunu görüyoruz. Nitekim Yugoslav özyönetiminin önemli kuramcısı Edvard Karjelj bu olguyu tanımanın da ötesine gitmektedir. Karjelj'e göre en verimli teknolojik, ticari ve ekonomik formülleri bulacak, inceleyecek olanlar işçiler değillerdir. İşçiler konseylerde kendilerine sunulacak olan somut önerilere evet ya da hayır diyeceklerdir. Fakat bir işçinin bilerek evet ya da hayır diyebilmesi için, konudan iyice haberdar olması gerekir. Bunun için işçiler yalnızca kendi işletmelerindeki uzmanlar tarafından değil, aynı zamanda dışarda kurulacak teknik servisler tarafından da aydınlatılacaklardır. Kısacası, Edvard Karjelj bize, sekiz saatlik işgünü sonrası oradan oraya koşup elindeki sayfalarca formülü kontrol etmeye çalışan işçilerin yönetime katılma mücadelesini anlatmaktadır. Doğal olarak henüz sağduyusunu yitirmemiş Yugoslav işçi sınıfı haftada 42 saat çalışmanın bir ömür için fazlasıyla yeterli olduğu doğrusundan kalkarak, «özyönetimi» yöneticilere bırakıyor. Özyönetim konusunda Yugoslav komünist partisinin önemli isimlerinden Milojko Drulovic de, Karjelj'in düşüncesini onaylamaktadır. Bu

yazara göre de, özyönetim organlarının ekonomik ve teknik yönetime karışmaları söz konusu değildir. «Yönetim alanına karışmak, özyönetimin iş bölümünü ortadan kaldıracağı ilkel anlayışından kaynaklanmaktadır.»[145] Görüldüğü gibi kendisini marksist sunan bir örgüt, iş bölümünün özyönetimle ortadan kaldırılması anlayışını ilkel bulmaktadır.

Yugoslavya'da özyönetim uygulamasının ülkenin çokuluslu olmasıyla doğrudan ilgili olduğunu söylemiştik. Nitekim 1965'de reformları izleyen politik olaylar bunu doğrulamaktadır. 1966'da merkeziyetçilikten yana Rankovitch'in yönetimden uzaklaştırılması üzerine açıklanan raporlar, özyönetimci Yugoslavya'da gizli polisin Tito'nun evlerini dinlemeye kadar uzanmış olduğunu gösetrmektedir. Rankovitch üzerine hazırlanan araştırma raporu, gizli polisin uzup yıllardan beri Tito'nun, merkez komitesinin ve parlementonun denetiminden kaçabilen, devlet üstünde bir devlet oluşturduğunu gösteriyordu.[146] Bu derece kuvvetli bir gizli polisi olan bir «özyönetim», özyönetime tek partiyle gidilemiyeceğinin en sağlam kanıtıdır. Bir zamanlar Tito'dan sonra başkanlığa en kuvvetli aday olarak gösterilen bir Rankovitch'in ortaya çıkması da bir raslantı değildir. İktidarda olan her komünist partisinin bir «Beria»sı vardır.

Yugoslav komünist partisine gerçek bir özyönetim konusunda öncülük tanımak bir yanlışlık olur.[147] Djilas'a katlanamayan bir parti nasıl gerçek bir özyönetime katlanabilir. Yugoslavya'daki reformlarla emekçiler için muhakkak bazı maddesel kazançlar gerçekleşti. Fakat, işçinin ücret artışını daha «rasyonel» bir işletmeyle sağlanan verimliliğe bağladıktan sonra, bunun kapitalist ülkelerdeki hâkim anlayıştan ne farkı kalıyor? Sonuç olarak bugün Yugoslav işçisi de, kapitalist ülkelerdeki işçilerden farksız, haftada 42 saat çalışıp, yılda en fazla bir ay tatil yapıp, 40 yılda emekli oluyor. Bu bile Yugoslav emekçilerinin kendilerini iyi yönetemediklerinin bir kanıtıdır.

XI

GÜNÜMÜZDE SİVİL TOPLUM: YENİ ARAYIŞLARIN YENİ ALANI

Önceki bölümlerde aralarında büyük farklılıklar olmasına karşın kabaca özyönetim olarak adlandırılan hareketlerden örnekler verdik. Çok eski bir geçmişi olan bu hareketlerin işe marksizmin karışmasıyla değişik nitelikler kazandığını görüyoruz. Bazı yazarlarca özyönetim marksizmle uzlaştırılmaya, hâttâ bazan onun asıl karakteri olarak gösterilmeye çalışılırken, pratikte kendini marksist olarak sunan hareket ve iktidarlar bu türden deneyleri sırasında şiddet kullanarak bastırmaktan çekinmediler. Kendisini marksist olarak sunarak özyönetimi «kurmaya» çalışan iktidar örneğini Yugoslavya'da gördük. Aslında bu «özyönetim» sözcüğünün kendinden bir yanlış anlamayı taşıdığını söyleyebiliriz. Çünkü akla gelen ne kadar «öz» de olsa, yine bir «yönetim»dir. Bu noktaya değinmek önemlidir, çünkü bazı yazarlarca özyönetim savunulurken bir düzensizliğe düşünce halinde bile izin vermemek için hemen «işçilerin gönüllü disiplinleri» gibi yeni kurallar aranmaktadır. Doğal olarak bizim için sorun, hangi disiplinin değerli olduğunu saptamak değildir. Batı Avrupa'da iflas etmekte olan bazı küçük işletmelerde görülen uygulamalar bu konuda ilginç örneklerdir. İşçilerin genellikle kıdem tazminatlarıyla ve borçlanarak patrondan devraldıkları bu işletmelerde garip bir özyönetim uygulanmaktadır. Yapılan röportajlardan anlaşıldığı kadarıyla, işçiler eskisinden daha fazla ve daha disiplinli bir biçimde çalışmaktadırlar. Üretim araçları kendilerine ait olduğu için, bunların kullanılmasında ve bakımında çok daha titiz davranmaktadırlar. İşçiler artık eskisi gibi kay-

taramamakta, birbirlerini sürekli kontrol etmektedirler. Yalnızca üretimi sürdürmek düşüncesinin belirleyeceği «özyönetimlerin» bu çerçevenin dışına çıkmaları beklenemez. Özyönetimde amaç fabrikalardaki işçileri birbirinin polisi yapmak değildir. Hâttâ bazılarınca haklı olarak eleştirildiği gibi, içleştirilmiş bir disiplin, düzen ve sorumluluk anlayışıyla, amaç herkesi kendisinin polisi yapmak da değildir. Geçmiş özyönetim deneylerinden kaynaklanan düşüncelerin hemen hepsinde hâkim olan ve günümüzde eleştirisini yapmamız gereken önemli bir nokta, bu deneylerin işçiler ve giderek işletmelerle sınırlandırılmak istenmesidir. Yıllarca yalnızca partide bürokratlaşmaya karşı olmakla yetinmeyip, doğrudan devrim ve partiyi birbiriyle uzlaşmaz gören çok önemli yazarlar da bile (örneğin Pannekoek) bu uvriyerizmi görüyoruz. Eskisinin herşeyi herkesten iyi bilen «parti»sinin yerine yalnızca işçi sınıfını koymak da bizi çok uzağa götürmez. Yaşam üreticiler için de yalnızca üretimden ibaret değildir. Çalışmak, üretmek sağın olduğu kadar solun da değerler zincirini oluşturan başlıca kavramlardır. «Sosyalist ülkeler» de tek temel hak olarak «çalışmak hakkı» kalırken, kapitalist ülkelerde komünist sendikalar işten atılma durumunda olan işçilere «çalışmak istiyoruz» dövizleriyle gösteri yaptırmaktadırlar. Korkunç boyutlara varan (emek ve doğal kaynakların) bir savurganlığını içeren bugünün üretimci mantığı çerçevesinde, herhalde «çalışmak istiyoruz» dövizinden daha gericisi bulunamaz. Doğal olarak, bu sloganlarla beslenen (ya da bu sloganları besleyen) işçi sınıfı, hergün daha artan bir çalışma hızıyla çalışıyor, üretiyor. Savaş uçakları üretiyor, nükleer santrallar üretiyor, (...) Bugün bütün ülkelerde (sosyalist olsun, kapitalist olsun) üretim bu. Doğal olarak bütün bu üretilenler tüketiliyor da. Kimi ülkelerin işçi sınıfları «dayanıklı tüketim maddeleri»ni tüketip, 65 yaşında ulaşacakları emekliliklerini beklerlerken, kimi halklar da (yâni fakirler, yâni daha işçi sınıfını oluşturamayanlar) dayanıksız tüketim maddelerini çoluk çocuk tüketmekteler. Belki yine birgün gelecek, yaşanmış örnekleriyle, işçi sınıfı

enetrnasyonal bir dayanışmayla birbirlerinin üret-tikleri bu dayanıksız tüketim maddelerini de tüketecekler. Belki hiç de az olmayan bir olasılıkla, ürettikleri nükleer santrallardan biraz da radyoaktivite tüketecekler. Bu üretimci anlayış içinde yalnızca fabrikada özyönetim birşeyi değiştirir mi? Eğer fabrikada bir özyönetim gerçekleşecekse, bu deney toplumun bütün kurumlarında, kurumlaşmış kafalarında disipline, hiyerarşiye, otoriteye, militarizme karşı gelişecek bilinçlenmenin bir parçası olacak. Yoksa, fabrikada hiyerarşiyi gerçekten kaldıran, fakat evinde çocuğunu karısını ezip marşlar dinleyen bir işçi sınıfı zaten olanaksız. Hiyerarşi kalkmaya başlayacaksa, bu süreç heryerde yaşanacak. Belli bir baskı kalkmaya başlayacaksa, bu yalnızca fabrikadaki işçi anababalar üzerinden değil, nevrotik hocaların elindeki çocuklar ve nevrotik kocaların elindeki kadınlar üzerinden de kalkacak.

Özellikle 1968'den sonra batı Avrupa ülkelerinde özyönetimin gittikçe daha çok taraftar bulduğunu görüyoruz. Yapıları gereği özyönetimden en uzak örgütler bile, geri kalmamak için «özyönetimci» oluyorlar. 1968 olayları bazılarının ileri sürdüğü gibi, «bir küçük burjuva öğrenci hareketi» olarak nitelenerek küçümsenemez. 1968 hareketlerinin en önemli özelliği, hiçbir örgütün tekelinde gelişmemiş olmasıdır. Bazılarınca büyük eksiklik olarak görülen bu en önemli nitelik, bu hareketlere asıl zenginliğini kazandırmıştır. Nitekim işçi sınıfı mücadelesinin yıllardır pazarlığını yapan örgütlerin kendilerinden bağımsız gelişen bu hareketler karşısında gösterdikleri kraldan kralcı tavırlar hatırlardadır. 1968 olayları o zamana kadar söz konusu olmayan yeni tavır alışları getirdi. Batı Avrupa ülkelerinde bugün, kendilerine okulu, hastaneyi, hapishaneyi, akıl hastahanesini, aileyi, kadın-çocuk haklarını, enerjiyi, ekolojiyi, tüketicileri, yabancı işçileri teker teker konu alan çalışmalar ve eylemler özellikle 1968 sonrası gelişti. Bütün bu çalışma ve eylemler artık belli bir merkezden yürütülmemektedir. Tersine belli merkezler kendilerini artık hergün daha da zenginleşen bu hareketler kar-

şısında tavır almak zorunda hissediyorlar. Hareketleri bütünleştirme çabası içinde bulunan merkezlerinin bu tavır alışları çoğu zaman geçici bir karakter taşıyor. Örneğin gittikçe etkinlik kazanan anti-nükleer ve anti-militarist hareketler karşısında komünist partiler —Fransız komünist partisi örneğinde olduğu gibi— temelde sağ partilerin politikalarından farksız bir biçimde, nükleerin sivil ve askeri alanda savunucusu oldular. Yine yabancı işçilerin haklarını savunan birçok örgüt yanında aynı partinin gösterdiği bilinçli suskunluk devlet olmak arzusunun bir göstergesidir. Eğer onbir milyon yabancı işçinin çalıştığı Avrupa'da, «Avrupa parlamentosu»na bir tek yabancı işçi üye bile giremiyorsa, bunu önce komünistlere sormak gerekir.

1963 sonrası özellikle İtalya ve Fransa'da fabrikalarda yeni bir eylem biçiminin doğduğunu görüyoruz. Fransa'da 1973'de başlayan LİP grevi birçok deneyin gerçekleştirildiği bir örnektir. Artık ünlü olan Besançonda'ki saat fabrikasında patronun işten çıkarma kararına karşı başlayan grev, kısa sürede alışılmış biçimleri aşarak özyönetim deneylerine ulaştı. LİP grevi Charlet Piaget'nin dediği gibi, 1968'in bir mirasıydı. 1968'de tekrar gündeme gelen, uzun süredir uygulanmayan bir mücadele biçimiydi. Bütün çalışanların etkin rol oynadıkları, fabrika işgaline giden, isteklerin bütün çalışanlar tarafından belirlendiği etkin grev biçimi, 1968'de tekrar canlanmıştı. Grev komitelerinin kuruluşu, sendikaların güdümünde olmadan hergün toplanan bir genel kurulun oluşumu, 68 olaylarından esinlenerek LİP'de de uygulanmaya başlandı.[48] LİP grevinde sendikaların tekelinde yürütülen grevlerden farklı olarak, eylemi «genel kurul» yürütmeye başladı. İşçiler ürettiklerini kendileri satmaya başladılar. Genel kurulun aldığı kararların uygulamasını yine çalışanların seçtikleri komisyonlar yerine getiriyordu. Alışılmışın dışında yöntemlerle yürütülmeye başlanan böyle bir hareket daha işin başından sendikal merkezlerden tepki gördü. LİP grevcileri mücadelelerine yaşadıkları kent halkını da ortak ettikten sonra, Fransa'nın her tarafına yolladıkları temsilcilerle grevlerine ülke çapında bir

ağırlık kazandırdılar Bundan kaynaklanarak, fabrikalarda sendikalarsız yürütülebilecek yeni eylem biçimleri üzerine önemli bir tartışma başladı. Sendikalar ve büyük sol partiler LİP deneyine güvensizlikle baktılar. Onlar için LİP türünden deneyler merkeziyetçiliği dışladıkları için daha işin başından başarısızlığa mahkûmdular. Bu türden hareketler ancak sol merkezlerin emekçiler için çizdikleri yolda bir anlam taşıyorlardı. Nitekim G. Marchais LİP konusunda, bu olayın son seçimlerde % 46 oy toplamış olan demokratik hareketin ve işçi hareketinin bütünlüğü içinde hesaba katılmadan anlaşılamıyacağını söylüyordu.[149] Fakat burada ilginç olan, LİP deneyini yürüten işçilerin büyük kısmının sol partilerden olmadıklarıdır. LİP emekçileri bugün de eylemlerini büyük engellere karşın yürütmeye çalışıyorlar. Geçirmekte oldukları deney boyunca, maddesel çıkar olarak belki de sendikaların başlatıp bağladıkları grevlerde elde edilenlerden daha azını kazandılar. Fakat LİP emekçilerinin anketlere verdikleri yanıtlarıyla tanık olduğumuz, fabrikadaki hiyerarşiye, otoriteye, disipline karşı bilinçlenmelerini hiçbir sendika sağlayamazdı.

1968 sonrasında İtalya'daki hareketler de yeni boyutlar kazandılar. Bu ülkede de işçi sınıfı hareketinde klâsik mücadele biçimlerinden başka deneyler gelişmeye başladı. 1969'dan itibaren sendikaların klâsik pazarlık biçimine bir tepki olarak, emekçilerin kendilerinin kurdukları yeni organlar doğdu. Fabrika konseyleri, meclisler, delegeler büyük bir çeşitlilik göstererek bütün fabrikalarda yaygınlaştılar. Özellikle 1968-1970 yıllarında işçilerin sendikal örgütlere karşı tavırları nerdeyse düşmanca bir nitelik almıştı.[150] Yeni organlar bazan sendikaların yaptıkları sözleşmeleri yetersiz bularak eylemlerini sürdürdüler. Bazan tehlikeli gördükleri atelyeleri kapatıp, çalışma hızını düşürdüler. Fabrika içindeki bu hareketlere paralel olarak dışarda da mesken, ulaşım, sağlık, eğitim sorunlarına çözüm arayan mahalle komiteleri kuruldu. 1970 yılından itibaren, kendiliğinden doğmuş bu hareketler sendikalarca da benimsendi. Bu hareketlerin sendikalarca benimsenmesi, harekete ilk canlılığını

ve radikalliğini kaybettirdiyse de, sendikalar da böyle kuvvetli bir baskı karşısında eski yapılarını tamamen koruyamadılar. Nitekim 1970 sonrası İtalya'da fabrika içinde ve dışında gelişen eylem biçimlerinin zenginliği bunu gösteriyor. Örneğin kira, ulaşım ve elektrik zamlarına karşı mahalle komiteleri ve bazı sendikaların ortaklaşa çalışmalarıyla büyük bir etkinlikle uygulanan fiyatları halkın indirmesi hareketleri, sendikaların da artık fabrika dışına çıkmak zorunda kaldıklarını gösteriyor.

Özyönetim nasıl gerçekleşecek? Özyönetim politik iktidarın el değiştirmesiyle gerçekleşmeyecek. Özyönetim, bütün bu çalışma boyunca vurguladığımız gibi, insanların, içinde yaşadıkları kurumlarda hiçbirini diğerine üstün tutmadan verecekleri uğraşlarla gelişecek. Fakat belki de hiç «gerçekleşmeyecek». Çünkü özyönetim gerçekleştirilmesine çalışılan, içeriği önceden belirlenmiş bir proje değil. İnsanlara şimdiye kadar sunulan politik-dinsel cennetler zaten yok. Uzak geleceğin özgürlüklerinin nasıl tanımlanacağını şimdiden bilemeyiz. Elimizde olan hepimizin bir kez yaşayacağı tek bir yaşam. Önemli olan onu bu cennetlere ipotek etmek değil de, zaten ipoteğinde olduğu birçok kurumdan kurtarmak.

NOTLAR

1. HISTOIRE des IDEOLOGIES, tome I, s. 168 Hachette
2. Marx-Engels, Sur la Religion, s. 311
3. Marx-Engels, a.g.e. s. 198-200
4. Lucio Colletti, le morxisme et Hegel, Ed. Champ Libre, s. 259.
5. Moses İ. Finley, démocratie antique et démocratie moderne, Payot, s. 139
6. Régine Pernoud, Pour en finir avec le Moyen Age, Ed. Seuil, s. 66
7. Ak. Albert Soboul, Précis d'histoire de la Révolution française, Ed. Sociales, s. 329
8. M.A. Macciocchi, Elemente pour une analyse du fascisme/2, 10/18, s. 45
9. Gérard Malret, Moyen Age, Humanisme, Renaissance: naissance d'une Idéologie, Histoire des İdéologies/2, Hachette, s. 242
10. Marx, L'éditorial de la «Gazette de Cologne», Sur la religion, Ed. Sociales, s. 39
11. Pierre Rosanvallon, L'âge de L'autogestion, Editions du Seuil, s. 32
12. Galvano Della Volpe, Rousseau et Marx, et autres écrits, Ed. Grasset
13. Lucio Colleti, DE ROUSSEAU A LENİNE, Ed. Gordon Breach, s. 255
14. Pierre Rosanvallon. a.g.e. s. 35
15. J.J. Rousseau, Du contrat social, Livre III, chapitre 15
16. a.g.e. Livre III, chapitre 13
17. MARX-ENGELS, La sainte famille, Ed. Sociales, s. 148
18. Raison et Révolution, Ed. Minuit
19. Henri Lefebvre, De l'Etat II, Ed. 1018, s. 9
20. H. Lefebvre. a.g.e. s. 14
21. a.g.e. s. 74
22. Aktaran Karl Korsch, Marxisme et philosophie, Ed. Minuit, s. 77
23. Hegel. Philosophie de l'historie, Ed. PUF, s. 45
24. a.g.e. s. 118
25. H. Lefebvre, a.g.e. s. 128
26. François Châtelet, Histoire des ideologies, III, Ed. Hachette, s. 184
27. Marx, Critique du Droit politique hégélien, Ed. Sociales, s. 71

28. Marx, La Question Juive, Ed. Aubier Montaigne, s. 117
29. Marx, Critique du Droit politique hégélien, s. 211
30. Marx a.g.e. s. 208
31. C. Buci Glucksmann, Gramsci et l'Etat, Ed. Fayard, s. 114
32. Aktaran C. Buci Glucksmann, dialectiques 4-5,
33. Gramsci dans le texte, Ed. Sociales, s. 607
34. a.g.e. s. 577-578
35. Marx, Misère de la philosophie, Ed. Sociales, s. 179
36. Hegel, philosophie de l'histaire, Ed. PUF, s. 91
37. Aktaran C.B. Glucksmann, a.g.e. s. 431
38. Aktaran C.B. Glucksmann, a.g.e. s. 341
39. H. Lefebvre, a.g.e. s. 376
40. H. Lefebvre, a.g.e. s. 177
41. Cornelius Castoriadis, L'INSTITUTION IMAGINAIRE DE LA SOCIETE, Ed. SEUIL, s. 78
42. a.g.e. s. 25-27
43. MARX-ENGELS, Manifeste du Parti communiste, Ed. Sociales, s. 45
44. a.g.e. s. 56
45. Aktaran D. Guerin, Paur un marxisme, libertaire, Ed. Laffont, s. 130
46. D. Guerin, a.g.e. s. 17
47. Aktaran Yvon Bourdet, Communisme et marxisme, Ed. M. Brient, s. 81
48. Aktaran M. Rubel, Karl Marx, Ed. Payot, s. 252
49. Aktaran O. Anweiler, Les Soviets en Russie, Ed. Gallimard, s. 16
50. Aktaran M. Rubel, a.g.e. s. 278
51. Ak. O. Anweiler, a.g.e. s. 10
52. Ak. D. Guerin, a.g.e. s. 153-155
53. Engels, Anti-Dühring, Ed. Sociales, s. 296
54. E. Balibar, Cinq études du matérialisme historique, Ed. Maspero, s. 88
55. H. Lefebvre, a.g.e. s. 272
56. Karl Marx, Critique du programme de Gotha, Ed. Pekin, s. 26
57. H. Lefebvre, a.g.e. s. 289
58. Economie politique de la planification en système socialiste, Ed. Ecanomica,
59. M. Rubel, Arguments / 4, Révalution / classe / parti, Ed. 10.18, s. 26
60. Castroiadis, a.g.e. s. 82
61. Engels'in 1851'de Marks'a yazdığı bir mektupta şunları okuyoruz: Nasıl bizim gibi resmî durumlardan vebadan kaçar gibi kaçan insanlar bir partiden olurlar. Biz popülaritenin üzerine tüküren insanlar olarak partiyi nasıl umursarız?» Arguments/4, s. 35
62. Marx-Engels, l'idéologie allemande, Ed. Sociales, s. 68

63. Carmen Claudin, Urando, Lénine et la révolution culturelle, Ed. Mouton,
64. Ak. C.C. - Urondo, a.g.e. s. 30
65. Ak. C.C. - Urondo, a.g.e. s. 34
66. Ak. C.C. - Urondo, a.g.e. s. 78
67. a.g.e. s. 87
68. a.g.e. s. 75
69. Le dossier de «que faire?» - Lenine, que faire? Ed. Seuil
70. a.g.e.
71. E. Balibar, a.g.e. s. 276
72. Jean-Luc Dallemagne, Autogestion et dictature du prolétariat, Ed. 10/18
73. a.g.e. s. 79
74. Lénine, L'Etat et la révolution, Ed. Sociales, s. 39
75. a.g.e. s. 40
76. H. Lefebvre, a.g.e. s. 351
77. Ak. Yvon Bourdet, La délivrance de Prométhée, Ed. Anthropos, s. 114
78. Georg Lukacs, Histoire et conscience de classe, Ed. Minuit, s. 408
79. Ak. Yvon Bourdet, Figures de Lukacs, Ed. Anthropos, s. 55
80. Lukacs, a.g.e. s. 392
81. Ak. Henri Arvon, Lukacs, Ed. Seghers, s. 52
82. Yvon Bourdet, a.g.e. s. 205
83. Entretiens avec Georg Lukacs, Ed. Maspero, s. 59
84. Burada bu konuları uzatmayacağız. Lenin'in bilgi kuramından, felsefe anlayışından ayrıca söz etmeyeceğiz. Günümüzde bu konuda süren tartışmalarda Lenin'in «yansıma» kuramı yeniden canlandırılmak istenmektedir. (Özellikle Althusser ve althusserci filozoflar tarafından) Lenin'in bu kuramının eleştirisini Korsch'un «Marksizm ve felsefe», Pannekok'un «Lenin filozof» ve Chatelet'nin «Logos ve praksis» adlı yapıtlarında değişik biçimlerlyle bulabiliriz. Ayrıca, Colletti'nin, içinde Kant'ın değişik bir yorumunu verdiği «Hegel ve Marks» adlı yapıtında, Lenin'in sonradan Hegel üzerine yazdıklarıyla, «Materyalizm ve Ampriokritisizm»in karşılaştırılması ilginç bir biçimde yapılmaktadır.
85. Lukacs, a.g.e. s. 397
86. Lukacs, a.g.e. s. 47
87. Yvon Bourdet, a.g.e. s. 198
88. Lukacs, a.g.e. s. 106
89. Lukacs, a.g.e. s. 36
90. Lukacs, Lénine, Ed. E.D.I. s. 128
91. Yvan Bourdet, Figures de Lukacs, s. 213
92. Antonio Gramsci, Ecrits politiques, Ed. Gallimard
93. Ak. R. Paris, a.g.e. s. 31
94. R. Paris, a.g.e. s. 48
95. Gramsci, a.g.e. s. 128

96. Hugues Portelli, dialectiques/4-5
97. Ak. R. Paris, a.g.e. s. 35
98. dialectiques/4-5
99. Ak. Jean-Marc Piotte, la pensée politique de Gramsci, Ed. Anthropos, s. 271
100. Ak. R. Paris, a.g.e. s. 42
101. Gramsci'nin yazılarında sık raslanan «totaliter» sözcüğünün okuyucuyu yanıltmaması için Editions Sociales'de yayınlanan «Seçme yazılar»ın çevirmeni bir not düşmek zorunda kalmıştır. Bu notta «totaliter» sözcüğünün Gramsci tarafından bugünkü pejoratiy anlamıyla kullanılmadığı hatırlatılarak, burada söz konusu olanın yaklaşık olarak «bir bütünü kapsayan, birleştiren» anlamında bir terim olduğu belirtilmektedir.
102. Castoriadis, L'expérience du mouvement ouvrier/II, Ed. 10/18, s. 171
103. Oskar Anweiler, Les soviets en Russie, Ed. Gallimard, s. 46
104. Voline, La révolution inconnue, Ed. Poche-club/I, s. 80
105. Ak. Anweiler, a.g.e. s. 86
106. Ak. Anweiler, a.g.e. s. 92
107. Ak. Anweiler, a.g.e. s. 96
108. Rosa Luxemburg, textes, Ed. Sociales, s. 116
109. a.g.e. s. 117
110. Anweiler, a.g.e. s. 158
111. Ak. Anweiler, a.g.e. s. 192
112. Ak. Anweiler, a.g.e. s. 268
113. Ak. Anweiler, a.g.e. s. 288
114. Ak. a.g.e. s. 304
115. Ak. Anweiler, s. 320
116. Arguments/4, Révolution - classe - parti, Ed. 10/18, s. 142
117. Charles Bettelheim, Les luttes de classes en URSS, Ed. Mospero/Seull s. 327
118. D. Guérin, l'anarchisme, Ed. Gallimard, s. 115
119. Volin, a.g.e. cilt: III s. 203
120. Rosa Luxemburg, écrits politiques, Ed. Maspero, s. 83
121. Max Adler, démocratie et conseils ouvriers, Ed. Maspero, s. 74
122. Ak. Pierre Broué, Argument/4, s. 97
123. Bettelheim, a.g.e. s. 163
124. Bettelheim, a.g.e. s. 255
125. Bettelheim, a.g.e. s. 236
126. Libre/2, Ed. Payot
127. Ak. Heller, a.g.e.
128. V. Chalamov, Article cinquante-huit, Ed. Gallimard, s. 146 - 147, Aktaran André Gluckmann, La cuisinière et le mangeur d'hommes, Ed. du Seull, s. 69
129. Yvon Bourdet, Otto Bauer et la révolution, Ed. EDİ, s. 31

130. D. Guérin, l'anarchisme, Ed. Gallimard, s. 130
131. Fernando Claudin, la crise du mouvement communiste, Ed. Maspero, cilt: I, s. 199
132. Ak. Claudin, a.g.e. s. 268
133. a.g.e. s. 285
134. F. Claudin, a.g.e. s. 267
135. Pierre Broué, La révolution espagnol, Ed. Flammarion, s. 75
136. La contre-révolution bureaucratique, (Korsch-Mattick/Pannekoek/Ruhle Wagner), Ed. 10/18,
137. Ak. Miklos Molhar, Victoire d'une défaite, Ed. Fayard, s. 310
138. Burada uzun yer vermeyeceğimiz Macaristan'ın 1956'ya kadarki «sosyalist tarihi», bu «tarihe» müdahale eden güçlerin ortaklığından dolayı komşularınınkilerle büyük benzerlik gösteriyor. Özellikle 1948'de Yugoslavya'nın «aforozu» ile komünist partilerde başlayan ayıklanmalar Macar komünist partisinde de yaşanmıştı. 1949'da Macaristan dışişleri bakanı olan Rajk hainlik ve ajanlıkla suçlandı. Daha önce Sovyetler Birliği'nde görülen yöntemlerle sorgusu yapılan Rajk, duruşma boyunca «hainliğini» ve Tita ile işbirliğini «itiraf» ederek ölüm cezasına çarptırıldı.
139. Bu konuda, Fransız komünist partisinin Macar devrimini bilinçli olarak yanlış tanıtan kampanyası karşısında Castoriadis'in bu partl militanlarına sorular yönelttiği bunca yıl sonra hâlâ canlılığını koruyor. Ayrıca Libre/l'in içinde bu kampanyanın ayrıntılı bir dökümü yapılıyor.
140. Castoriadis, La société bureaucratique/II, Ed. 10/18 s. 252
141. François Fejtö, Histoire des démocraties populaires/II Ed. Seuil, s. 293
142. Gillet Martinet, Les cinq communismes, Ed. Seuil, s. 206
143. Ak. F. Fejtö, a.g.e. s. 46
144. Ak. Gilles Martinet, a.g.e. s. 115
145. Milojka Drulovic, L'autogestion à l'épreuve, Ed. Fayard, s. 68
146. F. Fejtö, a.g.e. s. 233
147. Michel Rocard, Drulovic'in kitabına yazdığı önsözde, «iktidarın kendi tekelinde bulunmasından vazgeçmeyi kararlaştıran Yugoslav komünist partisi yönetiminin hayran olunacak politik iradesini belirtmek gerekir.» demektedir. Rocard gibi düşünürsek, niçin komünist partilerden bazılarının bu «hayran olunacak irade»ye sahip oldukları, bazılarının niçin sahip olmadıklarını da açıklamak gerekir.
148. Henri Weber, Marxisme et consclence de classe, Ed. 10/18, s. 394
149. René Lourau, l'analyseur Lip, Ed. 10/18, s. 57
150. D. Grisoni - H. Partelli, luttes ouvriéres en Italie de 1960 à 1976, s. 129, Ed. Aubier Montaigne,

SİVİL TOPLUM VE DEVLET

KÜRŞAT BUMİN

Özyönetim, bütün bu çalışma boyunca vurguladığımız gibi, insanların içinde yaşadıkları kurumlardan hiçbirini diğerine üstün tutmadan verecekleri uğraş[illegible] gelişecek. Fakat belki de hiç «gerçekleşmeyecek». Uzak geleceğin özgürlüklerinin nasıl tanımlanacağını şimdiden bilemeyiz.

ÖNEMLİ NOT

Bu kitap basılı fiyatının üzerinde satılamaz.